

Kranjska mesta.

Po raznih virih sestavil

P. Florentin Hrovat,

vojda deške sole.

Z nekaterimi podobami.

Novomesto 1885.

Tiskal in založil J. Krajec.

II.13.

1.20. K

Daroval "Čitalnici" g. Janer Krtajec 19

~~II. 13.~~ 685.

~~720²⁴~~

949. 712-21(091) 24

Kranjska mesta.

Po raznih virih sestavil

P. Florentin Hrovat,

vodja deške šole.

(Z nekaterimi podobami.)

NOVOMESTO, 1885.

Tiskal in založil J. Krajec v Novomestu.

Kranjska mesta

4114

D. 1947/ 3417

Vvod.

Spoznavši, kako potrebno je, znati zgodovino znamenitejših krajev naše domovine, pričel sem za „Vrtec“ spisovati kratko zgodovino mest. Ker je sestavek pisan za mladino in priprosto ljudstvo, niso se navajali viri, kakor je v obče navada pri enakih spisih. Vendar je bilo treba mnogo čitati, da se je dobilo le kaj malega zlasti za nekatera mesta. Tvarina tudi ni bila namenjena za posebno knjigo. Od več strani pa se mi je izrazila želja, naj se preskrbi ponatis, češ, da je v časopisu preveč raztreseno, in da v slovenskem jeziku še nimamo jednake knjige za mladino. Pregledal sem tvarino še jedenkrat in priredel ponatis, držeč se onega reda, po katerem sem priobčeval v „Vrtci“ opise, izvzemši Ljubljano.

Tudi sem skušal vplesti najvažnejše dogodke iz naše domače zgodovine k temu ali onemu mestu.

Založnik je preskrbel tudi nekaj podob, in sicer onih mest, katerih slike se vidijo najredkeje.

Če kaj koristim s knjigo mladini, poplačan mi je obilo ves trud. V to pomagaj Bog!

P. Fl. H.

Ljubljana.

„Stara tam stoji Ljubljana,
Vse dežele kinč in kras,
Mati sinom slavno znana.“

Valjavec.

No okolici, kjer se razprostira danes močvirje, stalo je v starodavnih časih jezero, ki se je počasi izpremenilo v močvirje. Pred nekaj leti so bajè na tem kraji zaslédili ostanke starodavnih stavb na koléh; našli so tudi raznovrstnega orodja iz kamena in bróna. Vse to nam kaže, da je bila ljubljanska okolica obljudena vže v starodavnej, prazgodovinskeje dóbí. Katera ljudstva so se tú najpred naselila, določiti se ne dá.

Stari zgodovinarji stavijo naselitev v zvezo s právljico o Argonavtih. V starodavnem boetskem mestu Orkomenu — takó pripovedujejo — vladal je kralj Atama. Po smrti svoje prve žene Nefeje se je zaročil z Ino. Ta je nagovarjala sopruga, naj bi otroka iz prvega zakona, Friksa in Helo, daroval bogovom. Rajna mati pa se je usmilila otročičev ter jima poslala zlatega ovna, ki je znal leteti

po zraku. Friks in Hela sedeta na zlatega ovna ter bežita preko morja v zlato deželo Kolhido. Hela pade z ovna v morsko ožino, ki loči Azijo od Evrope. Po njej se je zvalo to morje Helespont. Friks srečno dospeje v solnčno deželo Kolhido na vzhodnem kraji črnega morja. Kralj Aet ga prijazno vzprejme ter mu dá svojo hčer za ženo. Friks je daroval zlatega ovna bojnemu bogu Areju, a zlato runo je obesil v svetem gaji. — Kralju Aetu je bilo prorokovano, da bode vladal toliko časa, dokler bode visela zlata runa v gaji. Zatorej je ukazal gozdič ograditi z močnim zidovjem, a za stražo je postavil velikanskega zmaja in dva ogenj iz nosnic švigajoča bika.

V Orkomenu je nasledoval kralja Atama njegov brat Kretej. Za njim bi bil moral vladati njegov sin Ezon. Ali mlajši sin Pelija mu sè silo vzame kraljestvo ter ga zapodi iz mesta; njegovega sina Jazona pa vzame strijc zopet k sebi. Da bi ga strijc z lepim načinom spravil s poti, reče mu, naj gre v Kolhido po zlato runo.

Jazon, želeč pokazati svoje junaštvo, vzprejme z veseljem to ponudbo. Najslavnejše grške junake vzame sè seboj. Bilo jih je vseh skupaj petdeset môž. Najbolj znani so: Heraklej, Tezej, Pirotej in slavni pevec Orfej. Slavni junaki si dadó narediti veliko ladijo Argo, po katerej se odpeljejo proti vzhodu. Po mnogih slavnih činih so srečno dospeli v Kolhido.

Jazon gre kar naravnost h kralju Aetu ter ga prosi za zlato runo. Kralj mu jo obljubi, če se sè

slavnim junaškim činom pokaže junaka. Veli mu namreč izorati štiri orale ledine z divjima bikoma, ki puhtita ogenj iz nosnic, obsejati jo z zmajevimi zobmi in pobiti velikane, ki bodo vzrastli iz njih, potem pa še umoriti zmaja, ki čuva runo.

Jazon je izvršil vse te junaške čine s pomočjo kraljeve hčere Medeje, katerej je obljubil, da jo vzame v zakon. Dala mu je namreč čarobno mazilo, ki ga je varovalo zmajevega ognja. — Ker pa kralj ni hotel dati zlate rune Jazonu, nego nameraval je junake umoriti in ladijo zažgati, pelje po noči Medeja svojega ženina v gaj in mu izroči zlato runo. Potem jo junaki po noči hitro odrinejo iz Kolhide. Kadar kralj v jutro zvé, da so Grki odšli, udari jo za njimi. Še le na ustji Dunava jih doide. Medeja zdaj umori in razkosa svojega brata Absirta, katerega je vzela sè seboj ter pomeče razkosano truplo v morje. Aet spozna ostanke svojega sina; prične jih loviti po morji, da jih spodobno pokoplje. S tem se toliko zamudi, da so mu ušli Argonavti. Peljejo se po Dunavu, iz Dunava krenejo v Savo, iz Save pa v Ljubljano.

Dospevši pozno na jesen v kraje, kjer stoji danes „b e l a L j u b l j a n a“, postavijo si begoči Grki bivališča, katera so utrdili. V njih so našli zavetje pred hudim mrazom in sovražniki. Iz ljubezni do svoje domovine je zval Jazon to naselbino Hémonijo ali E m o n o. Od Vrhnike, izvira Ljubljane, prenesó svojo „argo“ v jadransko morje. Po mnogih nezgodah dospejo srečno v svojo domovino.

— Tako slóve pravljica o Argonavtih in začetku ter imenu Emone.

Zgodovinsko znamenita za nas je ta pravljica v tem oziru, ker nam kaže, da so vže v starodavnih časih znali pot po Dunavu, Savi in Ljubljanci do jadranskega morja. Po tej poti so se narodi naseljevali, in tudi tržili. Od nekdanjih časov je pretrpela naša dežela razne vnanje izpremembe; tudi njeni prebivalci niso ravno isti ostali. Mnogi stari spomeniki kažejo, da je bila večina prvotnih stanovcev, Tavriskih in Panonci, slovanskega rodú. Od juga so segali vmes Japodi, od zapadne strani pa Kelti. Zato poje naš Vodnik:

<i>Že močen na morji</i>	<i>Od prvega tukaj</i>
<i>Ilir'jan je bil,</i>	<i>Stanuje moj rod;</i>
<i>K' se ladije tesat'</i>	<i>Če ve k'do za dru'ga</i>
<i>Je Rimljan učil;</i>	<i>Naj reče, od kod'?</i>

*Z Bilipom in Sandrom
So 'meli hud' boj,
Latince po mokrem
Strah'val je njih roj.*

V zgodovini se Emona ne omenja dvanajst stoletij, to je od leta 1250 do 32 pr. Kr. — Onega leta je podjarmil rimski cesar Avgust Oktavijanij Japode, razrušil po hudem in krvavem boji njih glavno mesto in trdnjavo „Metulum“ (sedaj Lož). Od tod jo je udaril v Panonijo, kjer je stala Emona. Tako so prišli tudi naši kraji pod Rimljane.

Za časa Oktavijana Avgusta je pripadala Kranjska deloma k Panoniji, deloma k Iliriji. Emona je stala s prva v Panoniji, pozneje (v 3. stoletji) je bila središče za „malo Karnijo,“ ki je pripadala k Italiji.

Emona je veljala za imenitno postajo na trgovskem in vojaškem potu med Dunavom in jadranskim morjem. Bila je prvo mesto na vhodu v lepo Italijo. Od tod je držala cesta iz staroslavnega Ogleja proti Sisku, proti Ptujem in na Koroško. Vožnja po Ljubljani in Savi je bila tudi jako živahna. Mesto se je pod rimskim gospodstvom jako lepo razcvetalo skozi celih štiristo let.

Bilo je tudi za silo utrjeno. Izkopani spomeniki in novci nam svedočijo, da so bili Emonci imoviti. K svojim stanovalcem je dobila Emona tudi mnogo rimskih naseljencev, ž njimi pa tudi rimske bogove. Vzlasti so tu častili boginjo Dijano.

Oholi Rimljani so se kruto obnašali do svojih podložnikov, in so deželam nakladali visoke davke; zato so se podjarmena in osvobodželjna ljudstva poskušala osvoboditi neljubega jarma. Med 6.—9. letom po Kr. se vzdignejo ljudstva ob Savi pod poveljstvom dveh Batanov in Pineza. Jeden Batanov odgovori Tiberiju, ki ga je vprašal po vzroku vstaje, takó-le: „Ker, Rimljani, ne pošiljate pastirjev in psov, da bi čuvali čredo, nego deroče volkove!“ Z največjo silo so Rimljani zadušili upor. Emona se te vstaje ni vdeležila. Kmalu potem se v Emoni posadka sama upré svojemu poveljniku. Strašno pustoši po okolici. Cesar Tiberij pošlje svojega sina Druza v Emono, da pomiri uporno posadko, kar se zgodi okolo 15. leta po Kr.

Tekom časa je videla Emona v svojej sredi tudi več rimskih cesarjev. Ko je Trajan premagal Dake,

mudil se je na poti v Italijo tû; tako tudi Hadrijan o priliki svojega popotovanja po deželah. Mark Avrelij je pregnal iz teh krajev Markomane in Kvade tjá za Dunav.

Tudi luč krščanske vere je zgodaj zasijala po teh krajih. Ker je stala Emona ob cesti proti podunavskim deželam, vrjetno je, da je vže sv. Hermagora, prvi oglejski škof, poslal mašnike in dijakone v Emono. Okoli 284. leta je tû storil mučeniško smrt sv. Pelagij, mladeneč plemenitega rodú. Lastnega škofa vendar mesto ni imelo do 4. stoletja. Prvi se nahaja sv. Maksim; bil je 381. leta na oglejskem cerkvenem zboru. Da se je krščanstvo lepo razcvetalo v 4. stoletji v Emoni, svedočita nam tudi dva lista cerkvenega očeta sv. Jeronima do emonskih devic, in pa do Antona, miniha v Emoni. Vendar ni bila še popolnem krščanska. Ko je namreč 388. leta oblegal vojskovodja Maksim mesto, prihiti Teodozij in ga premaga. Udano mesto vzprejme slovesno „vernega cesarja“ Teodozija. Velikanske slovesnosti so se vršile zmagovalcu na čast. Razven starešinov, belo oblečenih, in kerščanskih duhovnov so mu stopali naproti tudi poganski žrtovniki sè škrlatom ogrneni. Še dva škofa Emonska sta nam znana: Patricij (l. 579.) in sv. Flor. (599).

Leta 400 se je tudi Olarik, kralj Gotov, na poti iz Panonije proti Italiji pri Emoni ustavil.

V petem stoletji se je vršilo preseljevanje narodov. Kaj je trpela za ónega časa naša domovina, ne da se povedati. J. V. Koseski opeva tako-le:

*Kedar od istoka Hun, od severa Got ino Himbar,
Rimic od juga in Vlah, trli so moje kosti,
Strani čvetele sveta menovale sirove narode.*

*Kaj trpela takrat, kaj sem doživela gubivši,
Ustam izreči ni moč, duhu razumiti ni.
Smrt je dajala objed neskončno pogubi, obupu,
Save in Drave vode solze so bile in kri,
Zadnjega, zdelo se je, da bila bo ura Slovenca.*

*Kakor dieji natok srditega morja se vzdigne,
Kadar vihar globočin zemlji se v drobu zbudi,
Brezdnov valove napné, peneče drvi na bregove.
S tminami krije ostrov, ki ga razbiti ni moč.
Sivo pečevje ječl, v korenu se tresejo gore.*

*Takó, kdo réče zakáj, je vrélo nebrojno narodov,
Vsakega konca sveta meni srdito na vrat,
Moje dobráve so stan jim, klávnica moje domovje.*

S temi besedami izraža pesnik bedo. Najhuje so pa še divjali divji Huni. Najmogočnejši njih kralj Atila, ki se je zval „šiba božja,“ pridrvi se svojimi ropazeljnimi, divjimi tolpmami v te kraje. Požgane vasi in razdejana mesta so zaznamovale njegovo pot. Jednaka osoda je zadela tudi E m o n o. Bogato, krasno mesto je bilo v kratkem prah in razvalina (okolo 452. l.) Na tak žalosten način je izginila Emona iz zgodovine.

Severna in vzhodna ljudstva, ki so drla proti jugu in zahodu preko naše domovine, pomandralla so tudi večino prejšnjih stanovancev. A prvotni slovanski živelj se je pomládil s prihodom novega slovenskega naroda (v letih 551—592.) Naselil se je poleg Drave, Rabe in Mure, Save in Soče — med Dunavom in jadranskim morjem. V teh mejah so se

ohranili Slovenci še do denašnjega dné, če tudi so se meje po pritisku Nemcev, Madjarov in Lahov nekoliko stisnile.

Na razvalinah nekdanj cvetoče Emone se je kmalu vzdignila nova naselbina. Ko so si Longobardi prisvojili Norik in Panonijo, sezidali so okolo 527 l. v sedanjem Gradišči novo trdnjavo. Pozneje je Narzes, slavni grški vojskovodja cesarja Justinijana, premagavši Longobarde, mesto olepšal in utrdil 554—580 l. Ko je prišel potem v nemilost pri cesarji, preživel je tú poslednje dni svojega življenja.

Po teh krajih živeči Slovenci so vzdihovali skozi polstoletja pod krutim gospodarstvom divjih Avarov ali Obrov, dokler jih ni iz te krute sužnjosti rešil Samo, ki je ustanovil veliko slovansko kraljestvo 624. l. Kakih sto let je bil zdaj mir in cvetelo je blagostanje; Slovenci so živeli pod svojimi vojvodi in župani. Tudi v Ljubljani je bila baje taka županija.

Ali mir ni dolgo trajal; jela ga je kaliti nova nevihta, preteča od zahoda.

Frankovsko gospodstvo se je širilo vedno bolj in bolj. Iz začetka so se Slovenci bojevali s Franki skupaj proti neusmiljenim Avarom; ali s tem so si zaménili le gospodstvo. Za Karola Velikega 788. l. so si Franki podjarmili deželo. Izvestno je, da so zasedli tudi hólme ob mestu, sezidali na njem grad in ga utrdili, a okolo njega se je jela širiti sedanja Ljubljana ob desnem bregu Ljubljanice, nasproti starej Emoni.

V poprejšnjih stoletjih je trpela dežela veliko kvare po divjih Avarih a zdaj zopet po divjih Madjarih,

ki so se bojevali proti Nemčiji in Italiji. Okolo 919. l. je bila krvava bitka z Madjari poleg Ljubljane. Ko je Oton I. 955. l. uničil moč Madjarov na polji ob reki Lehu, začela je Ljubljana zopet cveteti. Na gradu je bila deželna knežka pfalca, da-si za tega časa Ljubljana še ni bila deželi glavno mesto.

Iz desetega stoletja naprej nimamo sporočil. Verjetno je, da so si Nemci prisvojili te kraje in slovenski narod jim je bil suženj.

*„Sicer te je za dolgo noč pokrila,
In vgasnil bil ti zgodnje zarje svit;
Ko mnogim sestram sreča je svetila,
Bil tebi blišč prijazne zvezde skrit.
Osoda grenka ni te zadušila,
Nad tabo čul moči nebeške ščit,
In po stoletjih spet si oživila,
V lepoti rajski večno boš živela.“*

Okiški.

Po divjih Avarih in drugih narodih je zginilo tudi kerščanstvo iz naših krajev. Da so se naši pradedji pokristjanili, gre v prvej vrsti hvala Oglejskim patrijarhom, vzlasti sv. Pavlinu (od 776 do 802. l.) in Solnograškim nadškofom. Ker so pa oznanovali kerščansko vero Nemci, kateri niso znali slovenskega jezika, razširjalo se je le počasi. Iz te dōbe imamo tudi najstarejše slovstvene slovenske spomenike. Pri-poveduje se tudi, da so pobožni brodniki vže 745 l. sezidali cerkvico sv. Nikolaja. — Oglejski patrijarhi so bili višji cerkveni glavarji ter so imeli veliko oblasti; ž njimi so tekmovali koroški vojvode Ortenburgerji.

V jedenajstem stoletji je o Ljubljani zabiležiti le malo novic. Leta 1006. je morila huda kuga

ljudi po Ljubljani in njenej okolici. Valvazor nam poroča, da je pomorila nad 17.000 ljudi. To število, da-si nekoliko prenapeto, kaže nam vendar, da je bila Ljubljana vže močno obljudena. Tudi trgovina je bila jako živahna v tem stoletji. Znana sta nam dva trgovca, prvi: Peter Berlak, ustanovil je sirotišnico (1041. l.); drugi: Baldovic po imenu, sezidal je cerkev sv. Filipa, katera se je pozneje izročila frančiškanom in je bila pozneje posvečena Materi Božjej. — Kako pobožnega duhá so bili Ljubljančani v onej dōbi, kaže nam poročilo, v katerem čitamo, da se je podalo (1057. l.) preko sto romarjev na daljni pot v Jeruzalem. Večino teh romarjev so Arabci pomorili, a nekaj so jih odpeljali v sužnjost. Tudi brez prijetnih zabav Ljubljančani v rečenej dōbi niso bili. Leta 1092. je priredilo starešinstvo dirko z ladjami po Ljubljanici ter odločilo v ta namen troje daril: tovor vina, 3 vatlje sukna in dvoje nogavic. Kdor je hotel dobiti prvo darilo, moral je pometati svoje tekmece z drogom iz ladije v Ljubljano; za drugo in tretje darilo je moral vse prekositi na hitrosti. Leta 1143. je brat mejnega grofa iz Kranja priredil turnir, katerega se je udeležilo plemstvo iz sosednjih dežel. — V jeseni 1190. leta je Ljubljana preplavila mesto, da so se morali ljudje v ladjah voziti po ulicah. Leta 1210. so se krakovski in trnovski brodniki borili s pestmi za jeden tovor vina v razveseljevanje in razvedrenje mestne gospōde. Ortenburški vojvode so delili Ljubljani raznih pravic, da bi se jej bili bolj prikupili, ter so po

večkrat prebivali v Ljubljani, kakor n. pr. vojvoda Bernard; ž njim se je naselilo plemstvo v Ljubljano. S tem se je Ljubljana za mnogo povéčala. Za dóbe rečenega vojvode so se naselili prvi redovniki reda sv. Frančiška v Ljubljano (1233. l.)

Ravno tako je Ljubljano odlikoval tudi vojvoda Ulrik III., ki je bil pobožen, radodaren in blag knez. On je vpeljal nemški red „križakov“ (1262. l.) ter je po leti najrajše bival na svojem gradu, sedanjem Tivoli. Skoraj gotovo je ta blagi knez podaril Ljubljani tudi mestne pravice malo pred svojo smrtjo.*) V tej dóbi so imeli tudi prvega mestnega sodnika, ki mu je bilo imé Urban, a pisal se je „Procel“

Po Ulrikovej smrti je bil gospodar Ljubljane njegov brat, Oglejski patrijarh Filip, ki je podedoval imovino koroških vojvod. A njegov sorodnik, Češki kralj Otakar, prilastoval si je tudi dedne pravice. Zategadelj pridere sè svojimi vojaki na Kranjsko (meseca novembra 1270. l.) obvlada mesto s prvim naskokom, na kar se mu prostovoljno udá posadka na gradu. Češki vojaki zasedejo Ljubljanski grad; ali vže 1276. l. mora kralj Otakar prepustiti notranje avstrijske dežele novoizvoljenemu nemškemu cesarju Rudolfu Habsburškemu, kateri je izročil Koroško in Kranjsko tirolskemu grofu Majnhardu, a ta je prepustil vladó svojemu sinu Henriku, ki je bil tudi Češki in Poljski kralj (1307. l.)

*) V nobenem meni pristopnem viru nisem čital, kdaj je Ljubljana dobila mestne pravice. Znani nabiratelj starih listin in izdajatelj „arhiva“, g. J. Sumi, pokazal mi je iz prijaznosti dve stari listini, po katerih gre takó sklepati. V jednej iz 1265. l. se še čita: „Datum in Laibaco nostro foro“, v drugej iz 1299. l. pa vže: „Geschehen ze Leybach in der stadt“. Ker so po Ulrikovej smrti (1269. l.) nastali zelo viharni časi, zgodilo se je zatorej mej leti 1265—69.

Ko je moral zapustiti kraljestvi, podal se je na Koroško in Kranjsko; živel je v Ljubljani 1313. l., kjer mu je umrla soproga Neža. Ljubljančani so se Henriku često pritožili zavoljo čudnega obnašanja plemenitašev, kateri si so stavili poslopja v mestu, a niso hoteli plačevati mestnih davkov niti drugih troškov. Zatorej je zaukazal vojvoda (1320. l.) da mora vsak, kdor koli se naseli v Ljubljani, plačevati vse davke, kakor drugi meščani, ter pripomagati, da se vzdržuje mestna straža, obzidje, jarki in mostovi.

L. 1336. so prevzeli avstrijski vojvode vlado Kranjske dežele. Vojvoda Oton Veseli je potrdil mestu vse pravice, katere je dobila Ljubljana od Henrika 1320. l. V letu 1338. so se poklonili in zvestobo obljubili kranjski stanovi Albrehtu II. v Ljubljani. Za njegove vlade je dobila dežela vice-dome in deželnega glavarja. L. 1358. je umrl Albreht II. in njemu so nasledovali Rudolf IV., Albreht III. in Leopold III. L. 1360. je prišel nadvojvoda Rudolf IV. sè sijajnim spremstvom v Ljubljano, kjer ga je pričakovalo več škofov, vladajočih knezov in mnogo plemenitašev, da bi se vkupe posvetovali zaradi Oglejskega patrijarhatstva, beneških zadev in utrjenja južne meje. —

V dan vseh svetnikov 1370. l. prideta Rudolfova naslednika Albreht III. in Leopold III. v Ljubljano, da se jima poklonijo stanovi. O tej priliki je dobila Ljubljana pravico, da je smelo 12 porotnikov, imajočih pravico nositi škrlatasto obleko po

običajih beneških plemičev, vsako leto izvoliti sodnika, kateri je prisegel, da bode sodil pravično ubogim in imovitim.

Ko je 1374. l. umrl Goriški grof Albreht IV., s katerim je bil vže Rudolf IV. sklenil dedno pogodbo, pripala je Kranjskej „slovenska meja“ s Krasom in Metliko. Dedna kneza skličeta okolo binkošti stanove Kranjske in pridobljenih dežel v Ljubljano, da bi se skupno poklonili knezoma. Stanovi so prisegli zvestobo ter si ob jednom izvolili Ljubljano za svoje središče. Dan tega združenja se more smatrati za rodni dan kranjske vojvodine in pričetek deželnega zbora kranjskih stanov.

Leta 1379. sta si Albreht in Leopold razdelila avstrijske dedne dežele. Leopold je dobil Kranjsko in je bival časi tudi v Ljubljani. V tej dōbi se je Ljubljana, do sih dob le središče takó zvanega Ortenburškega Kranjskega, jako razširila, ker je lahko vzprijela toliko gostov vojvodovega spremstva, mnogo deželnih uradnikov in tujcev zaradi živahne trgovine, katero je Leopold zeló pospeševal z raznimi svobodščinami. Tudi je deželnemu glavarju ostro zaukazal, da ne sme zaprečevati svobodne volitve mestnega sodnika. Čim bolj se je razširjala moč Habsburžanov proti jugu in jugovzhodu, tem večjo veljavo je dobivala „bela Ljubljana.“ Vzlasti se je njeno blagostanje povzdignilo s priklepom Reke (1374. l.) in Trsta (1382. l.) ker je postala zopet središče trgovine za severne dežele, kakor je bila v dōbi Rimljanov stara Emona.

Tudi njegovemu sinu in nasledniku Ernestu Železnemu je bila Ljubljana na skrbi. Leta 1411. je zapovedal deželnemu glavarju Urhu Šenku Osterviškemu, naj Ljubljčanani nemudoma napravijo nasipe okolo mesta ter obzidje bolje utrdijo; tudi naj zahteva od samostanov, župnikov in drugih, da svojim podložnikom zapovedó, meščanom pomagati apna, kamenja in drugih potrebšin voziti ter pri delu pomagati. Plemenitaži in vitezi, ki imajo hiše v Ljubljani, naj v njih ostanejo in dobro v bran postavijo, da ne bode mesto zaradi njih imelo kvare. Ko se je bil namreč raznesel glas, da v Evropo prihruvši Turki neusmiljeno požigajo in moré, drveč vedno bolj proti severu, začeli so se velikaši izseljevati na svoje močne in trdne gradove. — Tudi je zaukazal (l. 1418.) na prošnjo meščanov, naj se pri cerkvi sv. Nikolaja zopet prične šola, ki se je bila opustila. Iz tega se vidi, da je Ljubljana imela zgodaj svoje učilnice.

Za njim je dobila Ljubljana vladarja, katerega sme po vsej pravici „svojega očeta“ imenovati. Ta je bil Friderik IV. Vže na potu v sv. deželo se je Friderik mudil v Ljubljani in ko se je vračal, podaril jej je mnogo trgovskih pravic. Leta 1440. je bil Friderik izvoljen za rimsko-nemškega cesarja. Zaradi razdelitve dednih dežel se je vnel med njim in bratom Albrehtom prepir. Albrecht se je združil z ošabnim Celjskim grofom Ulrikom ter je drl z vojsko proti Ljubljani (l. 1441.), ko je bil Friderik ravno na potu v Nemčijo, da bi se dal slovesno venčati. Zapovednik Ljubljani je bil hrabri Jurij Apfalterer,

ki je sklenil braniti mesto do zadnjega moža, da-si je štela oblegovalna četa nad 16.000 mož. Celjani so napadli mesto in metali debelo kamenje vanj. Brambovci so hrabro odbijali vse napade in oblegovalci so se morali zadovoljiti z ropanjem in požiganjem po okolici. Dan pred sv. Janezom l. 1442. so oblegovalci odrinili od mesta. Poveljnik Turn, katerega je bil Friderik s 13.000 vojaki na pomoč poslal, zasačil je tolpo Celjskih vojakov ter jej pobral novce in druge dragocenosti, katere so nameravali v Celjskem gradu spraviti. Česar niso po Ljubljanskej okolici opustošili vojaki, pokončala je velika tolpa kobilic, ki je prifrčala v 20. dan avgusta v te kraje.

Cesar je slišal o zvestobi in hrabrosti Ljubljancev in zato jim je potrdil stare pravice. Leta 1444. je prišel sam v Ljubljano sè sijajnim spremstvom, med katerim je bil tudi Enej Silviji, cesarjev tajnik in poznejši papež Pij II.

Posebno važno dejanje Friderikovo za Ljubljano in Kranjsko je ustanovitev škofije. Ker je spoznal živo potrebo posebne škofije za Kranjsko, in iz hvaležnosti, da je bil 1458. leta rešen smrtne nevarnosti, ustanovil je Ljubljansko škofijo. Velika in lepa slika v svetišči nad velikim oltarjem stolne cerkve nam kaže to nevarnost in Friderikovo prikazen. Leta 1458. sta namreč cesarju po življenji stregla vdova poslednjega Celjskega grofa Ulrika, katerega so Ogri zavratno umorili, in njen vojskovodja Ivan Vitovic. A po noči se prikaže cesarju sv. Nikolaj — takó

se pripoveduje — ter ga resno opomina, naj se umakne v grad, ako se hoče nevarnosti izogniti. Cesar je to storil in ušel pretečej nevarnosti. Da se pokaže hvaležnega, sklenil je sv. Nikolaju na čast ustanoviti novo škofijo v Ljubljani.

V 6. dan decembra 1461. leta je podpisal v Gradcu v pričo dveh kardinalov, več škofov in mnogo grofov in plemičev ustanovno pismo Ljubljanske škofije sè stolnim proštom, dekanom in 10 kanoniki. Papež Pij II. je potrdil 1462. leta ustanovo ter jo podvrgel neposredno papeževej stolici. Prvi škof je bil Žiga pl. Lamberg, bivši župnik v Šmartnu poleg Kranja.

K novej škofiji so pripadale razven stolne cerkve samó še te župnije po Kranjskem: sv. Petra, poleg mestnega obzidja (ta župnija je jako stara, ker se tu vže 1248. leta nahaja župnik Ljudevit); Šentvid nad Ljubljano, Šmartno poleg Kranja, Naklo, Vodice, Radovljica, Svibno in Šentjernej na Dolenjskem. Tako je postavil cesar Friderik temelj duhovnemu zjedinenju Kranjskih Slovencev; vender je z malo izpremembami ostalo takó še mnogo let tjà do 1787. l. — Cesar Ferdinand I. je 1533. l. podaril tedanjemu škofu Krištofu pl. Raubarju častni naslov „kneza.“

Ko je bil leta 1751. zatrt Oglejski patrijarhat, bil je večji del Kranjske vojvodine, pripadajoč k omenjenemu patrijarhatu, združen z novo ustanovljeno Goriško nadškofijo. A cesar Jožef II. je izrazil željo papežu Piju VI., naj se bolj primerno uredijo škofijske meje. Tedanji škof grof Karol Herberstein

je v ta namen odstopil 47 duhovnij po Koroškem in Štirnškem, a za izgubo je pripadlo k Ljubljanskej škofiji nad 100 duhovnij po Dolenjskem, Gorenjskem in Notranjskem. Tudi je bila Ljubljanska škofija o tej priliki povzdignjena v nadškofijo (1787. l.). Ali ta čast je trajala samó do 1806. leta. Naslednje leto jej je bilo tudi vzeto častno ime „knežije“, katero je pa 1826. leta cesar Franc I. škofu A. A. Wolfu blazega spomina zopet podelil. Leta 1830. so se škofiji priklopile duhovnije Bistriške, Postojnske in Ipavske dekanije, a tri leta pozneje še duhovnija Motniška. Od sih dób so deželne meje tudi škofijne. Letos izvoljeni knezoškof dr. J. Misija je 27. v vrsti škofov Ljubljanskih.

Ali še večjo čast je skazal cesar Friderik IV. Ljubljani, ko jo je napravil za glavno mesto Kranjske vojvodine, katera je nastala po zaporednem združenji Gorenjskega, Dolenjskega, Metlike, Pivke in drugih delov Notranjskega, kakor smo vže poprej omenili. Novič jej je podelil raznih pravic in potrdil stare, podpiral obrt in trgovino. Deželi pa je leta 1463. zaradi njene izvanredne zvestobe pomnožil in izboljšal grb ter jej za stalno ustanovil deželne barve: b e l o - m o d r o - r u d e č o.

Takó je postala Ljubljana za dóbe Friderika središče in stolica Slovincem.

Iz srednjega veka nam je še to zabilježiti, da so koroški vojvode v Ljubljani tudi novce kovali. Vzlasti se nahajajo novci iz dóbe vojvode Bernarda (l. 1202—1256.)

Nova nevarnost je pretila v dóbi Friderika proti slovenskim pokrajinam od krvoločnih Turkov, kakor nekđaj od Avarov in Ogrov. Tu naj omenim samó ónih napadov, v katerih je Ljubljana trpela.

Vže 1469. leta je prilomastil bosniški paša Vejbeg na Slovensko ter skušal z jedno četo zasesti Ljubljano, a zavoljo hrabrosti Ljubljančanov mu izpodletelo.

Leta 1472. se je krvoločnih Turkov pridrvilo kot listja in trave in ubogi Dolenjci so stokali pod britkim mečem. Turki so vse poplavili, pomendrali, požgali in pomorili ter drli naravnost proti Ljubljani. Z divjo navdušenostjo so začeli naskakovati mesto. Sreča jim je bila ugodna in pridrli so v Šentpetersko predmestje in Poljane, zažgali lepo Šentpetersko cerkev, ali v notranje mesto vender niso mogli. V pridobljenih ulicah so si napravili močne okope, a glavni tabor so imeli pri Šiški in za sv. Krištofa cerkvico „v Jami“ Ljubljančanom srce ni upadlo; krepko so padali nad sovražnika, pregnali Turke najpred iz predmestja Poljan in oteli Šentpeter. Turki ostavivši svoje šotore, povrnili so se v Bosno. To zmago so Ljubljančani dolgo potem vsacega leta slavili za sv. Krištofa cerkvico na velikonočni ponedeljek.

Leta 1473. so Turki divjali mimo Ljubljane dalje čez Kokro proti Koroškem. Takisto tudi 1492. leta, vračajoč se s Koroškega, po Ljubljanskej okolici, kjer so skušali razdjati in požgati predmestja.

Odslej so prenehali za nekaj let divji turški navali. Ljubljančani so sí prizadevali, da bi uredili

občinsko življenje, ker jim je cesar Maksimilijan I. 1504. leta dovolil, da si smejo po svojej volji izbrati župana. Prvi Ljubljanski župan je bil Ivan Lanthieri.

Vsled turških napadov je nastala huda druginja in lakota po vsej deželi. Tej bédi se je pridružila 1509. leta še druga. Hud potres je razrušil križevniško hišo in cerkev, vicedomovo poslopje, 8 mestnih obzidnih stolpov, jeden del mestnega obzidja, deželno hišo in še druga trdna poslopja.

Zaradi te velike nesreče in še druge preteče nevarnosti od strani Turkov se je moralo vže 1475. leta pričeto utrjevanje zdaj popolnem zvršiti. Leta 1520. so obdali Ljubljano zopet sè stolpi, nasipi in jarki. To utrjenje glavnega mesta je čuvalo Ljubljančane večjih nevarnosti Turkov, ki so 1528. l. zopet pridrli preko Kočevja do Ljubljane, neusmiljeno morili, požigali in plenili po vsem poti in okolici Ljubljanskej. A poveljnik Turn jih je sè svojo hlabro četo srečno premagal in dobro naklestil. Od sih dôb Ljubljana ni več videla krutih Ozmanov. Srečno je prestajala vse nevarnosti, če tudi se so še več let morali Kranjci ob mejah junaško boriti proti turškemu nasilstvu.

Junaški branitelj domovine, Andrej Turjaški, poslal je po slavnej bitki pri Sisku 1593. l. mnogo zaplenenega vojnega orodja in drugih dragocenosti v Ljubljano. Med temi je bil tudi turškega paše dragocen plašč, katerega so pre naredili v mašni plašč, da se v njem na dan sv. Ahacija — v 22. dan

meseca junija — bere sv. maša v spomin preslavne zmage kranjskih junakov.

Maksimilijan I. je Ljubljano rešil tudi židov, ki so bile hude pijavke za ljubljansko mesto. Vže za časa Ortenburgerjev so se židje v velikem številu naselili v Ljubljani ter vže 1213. leta tukaj svojo sinagogo imeli. Od te dôbe je bila malo ne vsa kupčija v židovskih rokah in židje so domačinom napravili mnogo kvare. Na prošnjo mestnega starešinstva je ukazal cesar Maksimilijan 1515. l., da se židje za vselej odpravijo iz Ljubljane in se jim nikoli več ne sme dovoliti, da bi se smeli naseliti v glavnem mestu kranjske dežele.

V 16. stoletji je Lutrovo krivoverstvo begalo in vznemirjalo duhove po Ljubljani. Kanonik Primož Trubar je začel oznanovati novo vero v Šenklavškej cerkvi (1531. l.). Največ privržencev je našel med plemiči in bogatini, ki so bajè mislili, da si bodo prisvojili cerkveno imovino. Trubar je bil prisiljen ostaviti deželo. A deželni stanovi, privrženci novej veri, poklicali so ga zopet v Ljubljano (1560. l.) Katoličanstvu udani deželni knez, nadvojvoda Karol, pognal je vse lutrovske pridigarje iz Kranjskega (1565. l.), a zaradi pretečih vojskâ jim je vendar moral dovoliti nekoliko pravic 1572. l. Novoverci so se poprijeli vseh pripomočkov, da bi širili svojo krivo vero tudi med priprosti narod. V ta namen je ustanovil Janez Mandelc tiskarno (1561. l.), a 1563. l. odprli so tudi svojo šolo. Trubar, Krel, Dalmatin in drugi so začeli knjige spisovati v slo-

venskem jeziku, in Adam Bohorič je sestavil slovensko slovnico (1584. l.). Ker so svoje krive nauke razširjevali v ljudstvu razumljivem jeziku, zna se, da so si jih mnogo pridobili, ki so jim verjeli.

Z apostolsko gorečnostjo se je začel boriti proti novejši veri Ljubljanski škof Tomaž Hren. Leta 1601. je obnovil vže več let opuščeno procesijo sv. Rešnjega Telesa, ki se je z veliko slovesnostjo vršila. Sezidal je tudi več cerkvá, takó 1606. l. kapucinsko cerkev, ki so jo pozneje podrli in na njenem mestu zasadili lepo šetališče, sedanji drevored „zvezdo“. To se je zgodilo 1817. leta. Velike zasluge ima škof Tomaž Hren tudi v tem, da je 1613. l. postavil temeljni kamen Šentjakevskej cerkvi ter jo izročil jezuitom, ki so vodili latinske šole vže od 1696. l. Skerbel je tudi za poduk v slovenskem jeziku; v ta namen je on sam preložil na slovenski jezik sv. pismo novega zakona. Svoje trudapolno a blagoslovno življenje je sklenil v Ljubljani 1630. l.

Leta 1564. je prišel nadvojvoda Karol sè svojim sinom Ferdinandom v Ljubljano. V 28. dan aprila so se mu stanovi poklonili in prisegli zvestobo, a tri leta pozneje se je vdeležil obravnav deželnega zbora. Leta 1575. je prišel drugič sè svojo soprogo v Ljubljano.

Njegov naslednik Ferdinand je sè svojo navzočnostjo počastil Ljubljano 1597. l. Stanovi so mu prisegli zvestobo. Naslednje leto je Ferdinand zaukazal, da morajo v teku treh dni ostaviti vsi luteranski pridigarji Kranjsko deželo. Knjige v ónem duhu pisane so na trgu očitno sežgali (1600. l.). V 21.

dan novembra 1616. l. je Ferdinand zopet prišel v Ljubljano. Leta 1651. je pa knez Ditrichstein, kot zastopnik nadvojvode, vzprejel prisego za Ferdinanda IV. O tej priliki so kranjski stanovi priredili turnir in dirko pred deželno hišo. Leta 1658. je bil za cesarja izvoljen Leopold I., mlajši sin Ferdinanda III. Dve leti pozneje je prišel sè sijajnim spremstvom v Ljubljano. Ljubljana je cesarju prisegla udanost in zvestobo. Na slavo visokega gosta so se vršile sijajne svečanosti. O tej priliki so postavili Ljubljančani vodnjak pred mestno hišo. Prekrasni vodnjak, ki stoji še danes na onem mestu, izdelal je kamenosek Roba (1751. l.). Ta umeteljnik je izdelal tudi prekrasna kerubina v stolnej cerkvi.

V sedemnajstem stoletju Ljubljana tudi v umetelnosti ni zaostajala. Ustanovila se je (1693. l.) „družba učenih“, ki je delala v prosep in slavo mesta in domovine. Družba si je mnogo prizadejala, da bi se mesto lepšalo z novimi stavbami. Sklenila je po nasvetu stolnega dekana Janeza Antona Dolničarja staro stolno cerkev porušiti in sezidati novo (1700. l.), kar se je zvršilo v šestih letih. Dolničar je spisal tudi zgodovino Ljubljane od najstarejše do njegove dōbe. Umrl je 1714. l. Pravo lepoto v svojem osredju je dobilo mesto z Uršulinsko cerkvijo, kjer počiva tudi njen ustanovnik pl. Šelenburg († 1715. l.) Leta 1708. se je pozidalo škofijsko semenišče, a 1717. l. mestna hiša (rotovž).

Leta 1728. je Ljubljana dostojno vzprejela cesarja Karola VI. Deželni stanovi so mu prisegli

zvestobo in priznali tako zvano „pragmatično sankcijo“, po kateri mu je postavno v vladi nasledovala jedina hči Marija Terezija. Bila je to plemenita duša; pospeševala je kmetijstvo in olajšala podložnikom njihovo borno stanje. Skrbela je tudi za omiko svojim podložnikom ter v ta namen ustanovljala šole. Na veke bode živela Marija Terezija v blagem spominu Kranjske dežele. Njen sin in naslednik cesar Jožef II. je vpeljal mnogo novih naredb. Ali v vérskih zadevah je zaukazal marsikaj, kar se ne strinja z duhom katoliške cerkve. Vsled tega so se podali sami sv. oče papež Pij VI. na Dunaj, da bi odvrnili cesarja od teh novotarij. Ljubljana je vzprejela namestnika Kristovega z največjo častjo. — Leta 1784. se je mudil Jožef II. v Ljubljani, ko je šel iz Italije. Njegov prestolonaslednik Leopold II. je počastil Ljubljano s svojo navzočnostjo v 25. dan avgusta 1790. l. Cesar Leopold II. je tudi ustanovil licealno knjižnico iz knjižnic po Kranjskem zatrtih samostanov (1791. l.).

Koncem tega stoletja je mesto malo ne popolnem izpremenilo svoje lice. Zaradi vednih napadov krvoločnih Turkov je bilo mesto jako utrjeno. Bilo je obdano z debelim, močnim obzidjem, raznovrstnimi branišči, stolpi in nasipi. Samó pet vhodov je bilo v mesto: skozi špitalska, dvorna, nemška (križevniška), karlovška predmestna in frančiškanska vrata (poleg sedanje gimnazije). Nad vsakimi vrati so se vzdigovala stolpom podobna poslopja, ki so bila v prejšnji dóbi brambovcem v zavetje, a pozneje za ječe in bivališča mestnim čuvajem. Hodišča skozi vrata so bila

jako temna in ozka. Po večkrat so se vozovi zajézili, da ni bilo moči ne naprej ne nazaj. Visoko mestno obzidje je zadržavalo solnčne žarke in oviralo zračenje. Ozke ulice so bile vže same na sebi temne in vlažne, zatorej je bilo po mestu jako nezdravo. Koncem tega stoletja so razrušili stolpe in mestno obzidje (1780—1792. l.). Ulice so postale svitlejše in mnogo bolj zračne; tudi se je za nove stavbe pridobilo dokaj prostora.

V tem stoletju je napravil ogenj dokaj kvare. Gorelo je 1767. l. dvakrat. Leta 1774. je Krakovsko predmestje pogorelo do tal. Od tod se je razširil ogenj po mestu; vpepelil je cerkev sv. Jakoba, sv. Florijana in sv. Rozalije na gradu sè 117 družimi hišami. Taka nezugoda je zadela Krakovčane tudi 1798. l., dve leti pozneje pa Trnovo.

Malo ne vse mesto se je zaradi tega prenovilo. Na pogoriščih so si postavili meščani lepše hiše, in na pridobljenem prostoru so zidali nova poslopja. Začetkom našega stoletja je štela Ljubljana s predmestji vred 11 cerkvâ, 950 hiš z 9000 prebivalci. (Hoff. Gemaelde v. K. I. str. 101.).

V tej dôbi so bili jako viharini časi za naše cesarstvo. Vže 1797. l. v 30. dan marca so zasedli Francozi Ljubljano pod generalom Bernadotom. V 1. dan aprila pa je prišel sam Napoleon z generali Massenom, Muratom in drugimi v Ljubljano. Ker je pa bil mir sklenen v Leobenu, zapustili so vže meseca maja sovražniki mesto. Pri odhodu Francozov je začelo na treh krajih najedenkrat goreti. Vender

so srečno zadušili ogenj, da ni mesto imelo posebne kvare. Leta 1805. od meseca novembra do pričetka marca naslednjega leta je imela Ljubljana zopet Francoze v svojej sredi. Naložili so jej velik vojni davek. Leta 1809. je napadel oholi Napoleon zopet Avstrijo na dveh straneh. Cesar Franc je bil primoran mir skleniti in mogočnemu Napoleonu odstopiti slovenske dežele, izvzemši dolenje Štirska. Ljubljana je postala glava takó zvanega „ilirskega kraljestva;“ bila je središče francoskih uradov in sedež višjega glavarstva. Za te dóbe se je v Ljubljani ustanovilo vsenčilišče. Poleg družih jezikov je pošlah tudi slovenski jezik dobil svoje častno mesto, kakeršno mu pristaja.

A tudi mogočni Napoleon je izkusil, da je človeška sreča opotočna. Huda zima, grozovita lakota in meč kozakov je podrobil 1812. l. na Ruskem v malo mesecih neštevilno francosko vojsko. O tej priliki je tudi Avstrija zgrabila za orožje, da bi osvobodila izgubljene dežele. Združena armada je premagala naslednje leto pri Lipskem popolnoma Francoze. Tudi Slovenci, zvesti svojemu cesarju, vzdignili so se zoper sovražnika. Blizo Ljubljane so zmagali cesarki ter zasedli Ljubljano (v 29. dan septembra 1813. l.). Tudi francoska posadka na gradu se jim je udala ter po pogodbi odrinila iz Ljubljane v 5. dan oktobra. Ljubljana je bila zopet avstrijska.

Cesar Franc I. je večkrat obiskal Ljubljano. Največja čast pa jo je doletela 1821 leta, ko se je bil tu zbral shod najmogočnejših vladarjev v Evropi.

Tu je bilo videti razven avstrijskega cesarja tudi ruskega cara Aleksandra I., Napolitanskega kralja Ferdinanda in zastopnike drugih držav. Takó sijajnih gostov Ljubljana pač še ni imela nikoli.

Tudi Francev naslednik Ferdinand je obiskal 1844. leta glavno mesto Kranjske vojvodine. Leta 1856. pa je Ljubljana prisrčno vzprejela svojega preljubega viteškega cesarja Frana Josipa I. z njegovo mlado soprogo cesarico Elizabeto. Kako slovesno je Ljubljana pozdravila svojega vladarja v 11. dan julija 1883. leta, in kako se praznično olepšala, tega mi ni treba omenjati, ker je še vsacemu v dobrem spominu.

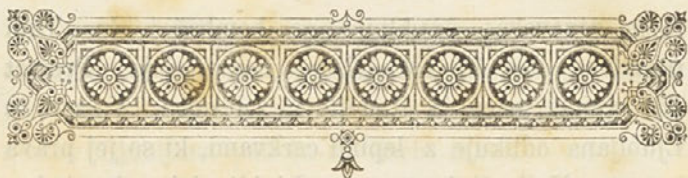
In kako zna Ljubljana ceniti branitelje domovine, kaže nam v „zvezdi“ spomenik, katerega je postavila jednemu najslavnejših vojskovodij sedanjega stoletja, slavnemu grofu Radeckiju (1860. l.).

Mesto se je vzlasti v najnovejšej dóbi jako povzdignilo ter mnogo storilo za olepšavo. Prebivalcev šteje 26.284.*) Izmed izobraževališč naj omenim le višjo gimnazijo, realko, moško in žensko učiteljišče, raznih ljudskih šol in drugih učnih zavodov. Tu ima svoj sedež tudi več društev, ki širijo blagodejno svoje delovanje po vsej deželi, recimo: c. kr. kmetijska družba, Slovenska Matica, kranjska hranilnica in različna druga društva. Znamenita je tudi licejalna knjižnica in deželni muzej, kjer je hranjenih mnogo znamenitih starin, katere so našli na ljubljanskem barji (močvirji). Velikih tovaren (fabrik) Ljubljana nima; vendar mi je omeniti veliko tovarno za tobak,

*) Po številjenji od dné 31. decembra 1880 l.

razne pivovarne, predilnico za bombaž i. dr. Tudi trgovina, obrt in rokodelstvo napredujejo. Promet pospešujeta južna in Rudolfova železnica. Vzlasti se Ljubljana odlikuje z lepimi cerkvami, ki so jej prava krasota. Najlepši kras pa so Ljubljani in njenej okolici „Zvezda,“ „Latermanov drevored“ in grad „Podturen,“ za katerim se razprostira do prijaznega hólmea z lično cerkvico Matere Božje „Rožnik,“ rekši prijeten gozd, ki je kakor nalašč ustvarjen za sprehajališče. Z Ljubljanskega gradú vidiš prekrasno okolico. Tu se ti odprè čaroben pogled na Kamniške in druge Gorenjske planine; tu vidiš lepo raván, po katerej se vije bistra Sava, vidiš mično Šmarnogoró z lepo cerkvijo in široko barje, ki je nasejano z mnogimi naselbinami.

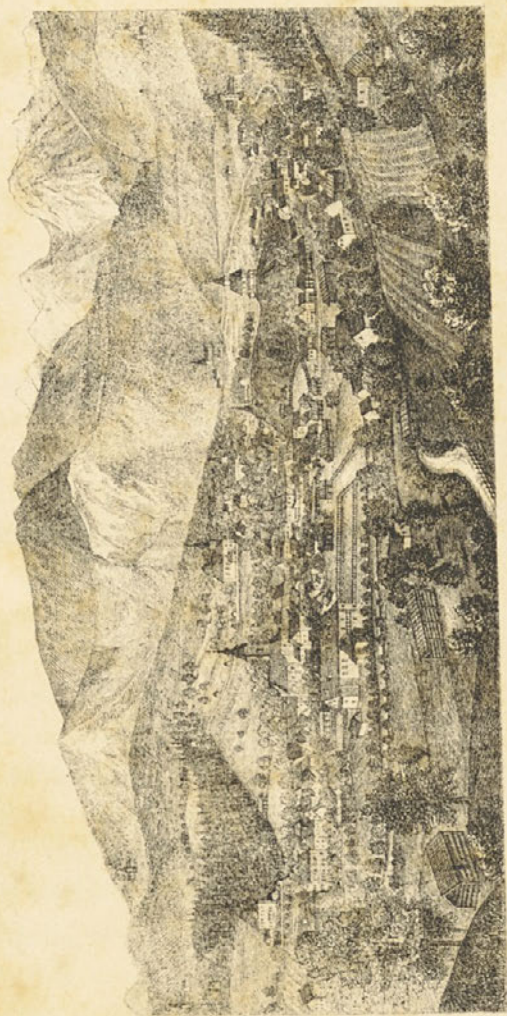

Kámenik.

Dragi čitatelj, ki bivaš v meglenej Ljubljani, stopi o jasnem dnevu proti večeru na grad, ne ogleduj pustega ljubljanskega barja (močvirja), pusti rujavi Golovec, ter pogledi proti severu; tam gori daleč vidiš ob robu velikanske snežnike, ki jim zahajajoče solnce rumení glave. Tam vidiš od daleč razpoke, temne jarke, in za temi si misli še družih. Po teh jarkih žuboré in tekó studenčki in studenci; preko sto jih je, in oni se lepo strinjajo v dolini in naredé bistro reko, Bistrico, čisto kakor ribje okó, krepilno kakor planinska zeljád in mrzlo, da ti vse ude prešine. Bistrica hití kakor planinska srna skozi lepe dobrave do svoje sestre Save.

Ob znožji teh velikanov in ob tej reki stoji staroslavno, ne veliko a prijazno mesto Kámenik.

Na kraji, kjer stoji zdaj mesto, stalo je bajé v davno preteklih časih jezero, in koder se zdaj sprehajajo meščani in se igra šolska mladina, plavale so takrat ribe. Razprostiralo se je jezero po Neveljskeje ravnini ob Mekinskem bregu tjá do Stranj.

RÁMENIK.

Holmec sredi mesta — „Maligrad“ — kjer stoji na robu cerkvica, držal se je óni čas soseda velikana — kriške ali Bergantove gore ter je zaviral ondu Bistrico, kjer zdaj teče. Voda se je odtekala na kraji, kjer je danes cesta na Šutno. A silna Bistrica, narasla po hudournikih iz utrganih oblakov, predrla mu je jéz ter ga ločila od hriba.

Kakor govorica pripoveduje, razlilo se je bilo jezero po razprostrtem Menguškem polji, ter s sabo odneslo tudi nek samostan, ki je stal med Holmcem in Mengušem.

Koliko je na tem resnice, ne dá se določiti. A če se primérja kotlíčasti svet nad Kámenikom in pa peščeni nasád po polji od Kámenika do Menguša, skoraj bi človek pritrđil tej pripovedki.

Tudi so se še pred nekoliko leti, kakor piše Valvazor, videli ob zidovji okoli Malega gradú železni obroči, na katere so pripenjali čolne.

Med narodom se sliši še dandanes pripovedovati, da zvoní v Nevljah vsak dan ob treh popoldne zato, ker je bilo o tej uri odteklo jezero.

Na vrhunci kriške gore — tudi „Bergantov hrib“ imenovane — ki stoji, kakor bi bila na tri ogle odsekana, vidijo se razvaline starega gradú. Ondu gori, kjer so nekđaj bivali vitezi, raste zdaj košat jésen, line mu ovija bršljan, za čuvaja čukajo sove, mesto gospóde švigajo kuščarji in jaščerice ter se solnčijo pred pragom.

Sezidali so na tej strmej gori grad, Karnek imenovan, mogočni grofi Ortenburški. A vže v davnih

časih je bil prišel v last mogočnej grofovskej rodovini Galenbergov. Kajti vže 1297. leta je potrdil Manfred della Torre, župnik kamniški, vitezu Sigfridu Galenberškemu, svojemu faranu, ustanovljenega duhovnika pri kapeli sv. Janeza Krstnika na Karneku. Oglejski patrijarh Rajmund je potrdil to listino 1298. l.

Ko sta se brata Friderik, poznejši rimsko-nemški cesar, in pa Albrecht sprla zaradi razdelitve dežel, pristopil je bil Janez Galenberg k Albrehtovej stranki. Cesar Friderik mu je zavoljo tega vzel več posestev, med njimi tudi grad Karnek. Tako je prišel grad v last avstrijskim vojvodom. Imeli so tú svoje oskrbnike.

Okoli 1572. leta kupi tedanji oskrbnik grof Ahacij Turn grad od avstrijskih vojvod. A ker mu je 1576. leta strela ubila hčer, ni hotel več bivati tu gori v gradu, nego preselil se je v mesto, kjer je bival dotlej, da je bila sezidana graščina Križ. Okoli 1670. leta se je bila na starem gradu streha vže udrla, a vender so še hodili frančiškani maševat v kapelico v dan sv. Janeza Krstnika.

Tudi na malem holmci sredi mesta je stal v starih časih grad „Mali grad“ imenovan. Dandanes se vidi le še malo nekaj ostankov od Malega gradu, ker se je bajé kamenje porabilo v zidanje mesta. Samo obzidje se še vidi, ki je nekdej služilo gradu in hribu v utrjenje. Na vrhu je lepa ravnica, od koder je prekrasen razgled po širokem ravnem polji tjà do bele Ljubljane. Ob robu na strmejši pečini stoji še cerkvica, ki je res znamenita; kajti pod jedno streho stojé tri cerkvice jedna vrhu druge.

Pripoveduje se, da je za časa poganov stal na tem mestu tempelj, v katerem je bil velik malik, ki je mnogo prorokoval ljudém, ki so od daleč hodili tu sem mu darovat.

Na Malem gradu leži, kakor pravijo, še danes zakopan velik zaklad. Necega dné so se baje otroci igrali ondu. Neka deklica otide od njih, ugleda podzemeljsko votlino ter zrè vanjo. Ali kaj vidi? Polno votlino samih rumenih zlatnikov (cekinov). Naglo si jih nagrabi v zastor. Ali strah jo izpreleti in grôza; zatorej vrže zlatnike od sebe in beži k tovaršicam. Ko so pozneje iskali óne podzemeljske votline, ni je bilo nikjer več najti.

To je bilo menda povód, da je nek stari Martin, prišedši okoli 1665. l. iz Nemčije in čuvši o tem zakladu pripovedovati, lotil se je po dovoljenji kamniških gospodov iskati zakopanega zaklada, ter je kopal po malograškem holmci. Ali pri tem poslu ga vseka skálina škrbina tako hudo po lici, da oslepi in kmalo potem umrje.

Ta zaklad bajè straži zakleta ajdovska deklica, Veronika po imenu. Pred časom se je, kakor ljudjé govore, ta ajdovska deklica še prikazovala na vodi pod Malim gradom vzlasti zjutraj in zvečer nekaterim ljudém v jako lepej dekliškej podobi. Pripovedovala jim je, da je potomka stare poganske rodovine, ki je nekdaj bivala na Malem gradu. Ali zdaj mora zakleta tukaj trpeti do sodnega dné, ako je s tremi udarci z leskovo šibico ne reši nedolžen mladeneč, kateremu rada daruje vse svoje zaklade in tudi samo sebe v zakon.

Po dolgem iskanji se je bil našel tak mladeneč. Njegova mati, katerej je bila zakleta deklica večkrat pokazala svoje dragocene stvari, prigovarja mu dotlej, da sklene rešiti zakleto deklico. Ali, ko jo drugič udari z šibico, postane mu deklica jako zoperna in divja, in pri tej priči se jej spodnji del života izpremeni v kačji rep. Mladeneč se te grde pošasti zeló ustraši in zbeži. Zakleta deklica zdaj strašno zaruje in toži, da bi bila odslej vsaka rešilna poskušnja zamán, ter da bode ostala zakleta do sodnega dné. Potem izgine in od tistih dób je ni nihče več videl. Toliko ljudska pripovedka.

Kdaj se je sezidalo mesto in kdaj je dobilo mestne pravice, o tem nam zgodovina ne pové ničesar. Gotovo je, da je bil tukaj trg vže v srednjem veku. Ime je dobilo mesto od svojih kámenitih tal. Vže 1205. leta se v starih listinah imenuje Kámenik. Tega leta je namreč potrdil Istrski vojvoda Bertold Zajekloštru pravico, da sme blagó prevažati svobodno skozi njegov trg Kámenik.

A nekaj let pozneje (1222) je zastavil Istrski vojvoda Bertold oglejskemu patrijarhu dva gradova v Kámeniku, menda Karnek in Mali grad.

V mestu je 1228. leta ustanovil oglejski patrijarh Bertold s svojima bratoma sirotnico. Bil je za tega časa v Kámeniku župnik Henrik. Ko je 1804. leta pogorelo v mestu nad 90 hiš, vpepelil je požar tudi sirotnico, katere pozneje niso več sezidali.

Da je bil Kámenik vže v srednjem veku znamenit kraj, kaže nam tudi to, ker so se vladarji po

večkrat tu mudili in bivali na Malem gradu. Tako 1241. leta slednji Babenberški vojvoda Friderik. Ko si je pozneje česki kralj Otokar prisvojil Kranjsko, bival je 1271. leta tudi nekoliko časa v Kàmeniku. V prvi polovici 15. stoletja (1444) se je mudil tudi cesar Friderik na Malem gradu ter je podaril mestu 1489. leta raznih pravic.

Mesto je bilo obdano z močnim obzidjem, ter je jako cvetelo za časa prvih turških vojskâ. Od vseh strani so namreč ljudjé iskali zavetja v tem skritem mesteci. Pozneje je pričelo blagostanje pešati. Vender je imelo v 17. stoletji še obzidje s četrimi vrati, proti Šutni „šutenska vrata“, zadej za trgov pri mesnicah „bričevska vrata“, tretja proti Grabnu in četrta proti mostu. Zunaj mestnega obzidja so bila tudi tri predmestja: Šutna, Graben in Novi trg.

Tudi je imelo mesto pravico prognanstva in krvave sodbe. Pravico je sodil sodnik sè starešinstvom, ki je bilo dvojno: „Dvanajst mož“, piše Valvazor, „in mestni sodnik njim na čelu, to je notranji svèt kamniški. Seje ima vsak petek zjutraj in razsojéva vse težje pritožbe. Sodnik poravnava samo manjše pritožbe. Vnanje zadeve rešéva vnanji svèt, deset meščanov in mestna občina, štiri in dvajset odbornikov, in to v jednej vsakoletnej seji o binkoštih.“

Mesto je imelo glas tudi pri stanovskih zborih.

Tekom časa so mesto zadeli razni dogodki, žalostni in veseli. Med drugimi je bilo prišlo tudi v last Celjskim grofom. Leta 1363. je avstrijski voj-

voda Rudolf zastavil Celjskemu grofu Hermanu mesto, mitnico in sodnijo, da mu pomaga v boji proti Bavarcem, segajočim po Tirolskej; a štiri leta pozneje je vojvoda Albreht zastavil Kámenik Celjskima grofoma Ulriku in Hermanu za 3000 gld., da ga spremita na Laško.

Požar je napravil mestu veliko kvare v letih 1511, 1660, 1804 in 1845.

Tudi šolo so vže imeli Kaméničanje o času, ko se je o družih šolah po Kranjskem še jako malo slišalo. Leta 1491. se tu vže nahaja učitelj Friderik; a 1495. leta je kameniški župnik Oton volil vrt poleg šole za vsakega učitelja, ki naj zato vsak dan opravlja večernice.

Proti zapadu na brdovem višku, na Žalah, stala je vže 1675. l. sv. Jožefu posvečena cerkev; okoli nje je lepo pokopališče. Nekaj višje odtod se navkreber hodi mimo pasijonskih znamenj hribu na vrh, kjer iz vednozelenih smrek molí ter nas k sebi vabi manjša cerkva K a l v a r i j a. Iz tega kraja si oglejmo sedanje mesto in okolico!

Na spodnjem delu mesta se vidi župljanska (farna) cerkev na Šutni. V njenih podzemeljskih grobnicah se dobi mnogo grobnih napisov vzlasi Lamberške rodovine. Poleg nje stoji 53 metrov visok zvonik.

Koj pred Šutno, na mičnem holmci je gradiček Záprice. Sezidal je gradiček Jurij Lamberg 1550. l. Meščani so se sicer temu protivili, češ, ako sovražnik Turčin dobi grad v pest, nadvladal bode od tod mesto. Ali ker mu niso mogli zabraniti, postavili

so stolp na Žalah. Tekom časa so imeli prijazne Záprice razne gospodarje.

V podnožji Žalskega holmca se vidi frančiškanski samostan. Ustanovili so ga grofi iz rodovine Thurnov in Hohenwartov. Ker je bil samostan tekom časa malo ne ves razpadel, popravil ga je 1705. l. Jakob pl. Schellenburg. Leta 1804. je malo ne do tal pogorel, a radodarni meščani so ga zopet sezidali.

Ravno pred nami v prijaznej planjavi se vidijo Nevlje; tudi tu sem je segalo jezero; cerkvica je stala na otoku. Pripeljali so neko noč novi zvon, ali ravno pred otokom se je ladjica potopila in zvon še dandanes leži v globini, a poje še vsako leto jedenkrat — na Božični večer — pripoveduje narod.

Na levo od Nevelj pod zeleno hosto zdihuje obširno poslopje, in cerkev z lepim zvonikom kliče starih časov nazaj — to so ti Mekinje. Bil je tukaj poprej nunski samostan, katerega je ustanovila 1300. leta mogočna rodovina Galenbergov, a zdaj je vojašnica. V gozdu, ki se razprostira poleg cerkve, pa so lepa sprehajališča za tujce in domačine. Malo nazaj se lepo kaže krasno poslopje g. Prašnikarjevo in pa tovarne za cement. Malo niže ob vodi se vidi novo poslopje — to so toplice.

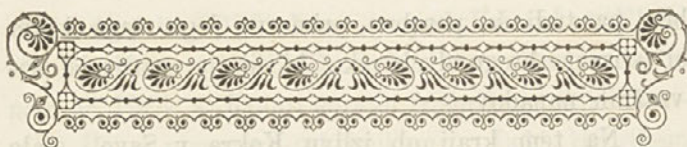
Dalje gori na levo od Mekinj je na prijaznej ravnini gradič Zduše. Precej zadaj ob hribu se razprostira vas Godič, rodni kraj slavnega misijonarja Pirca. Ravnim pótem proti severu, v Bistriškej nižavi, so Stranje. Na levem bregu Bistrice na holmci stoji prijazna župljanska cerkvica.

Ravno pred nami na levo so državne tovarne za smodnik, največje na Avstrijskem. V prejšnjih časih je stal ondu, kjer je zdaj vojašnica, gradiček K a c e n b e r g. V 16. stoletju je v gradu živela rodbina Kacembergerjev. Ob Bistrici so bile pred nekaj leti še kovačnice za žreblje; bilo je jako živahno in prijetno življenje.

Najprijetnejše je na tem kraji poslušati lepo kameniško zvonjenje ob predpraznicah. Iz za smrečevja se čujejo prijetno doneči glasovi zvonov iz Tunjic, Kako veličastno odmevata samostanski in Žalski, in kako votlo, zateglo buči Šutenski, a vender delajo vsi skupaj lepo harmonijo. V tako malem okrožju tako lepih in krepkih glasov zvonov ni kmalu kje slišati, kakor v Kaméniku.

Sedanje mesto ima okoli 2452 prebivalcev, ki se večinoma živé ob rokodelstvu, obrtu in trgovini; sploh so precej imoviti. Za izobraženje skrbi čvetero-razredna deška in dvorazredna dekliška šola. Tudi je v mestu sedež c. kr. okrajnega glavárja in okrajnega sodišča. Kámenik sluje sosebnó zaradi zdravega, čistega gorskega zraka, ki leto na leto po več ptujcev privabi na vedrenje v ta prekrasen kraj naše lepe kranjske dežele.

Kranj.

Tam, kjer Kranj na trdi skali,
Sedež svoj star kaže zali,

— — — — —
Ona zemlja slavo glasna
Moja vlast je, dom je moj.

Cimperman.

Bd Kámenika proti severo-zahodu in jugu se razprostira široka, rodovita ravnina. Če potuješ po njej, vrstijo se ti na levo in desno lepe vasi; pozdravlja te cerkev za cerkvijo na planem in po holmcih. Proti severu skle-pajo to ravnino Karavanke, proti severo-zapadu pa juliške alpe, izmed katerih se vzdiguje Triglav veličastno k nebu. Malo ne v sredi te ravnine ob pogorji, tam, kjer se steka Kokra v mater Savo, stoji majheno, a zaradi kupčije in obrti jako cvetoče mesto **K r a n j**.

Kranj je v zgodovini Kranjske vojvodine jako znamenito mesto; po njem je dobila vsa dežela svoje ime. Ta kraj so si bili mejni grofi izbrali v svoja bivališča ter so bili postavili trdnjavo; od tod njegovo nemško ime „Krainburg.“ V ta namén je

bila pa tudi še posebno primerna lega tega kraja ob strmem bregu dveh rek, ki jih je varovala so-vražnih napadov.

Na tem kraji ob izlivu Kokre v Savo, stalo je vže za časa Rimljanov starodavno mesto S a n t i c u m. Ko si je bil pa 788. leta podjarmil fran-kovski kralj Karol véliki sedanjo Kranjsko, razdelil jo je v krajine (marke). Vender je imela dežela še svoje lastne slovenske kneze, ki so bili podložni furlanskim mejnim grofom. Ker se mejni grof Bal-derik ni ustavljal razširjevanju Bulgarov, bil je 828. leta odstavljen za kazen. Njegova grofija je bila razdeljena na štiri mejne grofije, med katerimi je bila tudi Kranjska, obsezajoča Gorenjsko stran in jeden del Koroškega. Kranjski mejni grofi so bili podložni kraljevim namestnikom na Bavarskem, po-zneje koroškim vojvodam in slednjič oglejskim patri-jarhom. Glavno mesto Kranje ali Kranjske marke je bil K r a n j.

Nemški kralj Ljudevit je izročil 854. leta vla-darstvo na Koroškem in Kranjskem svojemu sinu Karlmanu. Karlman je vladaril dlje časa v Kranji; a vender je še pred smrtjo prepustil vladarstvo svo-jemu sinu Arnolfu. Pozneje 972. leta je izročil cesar Oton I. Kranjsko marko Kunonu, ki se je zval na imé mejnega grofa Kranjskega ter je baje bival v Goričanih. Leta 974. se najde v Kranji mejni grof Popon, 989. leta Wailton, 1011. leta Ulda-rik I., 1040. leta Eberhard, 1058. l. Uldarik II., 1173. leta Bertold II., iz slayne tirolske rodovine

Andeksov, in 1253. leta „gospod Kranjske“ Ulrik, sin koroškega vojvode Brnarda. Omenjenega leta je namreč Ulrik v Kranji spraval frižinskega škofa Konrada II. z njegovim oskrbnikom v Loki Henrikom pl. Helke in prevzel poroštvo, da se povrne škofu nekaj denarja.

Pozneje je prišel Kranj v last Oglejskim patrijarhom, kakor je bilo vže poprej omenjeno, a vojvodske pravice so še ostale koroškim vojvodam. Henrik IV. je namreč podelil Kranjsko marko oglejskej cerkvi v dan 13. maja 1093. leta. Vže nekaj let popreje (1077. leta) je daroval Henrik IV. istersko in kranjsko mejo oglejskemu patrijarhu Sighardu. Ker je pa še istega leta umrl nagle smrti Sighard v Ratisbonu, kamor je hitel kralju sè svojo vojsko na pomoč, dal je Henrik po nasvetu slabih svetovalcev istrijsko in kranjsko krajino koroškemu vojvodi Luitpoldu, a ne novoizvoljenemu patrijarhu, ki je bil potegnil s papežem. Zdaj je kralj to poravnal. — Začetkom 13. stoletja je imel zopet bavarski vojvoda Ludovik Kranj v svojini, a okoli 1230. l. dobé ga zopet oglejski patrijarhi. Za tega časa je bil v Kranji župnik Peter, kakor je razvidno iz pogodbe, ki jo je sklenil s Tomažem, opatom vitrinjskega samostana, zaradi desetine in dohodkov cerkve Preddvorske.

Leta 1266. je bival v Kranji koroški vojvoda Ulrik, kjer je v dan 22. avgusta izročil frižinskej cerkvi nekatere zemljake. Ko je umrl češki kralj Rudolf, sin cesarja Albrehta, izvolili so Čehi v dan

3. julija 1307. leta mesto njegovega brata Friderika Habsburškega, koroškega vojvodo Henrika kraljem. Zaradi tega se je maščeval cesar Albreht nad vojvodo koroškim s tem, da je napadel njegove dežele. Na Kranjsko sta prilomastila goriški grof Henrik in ortenburški Majnard I.; podjarmila si deželo ter si za plačo pridržala Višnjegoro, Kámenik in K r a n j v zastávo. A vže 1310. leta se je moral koroški vojvoda umakniti nemškemu kralju Henriku VII. Vsled pogodbe je dobil sicer Koroško nazaj, a kranjska posestva, toraj tudi mesto K r a n j, moral je odkupiti od Friderikovih vojskovodij. Še le 1315. l. je odkupil koroški vojvoda in bivši češki kralj Kranj od Majnarda Ortenburškega vsled privoljenja cesarja Friderika.

Tekom časa je bil Kranj tudi svojina celjskih grofov. Leta 1431. je prepustil nadvojvoda Friderik celjskemu grofu Hermanu stolp v mestu. Ko se je štiri leta pozneje unel prepir med avstrijskima vojvodoma Friderikom in Albrehtom zaradi razdelitve dežel, potegnila sta celjska grofa Friderik in Ulrik z Albrehtom. Janez Vitovic, vojskovodja celjskih grofov je napadel 1435. leta v nekej temnej in viharnej nóči Kranj ter ga je obvladal. Ali ni se dolgo veselil te zmage. Ko je poslal cesar Friderik pomoči, polastili so se njegovi vojaki ravno takó tihotapno po nóči mesta, zajeli posadko Albrehtovo in celjskih grofov ter jej pobrali konje in orožje. Ker pa celjski grofi tudi v naslednjih letih, kakor se kaže, niso v miru pustili cesarskih podložnikov,

pisal je cesar Friderik IV. v dan 2. avgusta 1437. leta iz Wiener-Neustadta celjskemu grofu Ulriku ter resno tirjal, naj on in njegovi ljudje pusté v miru cesarske podložnike, sosebno naj ne nadlegujejo kranjskih meščanov. Če meni, da ima kaj tirjati od podložnih, naj si išče pravice pri vicedomu Kranjskem.

Čestokrat so tudi vladarji sami v Kranji ostajali. Takó je 1357. leta bival v mestu nekaj dni cesar Friderik IV., prišedši iz Ljubljane, ter je tú nekaj pisem potrdil. Tudi cesar Leopold, potovaje (1660. leta) v Ljubljano, da se mu stanovi poklonijo in prisežejo zvestobo, prenočil je v dan 6. septembra omenjenega leta v Kranji. Meščani so sprejeli svojega vladarja zeló slovesno. V dan 25. avgusta 1728. leta je prišel pa cesar Karol VI. v Kranj. Ondašni sodnik Nikolaj Adelman ga je pozdravil z nagovorom. Prenočil je v baron Ek-ovej hiši.

Tudi mogočni grofi Ortenburški so imeli v Kranji svoje posestvo. Leta 1256. je odločil koroški vojvoda in takratni lastnik mesta ortenburškima grofoma Henriku in Frideriku kraj v Kranji, kjer si smeta sozidati trdnjavo. Ali ne smeta nobene kvare s tem narediti meščanom, sicer bi jo morala na vsak način poravnati v šestih tednih. Med tem jima je umrl oče. Med bratoma nastane prepir zaradi razdelitve očetove deščine. Leta 1263. se poravnata takó, da je dobil Henrik posestva na Gorenjskem do Sore, tedaj tudi trdnjavo ali grad „Kizelstein“ v Kranji. To imé je dobil grad skoraj gotovo mnogo let pozneje od lastnika Janeza Kizeljua. Leta 1578. mu

je namreč dovolil nadvojvoda Karol, da sme imenovati svoje stanovanje v Kranji „Kizelstein“. Ob enem ga je oprostil vseh davkov, ki so jih morale plačevati druge hiše v mestu. Leta 1592. je grajščino zastavil bratoma Krištofu in Francu Mazgonu v Orteneku za 14000 goldinarjev. V poznejših letih se nahaja (1639.) lastnik gradú „Kizelsteina“ Henrik Paradeiser, za časa Valvazorja pa grof Franc Barbo. Danes je v njej c. kr. okrajno glavarstvo.

V srednjem veku so se kranjski vitezi večkrat shajali v Kranji k tako imenovanemu turníru, ki je bil najbolj priljubljena viteška igra. Leta 1311. je pri tacih igrah ubil kámeniški vitez Diepold poslednjega gospoda iz graščine Landpreis v Mirnôpeškej župniji na Dolenjskem.

Tudi sosedne dežele so Kranjci sèm ter tjà napadali, da pokažejo svojo hrabrost. Leta 1478. se je pridružilo 75 kranjskih meščanov Ljubljančanom, Kámeničanom, Ločanom in Radovljičanom, da so vpadli na Furlansko ter so ondu pokončali nekaj trdnjav, požgali vasí in odpeljali mnogo živine domóv; a 1428. leta so združeni z Ljubljančani in Kámeničani napadli Celjsko grofijo, požgali tri mile na okoli in odpeljali 237 govedi na Kranjsko.

Mesto je imelo razne pravice in svobodščine, katere so mu podelili ali pa potrdili razni vladarji. Takó je potrdil Ernest Železni 1414. leta mestu poprejšne pravice, vzlasti da jim ni treba odrajtovati mitnin. Ravno ta nadvojvoda je tudi zaukazal, da morajo meščani le iz kamenja zidati hiše. Dal jim

je tudi pravico, da si smejo sami voliti sodnika. Za tega časa (1423.) je bil mestni sodnik Klemen Kawrein.

Pozneje so mestu potrdili njegove pravice Friderik IV. 1488. leta, Maks I., Ferdinand I. 1529. leta, cesar Ferdinand III. 1637. leta, cesar Jožef I. 1706. leta, cesar Karol VI. 1719. leta, in slednji cesar Jožef II. 1784. leta, z dostavkom, da jih tudi lahko pomnoži, zmanjša ali celó odpravi, ako bi čas ali potrebe to tirjale. Kranjci so bili na te svoje pravice tako ponosni, da jih niti drugim naznaniti niso hoteli. Valvazor, pisoč o Kranji, pritoži se britko, da mu niso hoteli pokazati Kranjskih arhivov.

Leta 1495. so ustanovili Kranjci z Ljubljanci vred v Ahenu beneficij pri oltarji ss. Cirila in Metoda v farnej cerkvi Matere božje za slovenske romarje. Za to službo je bil imenovan duhovnik, ki je bil zmožen slovenskega jezika. Pravico ga imenovati, pridržali ste si občini. Kranjčanje so iz nemarnosti pozneje to pravico zapravili, kakor pripoveduje Valvazor, ki našteva do 1675. leta najst duhovnikov, ki so opravljali to službo. V mestnem arhivu se nahaja listina od 19. maja 1536. leta, v katerej priporočajo meščani „po narodnosti Slovenci iz pokrajine Kranjske“ Leodicejskemu škofu Erhardu kot kaplana k oltarju ss. Cirila in Metoda v farnej cerkvi v Ahenu Lamberta Rechlingerja iz njegove škofije in prosijo, naj ga potrdi. Novoizvoljeni naj se skaže vrlega vojščaka Kristovega z izpovedovanjem romarjev slovenskega naroda.

V letih 1554 in 1557 je kuga pomorila mnogo prebivalcev. A nasproti so se 1579. leta, ko je kuga po Ljubljani razsajala, preselili uradi v Kranj. Tega leta je bil deželni zbor v Kranji meseca novembra. — Tudi požar je napravil mestu mnogo kvare. Leta 1668. v dan 10. avgusta je ogenj vpepelil več nego li polovico mesta, in 1811. leta je zopet hud požar pokončal mnogo hiš; vzlasti je trpela mestna hiša in mnogo starih listin je zgorelo na veliko kvaro zgodovini Kranjskega mesta.

Tudi šolo je imel Kranj vže precej zgodaj. Leta 1494. je ustanovil meščan Janez Sluga k oltarju sv. Nikolaja kaplanijo. Kaplan je imel dolžnost vsako sredo opravljati peto sv. mašo ter plačati učitelju po jeden goldinar za petje. Tedaj je o tem času v Kranji vže bila šola. Leta 1609. pa je ukazal nadvojvoda Ferdinand II. vzeti in zapreti krivoverskega učitelja Janeza Daksa.

Pred mestom je stal 1640. leta sezidani samostan kapucinski. Za časa Jožefa II. je tudi ta samostan zadela osoda, kakor mnogo družih. Pred samostanom je bil živinski somenj za okolico.

Leta 1797. in 1805. so Francozi zasedli mesto in ga zapustili še le po sklenjenem miru v Požunu. Leta 1809. so Francozi zopet zasedli Kranj, a v dan 22. septembra 1813. leta so jih zapodili avstrijski vojaki iz Kranja.

Tu naj navedemo še nekatere slavne možé iz Kranja. Lovro Pogačnik, rojen 1695. leta v Kranji, bil je jezuit in sloveč pridigar; umrl je 1769. leta

kot pisatelj v Zagrebu. Leta 1717. je v Kranji umrl Gregorij Voglar, rojen v Naklem; bil je domači zdravnik ruskega cara Petra Velikega. Da je užival veliko zaupanja pri caru, kaže tudi to, da ga je o cerkvenih zadevah poslal v Rim. Vrnivši se iz Rima, obiskal je še jedenkrat svoj rojstni kraj, a tu je zbolel in umrl. Ravno takó sloveč zdravnik je bil tudi Florijan Sentimer, rojen Kranjčan. Leta 1812. je spremil francosko vojsko na Rusko ter je potem ostal v Moskvi. — Tudi slovenskega pisatelja Simona Klančnika, Tomaža Pirca, po vsem Slovenskem občeznanelega zdravnika, in ranjcega očeta slovenskega naroda dr. J. Bleiweisa viteza Tersteniškega smejo Kranjčani s ponosom prištevati med svoje rojake.

Sedanje mesto šteje okoli 2313 prebivalcev, ki se živé ob trgovini, obrtu in deloma tudi s poljedelstvom. Za izobraženje skrbi nižja gimnazija in četero-razredna ljudska šola. Cerkve so v mestu tri: farna, roženkranska in pungerška. Znamenita je sobesno farna 1491. leta v gotiškem slogu sozidana s krasnim zvonikom. Izmed poslopij se odlikuje gimnazijsko poslopje in pa poleg stoječa palača rajnega knezoškofa dr. J. Widmarja, ki je res kinč prijaznemu mestu Kranju. Zunaj mesta, proti novemu železnemu mostu preko Kokre, je pokopališče. Tu počivata dva slavna slovenska pesnika dr. Franjo Preširen in Šimen Jenko. Blizu Kranja je vas Stražišče, kjer izdelujejo sita, a nad njo je na precej visokem hribu cerkev sv. Jošta, sloveča božja pot, kamor radi potujejo pobožni slovenski romarji.

L o k a.

Nake dve uri hodá proti jugozahodnej strani od Kranja ob vznožji pogorja, katerega delate seljska in poljanska dolina, razprostira se prijazno mestice L o k a. Od tod se popotniku odpré prekrasen razgled po ravnini tjá do sinjih gor, ki se vlečejo ob Koroškej in Štajerskej meji. Pri mestu sprejme Sora Poljanščico ter hití dalje po prijaznej okolici do Medvod, kjer se združi z bistro sestro Savo.

Svoje imé je dobilo mesto po kraji; loka namreč znači ravnico ob kakej reki ali potoku. Ker so si prebivalci postavili selišča na loki, zvali so kraj „Loka.“ Leta 973. pa je podaril rimsko-nemški cesar Oton II. ta kraj in okolico frižinskemu škofu in mejnemu grofu koroškemu Abrahamu, ki je bil bajé po rodu Slovenec. Vsled tega je kraj dobil ime Š k o f j a L o k a.

Ostala je Loka frižinskim škofom do začetka 19. stoletja. Po Lünevillskem miru pa je prišlo posestvo frižinskih škofov po Kranjskem kot državno imetje pod avstrijsko cesarsko hišo.

Omenjeni frižinski škof Abraham (957—994) je za slovensko slovstvo jako znamenit mož. Kot višji dušni pastir je obiskoval svoje podložne duhovnije ter ljudstvo učil v materinem jeziku po Korotanu in Kranjskem, ter je potrebne molitve zapisaval v knjižico. Takó nam je zapustil najstarejše spomenike slovenskega jezika. — Ko so bili 1803. leta na Bavarskem odpravili samostane in odnesli njih dragocenosti v Monakovo, jeli so preiskovati tudi književne zaklade. Pri tej priliki so se našli med knjigami frižinske knjižnice trije slovenski spomeniki v knjigi „vademecum“ (molitevnik) škofa Abrahama. Vsebina prvemu in tretjemu je očitna izpoved, kakor se moli pred izpovedjo in po izpovedi, a drugi je kratko opominovanje za pripravljanje k izpovedi. Ti frižinski spomeniki škofa Abrahama nam izpričujejo, da je bil slovenski jezik že v onih časih naobražen.

Nad mestom na prijaznem polagoma se vzdigajočem hólmcu stoji grad, katerega so sezidali frižinski škofje. Tu so stanovali njih namestniki, ki so oskrbovali škofijska posestva. Morali so biti le domačini, a v 17. stoletji in pozneje so pošiljali navadno le Bavarce za namestnike v Loko. A čestokrat so tu ostajali tudi frižinski škofje sami. To nam svedoči slučaj, da sta tukaj umrla dva škofa nesrečne smrti. Leopold pl. Šaumburg, ki je bil 37. frižinski škof, postavil je preko Sore umeten most. A nesreča je hotela, da je 5. avgusta 1381. leta jezdeč na izprehod, padel raz most v Soro in utonil. Njegovi ostanki počivajo v nunskeji cerkvi. — Nekaj let pozneje se

je zgodilo strašno zločinstvo v gradu. Ko je bil namreč mesto škofa Degenharda izvolil papež Krškega škofa Konrada pl. Hebenstreita frižinskim škofom, bival je ta na svojem posestvu v Loki. Imel je 5000 zlatov imovine pri sebi. Njegovi grajski služabniki, hlepni po novcih, zakoljejo z nožem nesrečnega moža 1412. leta; njegovo mrtvo truplo pa zagrebó na vrtu. Pozneje je njegov naslednik škof Nikodem ukazal izkopati truplo nesrečnega na vrtu ter ga pokopati v rakvo v farnej starološkeji cerkvi 1430. leta, kakor kaže spomenik in nadgrobní napis.

Leta 1317. je frižinski škof Konrad III. utrdil mesto; a koncem 14. stoletja ga je škof Bertold pl. Wehingen obdal z močnim obzidjem. Popolne mestne pravice s svojim sodništvom je Loka dobila še le koncem 15. stoletja. Leta 1497. je namreč cesar Maksimiljan I. iz Hala dovolil mejnemu grofu in frižinskemu škofu Rupertu, da sme imeti v Loki za svoje podložnike lastnega sodnika. S tem privoljenjem so postali Loka in podložniki frižinskih škofov neodvisni od cesarske sodnije v Ljubljani. Imeli so škotje neomejeno sodniško oblast nad svojimi podložniki. Pod njih sodniško oblast je pripadala Loka, Železniki in okoli ležeče vasi z nad 25.000 prebivalci.

V dan 26. marca 1511. leta je hud potres razrušil grad. Rupertov brat in naslednik Filip je na razvalinah starega gradu v letih 1511 — 1527. sozidal sedanji grad; vendar se je tekom časa v gradu mnogo prezidalo. L. 1723. je bila blagoslovljena kapelica v gradu. Dandanes so v njem cesarski uradi.

V silno davnih časih je stal tudi v pogorji, ki se za mestom razprostira, grad Loka. V sredi 17. stoletja je bilo še videti z grmovjem in drevjem zaraščene razvaline ónega gradú. Tu so gospodarili v 13., 14. in 15. stoletji mogočni loški gospodje, katerih imena se čitajo po raznih starih letopisih in listinah. Okoli 1260. leta se nahaja Bertold Loški; njegova hči Adelajda se je omožila ónega leta s Friderikom Ortenburškim; 1265. leta je bil Konrad Loški Kranjski vicedom. Slednji iz te plemenite rodovine se je zval Gal; bil je 1446. leta gvardijan minoritov v Ljubljani.

V mestu je ustanovil 1358. l. kamniški župnik Otaker pl. Glogovič ženski samostan sv. Klare, ki pa je bil 1782. l. odpravljen. Potem se je izročil nunam sv. Uršule, ki se pečajo z odgojo ženske mladine. Leta 1458. je požar samostan vpepelil; samostanska cerkev je bila blagoslovljena in posvečena 1669. leta.

Začetkom 16. stoletja je bil v mestu ustanovljen tudi vikarijat; 1804. leta pa je bil vikarijat povzdignjen v faro. Farna, gotiška cerkev sv. Jakopa je bila sezidana 1532. leta; — a vže davno poprej — vže 1293. leta se omenja cerkev sv. Jakopa v Loki.

Tudi razno katere nezgode so zadele mesto. Leta 1458. ali kakor nekateri ménijo 1457. l. je J. Vitovic, vojskovodja Celjske grofinje, ki je bila vdova, napadel Loko ter jo obvladal. Oropal je mesto ter dobil v roke mnogo blagá in novcev; potem je mesto

zažgal, da ni ostalo družega, nego kup razvalin. — Mnogo kvare je mestu napravil požar 1660. leta v dan sv. Jan. Krstnika in pa 1698. l., ko je pogorelo nad 50 hiš. — Kuga je mnogo ljudi pomorila 1582. leta.

Kapucinski samostan je bil sezidan 1706. leta. Pred tem časom so hodili očetje kapucini nad 60 let iz Kranja v Loko izpovedovat in oznanvat božjo besedo vzlasti o postnem času. Mestnim očetom se kapucini takó prikupijo, da sklenejo jim v mestu samostan postaviti. Ko iščejo primerne prostora, domisli se neki star mestni svetovalec in bivši sodnik Matija Čere, da je v svojih mladih letih slišal o oporoki 1647. leta umrlega Sebastijana Lukančiča, ki je bil zapustil vse svoje imetje v ta namen, ko bi se kdaj zidal samostan. A do tega časa je imel nunski samostan sv. Klare njegova posestva. Po dolgem iskanji se je našla oporoka v mestnem arhivu. Vsled tega je nastal prepir med mestnimi svetovalci in nunskim samostanom. Slednjič se pobotajo takó, da samostan izroči le posestvo „paumgarten“ za zidanje. V dan 13. avgusta 1706. leta je izročil omenjeni prostor Jože Anton Evzebij pl. Halden, stotnik in namestnik frižinskih škofov, očetom kapucinom. Zidanje je tako vrlo napredovalo, da so se že 7. septembra ónega leta preselili v samostan iz hišice poleg cerkvice presv. Trojice, kjer so bivali do tega časa. Leta 1707. v dan 28. aprila pa se je vložil temeljni kamen za cerkev v pričo brezštevilne množice pobožnega ljudstva, kateremu je pridigoval loški župnik Andrej Hudačut.

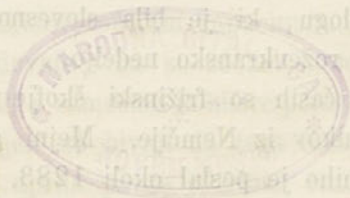
Radodarno ljudstvo je donašalo potrebne tvarine za zidanje in pomagalo, „da je kar mrgolelo delavcev, kakor mravelj na mravljišči, ki ga razkoplješ“, pravi dotično poročilo. Leta 1710. je arhidijakon Janez pl. Flachenfeld blagoslovil cerkev, 1713. leta pa ljubljanski škof pl. Kaunic posvétil.

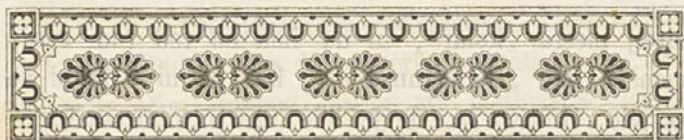
Takój poleg mesta je „Stara Loka“ ali „pri fari.“ Ta je brez dvoma najstarejša fara na Kranjskem. Kakor pripoveduje ustno izročilo, oznanoval je na kraji, kjer stoji zdaj farna cerkev, vže v sredi prvega stoletja krščansko vero sv. Hermagora. Sv. Marka ga je poslal na te kraje oznanovat sv. evangelje. To ustno izročilo nam potrjuje tudi starodavna kapelica sv. Lavrencija, ki je pred sto leti še stala na sedanjem pokopališči. Ker je pa bila vže zeló razpadla, podrli so jo 1784. leta. — Vže 1074. l. je Sighard grof Plain, oglejski patrijarh, podaril Elenhardu, 19. frižinskemu škofu, več posestev po Kranjskem ter mu potrdil patronatsko pravico starološke fare, katero je 1355. leta papež Klement VI. združil sè stolno frižinsko cerkvijo matere božje. Staroločanski farani so si 1863. leta postavili mesto stare, razpadle cerkve, krasno novo hišo božjo v bizantinskem zlogu, ki je bila slovesno posvečena 1865. leta na roženkransko nedeljo.

V davnih časih so frižinski škofje po okolici naselili podložnikov iz Nemčije. Mejni grof in frižinski škof Emiho je poslal okoli 1283. leta svojih podložnikov iz pustrske doline v Tirolih v te kraje, da bi temne smrekove gozde iztrebili in tla obdelali.

Naselili so se v Bitnjah (velikej vasi med Loko in Kranjem) in pa v Sorici. V Sorici so si po nekaterih vaséh še ohranili svoj jezik. Do današnjega dne se je pri njih ohranil običaj, da pošiljajo darov proštjskej cerkvi v Inhenu.

Mesto ima sedaj kaciš 4051 prebivalcev, ki se živé ob obrtu, trgovini pa tudi s poljedelstvom. Vzlasti cvetè po okolici platnarija. Za promét skrbi Rudolfova železnica, ki veže Loko z Ljubljano.

Radovljica.

Na prijaznem holmci, ki se vzdiguje visoko tam gori na Gorenjskej ravnini, razprostira se v podolgasto-okroglej podobi mestice Radovljica. Globoko pod mestom šumi bistra, peneča se Sava, ob čegar bregu se vije Rudolfova železnica; na drugej strani pa sklepa mestice globok jarek. Ta naravno utrjena lega kraja delala je mesto v starih časih precej varno pred sovražniki.

Ker se v mestu in po okolici nahajajo sèm ter tja spomeniki iz rimljanske dôbe — grobni spomeniki — sme se trditi, da je bila na tem kraji vže rimska naselbina. Kedaj se je ustanovila Radovljica, ne da se zgodovinsko dokazati. Vender se sme trditi, da so bila začetkom srednjega vêka tu vže postavljeni prva bivališča. Mestni grb nam kaže možá, ki drži v jednej roci kolo, v drugej pa mesto. Iz tega so nekateri zgodovinarji sklepali, da je bil ustanovo-

vitelj mestu „kolár“, in da ima od tod tudi svoje nemškó imé „Radmannsdorf“, kar pa ni, da bi se verjelo. Gotovo je, da je bilo vže prvotno imé slovensko, kar je v novejšim času tudi dokazano.

Mesto je postala Radovljica še le koncem 15. ali pa začetkom 16. stoletja. Valvazor sicer méni, da je rimsko-nemški cesar Henrik III. (1039—1056), a Hoff, da je Henrik II. (1002—1024) Radovljici podelil mestne pravice. Ali v nekej starej listini iz 1343. leta se Radovljica še imenuje trg. Graški grof Gaiselchler je onega leta razsodil v trgu Radovljici neko pravdo. Na listini se med drugimi tudi čita Radovljiški sodnik Ulrik. Tudi cesar Friderik IV. zove še Radovljico v nekej listini trg. Še le 1510. leta imenuje se mesto.

V teku časa je imela Radovljica razne gospodarje. V začetku srednjega véka je bila podložna ne le v cerkvenih nego tudi v svétnih rečéh Oglejskim patrijarhom, ki so izročevali svoja posestva v fevd raznim imenitnim rodbinam. A te so si tekom časa ta posestva prilastile kot lastno imetje. Gorenjska stran, kakor je bilo vže rečeno, bila je po večjem koroških vojvod do Rudolfa Habsburškega; pozneje so imeli deželo v zastávi razni gospodje. V 14. stoletji so imeli Radovljico v last mogočni Ortenburški grofi. Njih imetje je bila Radovljica in Wallenburg-Lipniški grad. Ta grad je stal blizu trga ónkraj Save na vrhu strme gore. Za časa Valvazorja je bil vže zapuščen. Imeli so tu graške grofe, ki so razsojevali podložnikom pravde. Leta 1343. se na-

haja graški grof (Burggraf) Gaiselchler. Leta 1337. je kupila Radovljška farna cerkev zemljišče v Zabržnici. Na kupnem pismu sta podpisana Ortenburška grofa Krištof in Oton. Čestokrat so tudi posamezni člani te rodovine živeli v Radovljici. Takó je po smrti Ortenburškega grofa Albrehta tu preživela svoje poslednje dni njegova supruga in udoва Helena, in tudi tu umrla. Njeno truplo počiva v farnej cerkvi, kjer je tudi ustanovila jedno peto in tri tihe svete maše na leto za-sé, svoje prednike in potomce.

Ortenburški grof Friderik je volil 1377. leta v svojej oporoki svoja obširna posestva Celjskim grofom, če umrje brez otrok. Med temi posestvi je bil tudi trg Radovljica. In ko je 1418. leta zamrla mogočna rodovina Ortenburgov, prevzeli so njih obširno imetje Celjski grofi. Celjski grof Friderik se je zaročil po smrti svoje prve žene z zalo Veroniko Deseniško. A to ni bilo po volji njegovemu očetu Hermanu II. Zategadel vjame in v ječo zaprè njega in njegovo ženo Veroniko, katero je dal v dan 17. oktobra 1428. leta zavratno umoriti. Friderik takó žaluje po svojej supruzi, da v ječi nevarno zbolí. To gane nečloveškega očeta, da sina izpusti iz ječe. Friderik je šel na svoj grad v Radovljico, kjer je živel dve leti. Od tod pa je šel v Rim na božjo pot, ker se je sum raznesel, da je svojo prvo ženo v postelji zadušil. Njegov sin Ulrik II. je podelil Radovljčanom raznih pravic: leta 1443. iz Celja, da sme njih sodnik razsojevati v vseh zadevah, ki

se pripeté v trgu; leta 1455. pa je tržanom privo-
lil, da smejo prodajati sol na drobno.

Leta 1456. v dan 8. novembra je poslednji
Celjski grof Ulrik II. v Belem Gradu posilne smrti
umrl. Vsa obširna posestva Celjskih grofov so pri-
padla vsled pogodbe cesarju Frideriku IV. — med
njimi tudi Radovljica. Ali tudi drugi, med njimi
mladi ogerski kralj Ladislav kot bližnji sorodnik Celj-
skim grofom, zahtevali so svoj delež. Iz tega je
nastala vojska, ki je Kranjskej naredila mnogo kvare.
Cesar je poslal vojsko, ki naj vzame Radovljiški
trg, in v dan 14. junija 1457. leta pride sam,
postavi pod poveljstvom Gašperja Lamberga cesarsko
posadko v trgu ter potem odide v Belak. Ko Janez
Vitovic, vojskovodja Celjske grofinje in vdove Ka-
tarine, to izvé, pridére čez Trojane do Loke, pre-
vlada jo in požgè; od tod pa jo mahne preko Kranja
na Radovljico. Lambert, poveljnik cesarskih čet, čuti
se preslabega ustavljati se Celjskim četam; zapali
Radovljico in zbeží. Vitovic pogasi požar in pusti
novo posadko v trgu. Ker so pa Celjskih grofov
vojaki nadlegovali ljudstvo, in ker je zaukazal Fri-
derik IV., zbere se deželna vojska ter prisili posadko,
da se jej je udala. Cesar je zaukazal močno obzidje
razrušiti in globok jarek zasuti. Koncem leta je
Ulrikova vdova sklenila s cesarjem mir ter mu izro-
čila proti primernej odškodnini obširna posestva, med
njimi tudi Radovljico. Takó je postala Radovljica
cesarska. Vladarji so jo zastavili zdaj temu zdaj
ónemu. Leta 1476. je bila izročena Juriju Kacija-

nerju, in dve leti pozneje je Lenart Kacijaner, oče slavnega vojskovodje Janeza Kacijanerja, potrdil iz Gradca prejem cesarske graščine Wallenburg s tamošnjo sodnijo in z uradom gorenje in dolenje Radovljice.

V celjskih homatijah je Radovljica mnogo trpela. Zdaj je bilo cesarju na skrbi, da se škoda vsaj nekoliko poravná. Podelil je toraj trgu raznih pravic. Leta 1473. je zaukazal, da se mora prevažati blagó skozi Radovljico, da pripade mitnina ondotnej mitnici. Svojemu oskrbniku Gašparju Hawenspecku je zaukazal, naj ostro pazi, da se izvršuje ukaz. Pet let pozneje — v dan sv. Neže — je tudi dovolil tržanom, da smejo inostrance sprejemati med tržane. Kdor je hotel biti sprejet, moral je 13 goldinarjev plačati v občinsko blagajnico. Prisega pri sprejemanji je bila v slovenskem in nemškem jeziku.

Friderikov naslednik, cesar Maksimilijan I., prepovedal je v dan 21. marca 1510. leta v mestu Radovljici vse krčme, ki niso mestne, ker se s tem kvar dela meščanom. Za tega časa je Radovljica dobila mestne pravice. Je li Friderik IV. ali pa Maksimilijan I. podaril Radovljici mestne pravice, ni znano.

O tem času je mesto še precej cvetelo. Imelo je lastno sodnijo, solno in vinsko trštvo, mitnico v Bohinji, Jesenicah in mestu. Graščini je plačevalo davka le 91 gld. 15 kr. na leto. Leta 1604. v dan 17. novembra je nadvojvoda Ferdinand potr-

dil mestu poprejšne pravice in svobodščine. Mesto je dobilo za tega časa tudi novega graščinskega gospoda. Leta 1616. je namreč nadvojvoda Ferdinand prodal Radovljiško graščino z vsemi pravicami Jan. Ambrožu Thurn-Valsassini, kot deželnemu glavarju jako zaslužnemu možu. Obsegala je 441 kmetij s podložnimi vred po okolici in mnogo družih pravic in dohodkov. Dve leti pozneje je postala Radovljica po volji novega gospoda fideikomis. Mestu sta pozneje cesar Jožef I. v dan 6. februvarja 1706. l. Karol VI. pa v dan 28. maja 1721. leta potrdila iz Laksenburga stare pravice, in cesar Jožef II. je 1784. leta poleg tega podelil tržni dan vsak torek. A pri vsem tem je Radovljiška občina vedno bolj hiralala; mestni očetje so pridobljena občinska imetja prodajali ter jo v dolg zakopavali. Vsled tega je prišel 1787. leta dvorni ukaz, naj se občinska samouprava izpremeni ter izroči tamošnej graščini. Leta 1788. se je tedaj izročilo grofu Vincenciju Thurnu, lastniku graščine, mesto z vsemi pravicami, dohodki in svobodščinami, sè sodnijo in premoženjem proti temu, da graščina vzdržuje sodnika, prevzame vsa bremena in dolgove ter odrajuje davek. Graščinski lastnik pa je obljubil meščanom pustiti njih pravice gledé posestva, hiš in rokodelstva. Grajski gospod je 1795. leta mestu celó dovolil, da si sme voliti župana; to se zna s pravicami, katere mu bode dovolil. Takó je mesto izgubilo samoupravo in pravice, katere so mu podelili razni vladarji, ter je prišlo pod grajsko upravo, kakor za časa Ortenbur-

ških grofov. Leta 1840 pa je dobilo mesto cesarsko okrajno gosposko.

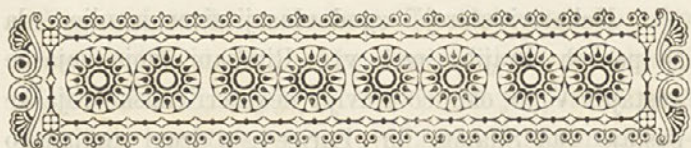
Jako stara je tudi Radovljiška fara, ki je bila v starih časih zelo velika. Vže 1323. leta za časa Oglejskega patrijarha Pagana se nahaja v zapisniku kranjskih farâ. Leta 1348. se nahaja v Radovljici župnik Viljelm de Cucagna. Ko so na Kranjskej gori in na Dovjem sezidali cerkvi, podaril je Oglejski patrijarh Ludovik 1362. leta takratnemu župniku Henriku in njegovim praviim naslednikom pravico tema duhovnijama postavljati namestnike, ki so jim pa bili podložni. Potrjevati duhovne za Kranjsko goro je 1363. leta izročil ravno óni patrijarh Ortenburškemu grofu Otonu in njegovim dedičem, ki so bili tudi patroni farne cerkve sv. Petra. Vpljiv Radovljiških župnikov je bil takó velik, da jim je bil izročen arhidijakonot kranjske in slovenske meje. Henrikov naslednik je bil 1380. leta Jakob. Ko je izmrla rodovina Ortenburgov, prešla je 1421. leta pravica patronata na Celjske grofe, za poslednjim Celjskim grofom pa Habsburškim vojvodam. Ko je pa 1461. leta cesar Friderik IV. takratnega Radovljiškega župnika Leonarda pl. Jamničarja imenoval prvega Ljubljanskega prošta, daroval je njemu in njegovim naslednikom vse dohodke Radovljiške fare. Ti so imeli odslej tu svoje namestnike.

Naj se tu omenijo še nekateri slavni možje iz Radovljice. Gašpar Globočnik in Jože Matej Preširen sta bila profesorja modroslovja; prvi je izdal 1698. leta pesmi v latinskem jeziku. Najslávnejši za nas

je pa Anton Linhart, rojen 11. decembra 1755. leta; opravljal je razne državne službe ter umrl 1795. leta kot deželni tajnik. Iz francoščine je preložil na slovenski jezik dve veseloigri „Županova Micika“ in „Veseli dan“ 1790. leta.

Sedanje mesto ima 664 prebivalcev, ki se živé z obrtnijo, kupčijo, največ pa s poljedelstvom. Jako lepa je farna cerkev sv. Petra, sezidana v gotiškem slogu. Za njeno notranjo olepšavo se mnogo trudi sedanji v. č. g. župnik J. Bononi, kakor tudi sploh za povzdigo krščanskega duhá.

Idrija.

Globoka, kotlasta dolina se razprostira na zapadnej strani glavnega odrastka julijskih Alp, ki se vlečejo ob meji med Kranjskim in Goriškim. Oklépa jo proti vzhodu Magdalena gora s strmim bregom, proti severozapadnej strani Kobalove planine, na jugozapadnej strani pa Struške gore s svojimi izrastki Gladko skalo in Tičnico. Ob podnožji gore sv. Magdalene se vije od juga proti zahodu Idrijca po dolini ter hiti preko meje v Sočo. V tej dolini se razprostira prijazno rudarsko mesto Idrija ob desnem in levem bregu Idrijce.

Mnogi kraji naše domovine, kjer je denes videti prijazna bivališča, bili so pred kakimi 3 ali 4 stoletji še obraščeni s temnimi gozdi. Tudi ta dolina je bila koncem 15. stoletja še divja. Temni gozdi z visocimi jelkami in smrekami ter sè stoletnimi hrasti so pokrivali dolino; le sem ter tjà ob gozdu je bila kaka oglarska kôča.

Nekateri starejši zgodovinarji sicer menijo, da so po teh krajih imeli vže Rimljani svoje vojaške postaje. V to okolico stavijo nekateri rimske vojaške postaje „ad Silanos“ in „Larice“, a drugi rimljansko naselbino „Artaro.“ A to so le mnenja brez zgodovinske podlage. Le toliko je gotovo, da je kraj pripadal k Furlaniji ter je imel za gospodarja Oglejske patrijarhe in pozneje goriške grofe; v cerkvenem obziru pa je bil podložen Oglejskim patrijarhom do 1751. leta. Kar se tiče cerkvâ po okolici, je le cerkev Matere božje v spodnji Idriji ali „pri fari“ starejša nego Idrija; a svojega duhovna je dobila še le v 16. stoletji.

Koncem 15. stoletja je živel v tej dolini nek kmet, ki je 1497. leta, kakor pripoveduje Valvazor, ali pa 1490. leta, kakor menijo novejši zgodovinarji, našel po naključji bogat Idrijski rudnik živega srebrá. Kmet je bil bednar. Necega večera poskuša omenjeni kmet, čegar imé se nam ni ohranilo, svojo leseno posodo, katero je pripravil, da jo nese drugi dan na prodaj. Kar ugleda, da jeden škaf opušča. Da ga zamoči, postavi ga pod studenček, ki je žuborel na podnožji rožnega hriba poleg njegove kóče — na kraji, kjer stoji denes cerkev presv. Trojice. Zjutraj ko se zdaní, gre po škaf, zgrabi ga ter hoče odnesti. A posoda je tako težka, da je ne more premakniti. Strmeč pogleda v škaf in vidi, da se na dnú škafa nekaj belega lesketá. Izlije vodo, in se še bolj začudi, ko mu na dnú ostane neka bela, srebrnkasta stvar — ž i v o s r e b r o, ki se je po

noči z vodo vréd v škafo nateklo. Gotovo je to tako težko, misli si, da nisem mogel škafo odmakniti. Ali ker ni znal, kaj je ta stvar, niti je poznal njeno vrednost, napotí se ž njo v Loko. Tam ponudi nekemu zlatarju najdeno blagó na prodaj. Zlatar debelo gleda ubožnega bednarja, češ, kje neki je dobil toliko te drage kovíne. A kmetič se dela, kakor bi sam tega prav ne vedel. Denar, ki mu ga našteje zlatar za živo srebro, spravi ter se podá proti domu. Ta novica se kmalu raznese po vsem mestu. Med potom se mu pridruži nek vojak, Andrej Perger, katerega so pa sploh ne imé „Kazanderl Grifenski“ zvali, bajé zato, ker je bil doma iz Grifena na Koroškem. Vže v mestu je slišal, kaj je mož na prodaj imel. Z raznimi zvijačami se mu posreči, da si pridobi kmetovo zaupanje in da mu pové, kje in kako je našel živo srebro. Dà, kmetič ga povabi še celó s seboj na dom, da bi mu natanko pokazal kraj, kjer je dobil živo srebro. Ta kmalu nabere nekaj tovarišev in delavcev ter prične kopati. — To je začetek Idrijskemu rudniku, ki slovi denes malo ne po vsem svetu.

Ali tej družbi je manjkalo ne le potrebnega denarja nego tudi potrebne vednosti o rudarstvu. Tudi jim je delala voda pri kopanji mnogo zaprek na tem kraji. Zato so pričeli kopati na južnej strani. A ker niso mogli izvršiti pričetega dela iz omenjenih vzrokov, prepustili so rudnik 1504. leta nekej drugej družbi, katerej je bil načelnik Valentin Kutler iz Solnograškega. Ta nova družba je v dolini pričeto

delo nadaljevala na ravnem. A z nobenim rōvom ni prišla do rude; zategadel se je pričelo kopati navpik v globino. Tudi zdaj jim ni bila sreča mila. Vže so načelniku pošli pripomočki, da ni mogel delavcev redno plačevati, in bal se je, da ne bi ustavili dela ter sè silo zahtevali plače.

Na god sv. Ahacija — v dan 22. junija 1508. leta — prikopali so rudarji v globini blizu do 400 metrov srečno do rude. Vsi raz sebe od veselja popusté delo ter hité naznanit srečo podvzetniku. Ko Kutlerjeva žena sliši bližajoči se vrišč, misli, da so delavci prišli po zasluženó plačilo. Naglo stopi k oknu ter jim vrže svoj poslednji kinč — zlato verižico, proseč, naj si ž njo izplačajo, a njej in družini naj prizanesó. Ali vrišč se ne vleže. Delavci hité po stopnicah ter otmó družino strašnega strahú z veselim klicem: „Bog nam je dal srečo! prišli smo do rude!“ Neizrečno je bilo veselje vseh. V hvaležen spomin so imenovali jamo (šahto) „šahta sv. Ahacija.“ Ta šahta je bila nasproti sedanjej vhodnici (Einfahrtsstube). Tudi je Kutlerjeva žena dobila iz Rima privoljenje, da se sme na praznik sv. Ahacija v vedni spomin obhajati sprevod, kakeršen je v navadi na dan sv. Rešnjega telesa. Še danes se ta sprevod praznuje z vso mogočo slovesnostjo.

Društvo je zdaj prosilo cesarja Maksimiljana I., naj jim potrdi pravico na rudnik. Cesar usliši prošnjo; ali pridrži si pravico, da sme tudi na svojo roko pričeti kopati in pa deseti vinar od izkopanega živega srebrá. Zdaj se je rudarstvo zeló povzdignilo

in na ta kraj se je naselilo mnogo ljudi vzlasti iz Solnograškega. Za časa benečanske vojske so zasedli Benečani Idrijo. Ko cesar to izvé, zaukaže stotniku Eriku, vojvodi Braunschweigschemu in Ljubljanskemu škofu Krištofu, naj rudnik zopet vzameta Benečanom. Še tisto leto sta zapodila Benečane. Tudi je postavil Idriji lastnega sodnika — Viljelma Neumanna. Dolžnost mu je bila, da čuje nad pravicami posameznih deležnikov, razsoja prepire in pazi, da se cesarski davek natanko odrajtuje. Za tega časa je začel tudi cesar Maks I. na svojo roko kopati.

A komaj se je rudarstvo nekoliko povzdignilo, in Idrija postala znamenit kraj, kar zadene naselbino strašna nesreča. Leta 1525. se je utrgal vsled potresa kake četrte ure od Idrije velik vrh hriba ter je zajézil Idrijco. Voda se je narasla tako visoko, da je zatopila rudnik. Segala je na kraj, kjer stoji kapelica sv. Janeza. Nad 500 ljudi je kopalo noč in dan, da prekopljejo odtok vodi; v tem si je tudi voda sama prerila odtok. Idrija je bila oteta. Nekaj let kasneje (1532) pa se je podsulo nad 70 delavcev iz neprevidnosti. Kostni in orodje nesrečnih so še le 1762. leta in deloma 1832. izkopali. Leta 1522. so rudarji imeli vže svojega kaplana.

Koncem 16. stoletja se prične za Idrijo nova dóba. Avstrijski nadvojvoda Karol II. je ves rudnik dobil v svojino. Po svojem rudarskem sodniku Francu Kislingu ni le uredil rudnik po tedanjej rudarskej znanosti ter vpeljal nov red, nego ločil tudi Idrijo od Tolminske grofije, kamor je politično pri-

padala. S tem sta se med delavci zboljšala red in
 nравnost. Prav po materino je skrbela tudi Marija
 Terezija za Idrijo ter je tu marsikaj zboljšala. Leta
 1779. je dobila Idrija tudi kriminalno sodnijo za
 svoj okraj, doslé je pripadala še pod Tolminsko.
 Tatvina rude se je namreč zelo množila. Med tatovi
 so bili največ Tolminski podložniki. A ondotna sod-
 nija ni kaznovala tatov, kakor so zaslužili; zato je
 izgubila sodno pravico nad Idrijo. V svarilni izgled
 je najvišje rudarsko sodišče obsodilo štiri zasačene
 tatove na smrt. Bili so obešeni izvan mesta.

Ko se je 1785. leta obvezal cesar Jožef II. in
 1791. leta Leopold II. pošiljati na leto po 12000
 centov živega srebra na Španško, pričelo se je še
 živáhnejše življenje za Idrijo; ali na kvaro rudniku,
 ker se je gledalo samo na bolj bogate rudne kraje.
 Še le cesar Franc I. je 1880. leta to nepriliko
 odpravil.

V francoskih vojskah je bila Idrija često v rokah
 Francozov. Prvič je prilomastil francoski general
 Bernadotte v dan 22. marca 1797. leta v Idrijo.
 V naglici so odpeljali nad 15000 centov živega srebra
 in 420 centov cinobra. Še le naslednje leto so za-
 pustili rudarsko mesto kakor tudi Kranjsko sploh.
 Meseca novembra 1805. leta so zasedli Francozi
 zopet Idrijo ter ondu ostali tri mesece. Tretjič so
 Francozi prišli v mesto v dan 20. maja 1809. leta
 in ga vsled Dunajskega miru v dan 14. oktobra
 1809. leta tudi obdržali. Še le v dan 13. oktobra
 1813. leta so cesarski pregnali Francoze iz Idrije.

V teku časa je zadela Idrijo marsikatera ne-
 zгода. Leta 1766. so se v „šahiti Marijnega spo-
 četja“ sredi mesta vneli plini. Mnogo delavcev se
 je ponesrečilo. Leta 1803. je v rudniku nastal
 ogenj, in dotične šahte so se morale potopiti. Leta
 1837. je pretila rudniku zopet velika nesreča. Voda
 je pridrla v „Terezijino šahto“. Še le naslednje leto
 se je s parnim strojem spravila voda iz rudnika.
 A ker se voda ni več dala zajéziti, odpravlja se še
 dandenes tem načinom. Leta 1846. v noči med 2.
 in 3. novembrom je zopet nastal ogenj v rudniku.
 Da se nevarnost odstraní, hiteli so nekateri rudarski
 uradniki na kraj; a našli so tu smrt, kakor tudi
 óni rudarji, ki so jim hiteli na pomoč. Da se ogenj
 pogasí, zatopili so dotično šahto. Trupla nesrečnih
 so se še le pozneje našla in slovesno pokopala.
 Piramida iz litega železa na pokopališči z njihovimi
 imeni kaže kraj, kjer počivajo ti nesrečni. Po ognji
 1803. leta so zaslédili tu neko doslé neznano rud-
 nino, obstoječo iz 94·9 delov ogelnika in 5·1 delov
 vodenca, imenuje se po Idriji — Idrijalit (Branderz).

Kakor je bilo vže rečeno, pripadala je Idrija
 do polovice 18. stoletja v cerkvenem obziru k Oglej-
 skemu patrijarhatu. Ko je pa 1751. leta papež Be-
 nedikt XIV. odpravil Oglejski patrijarhat, pripadel
 je avstrijski del novoustanovljenej nadškofiji Goriškej.
 Takó je prišla Idrija pod novo nadškofijo. Goriški
 nadškof Mihael grof Atems je 1752. leta v dan 17.
 avgusta sam posvetil cerkev presv. Trojice. O tej
 priliki je tudi izpremenil kaplanijo v samostojno faro,

ki je bila neposredno podložna goriškemu ordinarijatu; a 1792. leta je prišla k Ljubljanskej škofiji, in 1817. leta jo je Ljubljanski škof Avguštin Gruber povzdignil v dekanijo.

Naj tu še omenimo, da je v Idriji tekla zibelka mnogim slavnoznanim možem. Tu je zagledal luč svetá Karol grof Inzaghi, ki je bil do 1847. l. minister notranjih zadév. Njegov oče je bil rudniški svetovalec in predstojnik rudniku. Ljubljanskej škofiji je dala Idrija dva škofa: Antona Kavčiča, ki je vladal škofijo v viharnih časih francoskega zasédenja, in pa Antona Alojzija Wolfa, ki je svoje rojstno mesto razveselil z raznimi darili in ustanovami. A med učenjaki sloví Idrijčan France Hladnik, izvrsten rastlinoslovec, ki je bil 40 let učitelj in predstojnik Ljubljanskej gimnaziji.

Oglejmo si zdaj še sedanje mesto! Na zapadne strani, na najlepšem kraji na prijaznem hólmcu stoji grad, nekđaj „Gewerkenegg“ imenovan. Dodelali so ga okoli 1525. leta, da služi Idrijčanom v varno zavetje proti Turkom in Benečanom, ki so se često bojevali s cesarjem. Sezidan je v podobi nepravilnega čveterokota z dvema nadstropji, z dvo-riščem in sè stolpi ob treh stranéh. V njem so rudarski in drugi uradi; tudi služi v shrambo živega srebrá in cinobra. Malo ne v sredi mesta — na prijaznem prostoru — je mestna župna (farna) cerkev, posvečena patronoma rudnika: sv. Barbari in sv. Ahaciju. Tej cerkvi je vložil temeljni kamen Ljubljanski škof Tomaž Hren v dan 22. junija 1628. l.

Nekoliko od te cerkve, blizu gradú, je kapelica sv. Janeza, a na drugej stráni ob podnožji rožnega hriba pa cerkev presvete Trojice. Sezidana je bila 1531. leta. Holmcu na vrhu stoji prijazna cerkvice sv. Antona. Tej cerkvi je vložil temeljni kamen arhidijakon Janez Križaj 1678. leta. Nekaj višje od nje je Kalvarija s postajami sv. križevega pota. Proti vzhodu od mesta poleg mostú, ki je čez Idrijo, stoji pokopališče s cerkvico sv. križa. Na južnej stráni mesta, deloma še med hišami, stojé rudarska poslopja in vhodnica v rudnik. Hiše stojé deloma po dolini, deloma ob obrežini — večinoma posamezno in obdane z malimi vrtovi, kar daje mestu jako prijazno lice, če ga pogledaš iz kake višine. Prebivalcev ima Idrija 4284, ki se živé največ z rudarstvom, a ženstvo se pečá jako pridno s pletenjem čipek (špic). Idrijo veže cesta preko Govejeka z Loko, čez Dol z Vrhniko in Logatcem, preko Črnega vrha z Vipavo in čez Godoviče z železniško postajo v Logatecu.

Lož.

Proti zapadnej strani od čudnega Cirkniškega jezera se razprostira prijazno mestice Lož. Po teh krajih so bile vže za časa Kristovega rojstva rimske naselbine. Na hólmcu, ki se vzdiguje na zapadnej strani od mesta, poleg Staregatrga, stalo je Japodsko mestó Terpo z imenom. Ko se je namreč rimski cesar Avgust bojeval z Japodi, ki so bivali to stran snežnikov, prišel je najpred do mesta Terpe. Prebivalci so zapustili iz strahú pred Rimljani mesto ter se poskrili po gozdih. Avgust ni razrušil mesta, češ, da se prebivalci zopet vrnejo in mu podvržejo.

Od tega mesta je držala rimska cesta do glavnega mesta Japodov, ki se je Metul zvalo, in je bajè stalo na kraji, kjer je denes vas Metule. Metul je bil najznamenitejšè mesto Japodov, ki se je dolgo branilo Rimljanom. A cesar Avgust je to staro mesto premagal ter popolnem razrušil. To mnenje starinoslovcev potrjujejo razni rimski napisi in slédi starega zidovja, kakor tudi razne lončene posode iz óne dóbe in rimski novci (denarji), ki so se našli v tej okolici.

V srednjem veku so bili posestniki Loža gospodje iz imenitne rodovine „Ložkih gospodov.“ Leta 1282. je tu gospodoval Rusko, ki je omenjenega leta napadel z Hermanom in Volfrardom Loškim neka posestva bistriškega samostana in si jih skušal prisvojiti. „Slednjega iz te rodovine so ubili kmetje blizu Soteske na Dolenjskem. V spomin tega zločina so nanесли mnogo kamenja na óni kraj, ki se še denes vidi“ — piše Valvazor.

Pozneje se nahaja Lož v posestvu Oglejskih patrijarhov, ki so tu zapovedovali ne le v cerkvenih, nego tudi v svetnih rečéh. — Ko se je bojeval goriški grof Henrik III. v letih 1309—1312. z Oglejskim patrijarhom Otobonom, prisvojil si je med družimi posestvi tudi Lož, katerega ni hotel toliko časa patrijarhu zopet izročiti, dokler ga ta ni prisilil v novem boji k temu. Patrijarh Bertrand je pa 1335. leta Lož dal v fevd Ortenburškemu grofu Henriku. A Ortenburgi so si ta fevd prisvojili kot lastno imetje. Zategadel se je pritožil 1359. leta patrijarh Ljudevit pri cesarji Karolu IV. in zahteval, naj se Oglejskeji prestolici med družimi posestvi vrne tudi Lož, ker so Ortenburški grofje pozabili na svoje fevdne dolžnosti do patrijarhov. Kjubu tej pritožbi so Ortenburgi obdržali Ložka posestva dotlej, da je izmrla rodovina. Posamezni člani so češče tu bivali; tako Herman III., ki je tudi tu umrl 1351. leta. — Ortenburški grof Friderik je volil o poroki svoja posestva Celjskim grofom, če umrje brez otrok. Tako je prišel Lož 1420. leta v roke Celjskim gro-

fom. V prepiru s Celjskimi grofi 1436. leta je oblegal avstrijski nadvojvoda in poznejši rimsko-nemški cesar Friderik IV. (od 1439—1493, l.) Lož. Nabral si je vojakov po Kranjskej in Istriji. Sreča mu ni bila mila. Posadka Celjskih grofov odprè iz zvižjače njegovim vojakom vrata; oblegalci jo uderó noter. A vrata se zopet zapró, in posadka pomori vse, ki so bili prišli noter. Potem plane na oblegalce, zapodí jih v beg in pobere orožje. Drugi dan pride nadvojvodov stotnik Krištof Fladničar z močnejšim oddelkom vojakov pred Lož, misleč vzeti ga z naskokom. Ali neki čevljar ga pri napadu zabóde z nožem in umorí. Kadar vojaki vidijo, da je poveljnik umorjen, zbežé in se razkropé na vse strani. Posadka hití za njimi in jih mnogo pomori. — Lož je ostal Celjskim grofom dotlej, da ni slednji iz te mogočne rodovine, ki je Kranjskej vzročila toliko zlá, izdihnil svoje duše pod mečem Ogrov. Leta 1460. je prišel Lož avstrijskim vojvodam v last. Ti so ga zastávljali raznim imenitnim rodovinom.

Za tega časa je bil Lož še trg, ki je pa imel svojega sodnika. L. 1447. se nahaja v Loži sodnik Janez Hochenkircher. Kupil je ónega leta od tržana Janeza Goldschmida in njegove žene Katarine posestvo na Vrhniki. Za pričo se číta Baltazar Lambert, grajski grof v Loži.

Pri turških napadih v letih 1471, 1472 in 1476 sta Lož in okolica silno veliko trpela; hiše so bile požgane, a prebivalci ali pomorjeni ali pa v sužnost odpeljani. Mi si še niti misliti ne moremo,

kaj so nekdanji naši pradedi trpeli pred divjim Turkom. Oglejmo si nekoliko napade v ónih letih. Leta 1471. so pridrli Turki trikrat na Kranjsko. Prvič prilomastijo nenadoma preko Hrvatskega v našo domovino, divjajo tri mesece, požigajoč in moreč po deželi, ter odpeljejo nad 20.000 kristjanov v sužnost. Kadar Turčin pospravi svoj plén, vrne se po istem potu kakih 10.000 roparjev zopet na Kranjsko. Turki plénijo in požigajo po deželi ter odženo družih 20.000 Slovencev v turški jarm. To krutemu roparju še ni bilo dosti. Bosniški poveljnik pride tretjič preko Vinice na Kolpi s 15.000 konjiki. Roparji se razlijó, hudourniku jednako, po Kranjskeji in sosednej Savinskeji dolini, plénijo, moré in požigajo, da je gróza. Neizmerna kvara, ki so jo tega leta vzročili Turki Kranjskeji deželi, vidi se po nekoliko iz Celjskih stotnikov poročila, katero so poslali cesarju in državnemu zboru v Ratizbono. Omenjeno poročilo pravi, da je bilo na Kranjskem 40 cerkvá, 5 trgov in nad 200 vasi razrušenih in oropanih.

Naslednje leto je bilo nadaljevanje krutosti in nesreče. Vže meseca marca so prilomastili Turki v deželo, razsajali po Notranjskem in vpepelili cerkev matere božje v Cirknici, kakor svedoči še denes latinski napis na vnanjem zidu cerkve. Od tod jo mahnejo proti Ljubljani in se vtaborijo na treh krajih, za sv. Krištofom v takó zvanem „jami“, v Šiški in na Poljanah. Požigali in plénili so po okolici ter zapalili cerkev sv. Petra.

Največ sta trpela Lož in okolica 1476. leta. Na praznik sv. Marjete je prišlo kacic 5000 turških kónjikov iz Hrvatskega na Krko proti Brežicam. Ker niso mogli preko narasle Save, krenejo preko Novomesta na ubožni kras. Tu zapálijo Lož, a prebivalce ali pomoré ali pa v sužnost odpeljó. Kadar divja druhal malo ne vso Dolenjsko in Notranjsko opustoši, odrine preko Kočevja iz dežele. V jeseni istega leta so zopet pridri preko Kočevja, Ribnice, Blok in Cirknice, plénili so okolo Loža, po Krasu in Istriji.

Grózna je bila nesreča, katero je napravil Turek tega leta Kranjskej deželi, a še posebno Ložu in okolici. Ni je bilo skoraj družine, katera bi ne bila žalovala po sorodniku, ki je bil ali ubit ali pa v sužnost odpeljan; ni je bilo družine, katera bi ne bila žalostnim srcem gledala na razvaline svojega imetja.

To strašno nesrečo omenja cesar Friderik IV. sam v ustanovnem pismu Ložkega mesta, ki ga je dal v soboto pred tretjo postno nedeljo 1477. leta, ovako: „Ker so neverni Turki vže več let sèm napadali z vojsko, in še vedno napadajo in plénijo po naših vojvodinah: Štajerskej, Koroškej in Kranjskej, in so naš trg Lož na Kranjskem do čistega pokončali in požgali, zategadel smo sklenili, da se ta naš trg Lož utrdi in za naše meščane in ljudi trdnjava sezida. Jako smo si vzeli k srci teh naših podložnih meščanov in ljudi grozno nesrečo in kvaro, katero so jim naredili Turki, — in katere se jim je še vedno bati, če se ta kraj ne utrdi in sezida trdnjava.“

Tudi je cesar na gorečo prošnjo prebivalcev, in pa, da bi utrjenje Loža bolje pospeševal, povzdignil trg v mesto ter mu podelil pravice, kakeršne imajo druga njegova mesta na Kranjskem, vzlasti Novomesto. Mej drugim jim je dovolil, da si smejo voliti svojega sodnika in mestno svetovalstvo, kakor tudi, da imajo pravico krvave sodbe v mestnej okolici; pobirati mitnino in dac od kupcev; pravico ribjega lova v Cirkniškem jezeru in sosednih vodah, semenj v dan sv. Mihaela, ki je bil prestavljen sèm iz Oblok, ker so tudi ta kraj Turki požgali; svobodno imetje in bivanje v novo ustanovljenem mestu vsem, ki se v njem naselè. Tudi je dal mestu lasten grb in pečat. Na mestnem grbu je videti na zelenem polji podobo krščanskega viteza sv. Jurija na konji v zlatej obleki, ki se bojuje z zmajem; njemu na stráni kleči v zlatej obleki devica s sklenenima rokama. Z jednacim pečatom so pečatili tudi uradne liste. Istega leta je oprostil cesar na sedem let vsacega davka óne, ki se naselè v mestu. Tudi poznejši vladarji so potrdili mestu njegove pravice, takó cesar Maksimilijan I. 1493. leta v dan sv. Lucije; Ferdinand I. v dan 13. marca 1526. l. kot avstrijski nadvojvoda, a kot rimsko-nemški cesar v dan 5. oktobra 1548. leta; nadvojvoda Ernest, s priimkom „Železni“ z Dunaja v dan 3. avgusta 1593. leta; cesar Leopold I. 1660. l. in slednji cesar Franc I. v dan 24. decembra 1832. l. s pristavkom: „kolikor so še v novejšem času veljavne.“

Od kar je Friderik IV. Lož povzdignil v mesto, napredovalo in cvetelo je bolj in bolj. Bilo je obzi-

dano z močnim obzidjem in kupčija je bila v mestu jako živahna. A pri vsem tem je ostalo mesto majheno in neznatno, da-si ima jedno predmestje. V novejšej dóbi so razrušili mestno obzidje. Od kar je dobil Lož okrajno sodišče, stori se mnogo za olepšanje mesta.

Razvaline starega gradú nad Ložem so denes malo ne take, kakršne so bile za časa Valvazorja, in videti je, da se v teku časa ni mnogo razsulo.

Kake četrť ure od Loža je Staritrĝ, kjer je tudi farna cerkev. Ta fara je silno stara. Vže 1230. leta se nahaja tu župnik Rudolf, in 1298. leta Friderik. K tej fari so poprej pripadale tudi Bloke. Farna cerkev je posvečena sv. Juriju. Bila je sezidana v gotiškem zlogu sredi 16. stoletja z dvema vrstama stebrov, ravnim stropom po sredi in obokanim korom. Pozneje se je cerkev popravila, pa tudi izgubila prvotni slog. Novoprezidano cerkev je blagoslovil goriški nadškof grof Mihael Athems v dan 23. junija 1761. l. Zvonik stoji od cerkve ločen na desno — pri vhodu. Fara je bila nekđaj zeló razširjena; še denes ima 22 podružnic in 3 kapele. Izmed teh je cerkev sv. Petra v mestu na malej visočini. Izmed vseh najstarejša je bajè cerkev presvete Trojice na knježnjej njivi.

Sedanje mesto ima 800 prebivalcev, ki se živé z obrtom in poljedelstvom. Posebno živahna je kupčija z úsnijem in živino.

Višnjagora.

Gb cesti, ki drži iz Ljubljane proti Hrvatskeji, stoji — kakih 8 ur hodá od glavnega mesta — na malem hólmei denes neznatno mestice **V i š n j a g o r a.**

Sploh ljudska govoricá rada prilastuje mestom veliko starodavnost. To velja tudi o Višnjegori. Stari zgodovinarji po ljudskeji govoricí pripovedujejo, da je bilo to mestice sezidano vže 552. leta pred Kristovem rojstvom, in da je na tem kraji stalo rimsko mesto **M a g n a n i j a**, kar pa ní, da bi se verjelo. Sedanja Višnjagora je postala mesto mnogo pozneje, še le za časa z raznimi pravicami jako radodarnega cesarja Friderika IV.

Za tega časa je bilo po našeji milej domovini jako žalostno. Nepopisljive so bile reve in stiske, ki jih je vzročeval kruti Turčin, in o katerih govoriti nam bode pri Dolenjskih mestih še večkrat priložnost. Koroški, Kranjski in Štirski stanovi so prosili pomoči cesarja Friderika; ta je imel na Nem-

škem dovolj opraviti. Leta 1474. so se obrnili Kranjski stanovi celó do papeža Siksta IV. Z živo besedo so mu popisali bēdo Kranjske dežele. Med drugim so mu omenili, da je kruti sovražnik vže osemkrat prihrul v deželo, požgal jo in opustošil, da se Bogu usmili! Če kristjani ne pridejo deželi na pomoč, ne ostane prebivalcem družega, nego to, da se vzdignejo in popusté deželo, mesta, gradove in domovino. Kdor sam ni videl ali izkusil bēde, temu se ne da dopovedati ne s pismom ne besedami. Če sovražnik prevlada deželo, odprt mu je pot v laške in nemške dežele, bati se je celó za Rim. Tako so tožili zastopniki v pismu, katero so sklenili z besedami: „In koga bi klicali pred vsemi drugimi na pomoč, ako ne svete vere najvišjega glavarja, ki je postavljen, da pase ovčice svoje in varno vlada čoln svetega Petra, da se ne potopí: vzlasti, da ne utrdimo Turka v veri, da se mu ni bati krščanskega meča, in ga nihče kristjanov ukrotiti ne more. Naj se pomisli grozna nečast, ki se dela Bogú. Turek teptá sv. zakramente, razdeva hiše božje, morí božje služabnike ter je na tisoče ljudi vže pomoril kruti nevernik v poslednjih letih! Kako neusmiljeno je ločil žene, može, otroke in sorodnike ter jih je — bodi Bogu potoženo! — nage, bose, lačne in žejne z zvezanimi rokami na hrbtu odgnal v turško sužnost! Kako nečloveško ravná z ubogimi ženami in devicami, sè starimi ljudmi in nedolžnimi otročiči, katere seka na kosce, ako jih ne more tirati sè seboj na Turško. Kako strašno se preliiva krščanska kri!

Koliko trpé ubogi ljudje, katerim je nevernik pobral in požgal vse, kar so premogli; ki zdaj brez strehe in zavetja ne vedó, kje bi se skrili pred grozovitim sovražnikom! Kako žalostno je, da morajo usmiljenja vredne matere bežati z malimi otročiči v temnej noči, v dežji in nevihti, in kar je še huje, da nimajo otrók s čim pokriti. To je bêda! Človeško srce je ne more umeti, nihče ne popisati, nihče ne dopovedati. Ako se nam ne pride zdaj na pomoč z veliko vojsko, ne upamo, da bi nas pozneje mogel še kdo oteti. Požrešni in divji sovražnik ne daje odloga, nego razširja vedno dalje svojo moč, ako se mu ne postavimo krepko v bran!“

Na ta klicje storil cerkveni glavar, kolikor je mogel. Opominjal je kneze, naj opusté mejsobne prepire ter se zedinijo proti sovražniku krščanstva. Duhovnikom je zaukazal, naj vsako prvo nedeljo v meseci po vseh cerkvah beró sv. mašo, molijo litanije in napravljajo obhode skozi mesta in vasi. Kdor se udeleží teh cerkvenih slovesnosti, zadobí mnogo odpustkov; a kdor se osobno udeleží vojske, zadobí odpustke svetega leta.

Tudi cesar Friderik IV. se je mnogo trudil za obrambo dežele in olajšavo teh nezdod. V ta namen je sklical skupni zbor v Maribor za drugo nedeljo po Velikej noči 1475. leta. Sklenilo se je, naj se pobira davek, s katerim se imajo plačevati najeti vojaki; ti naj se razpostavijo po meji, da ne bode sovražnik napadel dežele takó nenadoma kakor doslej. Tudi z ukazi in dajanjem mestnih in drugih

pravice je skušal pomagati stiskanej deželi. Takó je 1477. leta podelil Krškemu in Ložu mestne pravice, a naslednje leto iz Gradca tudi Višnjegori.

Do te dóbe je bila Višnjagora le trg, ki je stal na podnožji hriba, kjer se vidi še denes nekaj hiš — Staritrg. Pred turškimi napadi na tem kraji v velikej nevarnosti živoči tržani so sklenili, da si postavijo nova bivališča na bolj varnem utrjenem kraji. Da bi ta svoj sklep tem laže izvršili, prosili so cesarja pomoči in privoljenja. Cesar Friderik, ki je jako pospeševal utrjenje krajev, ni le z veseljem privolil v to, nego je tudi trg povzdignil v mesto. Vže 1446. leta je opominal deželnega glavarja, vicedoma, prelate in druge plemenitaše, trge in mesta, naj se oborože in utrdé svoja bivališča; a 1471. l. je ukazal, naj se stavijo na pripravnih krajih tabori, kjer bode imelo ljudstvo o času nevarnosti varno zavetje pred krutim sovražnikom. Da bi se novo mesto tem bolj utrdilo, privolil je, da smejo pobirati cestnino po jeden vinar od tovara, ki pride na trg, ali pa gre le skozi mesto. Ta cestnina se ima porabiti za utrjenje mesta. Tudi je ukazal, naj se držé v mestu trije semnji, ki so bili poprej v Šentvidu pri Zatičini. Svojemu oskrbniku Janezu Langheimerju je zapovedal, naj brani in varuje vse óne, kateri se želé naseliti v novem mestu, in naj pazi, da se ne krade in rôpa niti na cesti, niti kje drugej živež, ki se vozi ali nosi v mesto.

Mesto se je lepo rozcvetalo. Bilo je obdano z močnim obzidjem. Vrhu hriba je varoval mesto

utrjeni Višnjegorski grad. Meščani so si sezidali lepa poslopja, ker se niso več bali, da jim jih razruši in požgé divji turčin. V poznejših letih si je kruti sovražnik krščanstva še mnogo prizadejal, da bi se polastil mesta in ga oplénil, a zamán. Sosebno so si Turki prizadevali razrušiti in oropati mesto 1528. leta. Začetkom ónega leta se je namreč zbralo kacih 10.000 turških roparjev, ki so preplavili Kolpo pri Kostelji. Vreli in divjali so preko Kočevja in Ribnice proti dobro utrjenemu Turjaškemu gradu. Tu ne opravijo ničesar. Zategadel jo uderó od tod na Lžansko polje do Ljubljane, kjer zažgo na sv. Marjete dan nekoliko hiš. Potem prekoračijo Savo ter divjajo po mengiškeji okolici. Kadar zvedó, da se zbira črna vojska, udarijo na Dolenjsko. Potoma so naskakovali Višnjogoro in dobro utrjeni Zatiški samostan; ali brez uspeha. Tem bolj je čutila divjake okolica Višnjegorska, Trebanjska, Mirnopeška in Novomeška. Preko Kočevja so se Turki drvili na Hrvatsko. A kranjski brambovci so jim bili vže za petami. Poveljnik kranjskih brambovcev Nikolaj Thurn se je združil s Hrvati ter napadel begočega Turka. Preko 1000 jih je obležalo mrtvih, nad 400 je bilo ujetih, a drugi so komaj odnesli peté. Ujete ženske in otroke je ukazal paša pred bitvijo pomoriti.

Nad mestom se še denes vidijo razvaline staroga gradú. Tù gori so bivali v davnih časih Višnjegorski vitezi. Vže 1164. leta je cvetela ta rodovina, katera je zamenila grofovski stan v viteški. Leta 1177. je živel Albreht, 1284. leta Viljelm in 1345. l.

Rudolf Višnjegorski. Albrehtova hči Zofija je po smrti svojega supruga Henrika, mejnega grofa Istrskega, stopila 1222. l. v Admontski samostan. Bila je velika dobrotnica Zatiškemu samostanu, kakor so sploh ta samostan podpirali vsi Višnjegorski gospodje. Zamrla je ta slavna rodovina 1581. l. s Karlom in Friderikom Višnjegorskim. Iz te slavne rodovine je vzrastel marsikateri hrabri vitez, ki je zvesto služil cesarju in branil svojo domovino krvoločnega Turka. Iz med vseh slovi najbolj Žiga Višnjegorski, katerega je Ferdinand I. 1528. l. izbral za poslanstvo v Carigrad. Njemu je dodal še Janeza Hobordanskega. V 29. dan meseca maja sta poslanca srečno dospela v Stambul, kjer so ju jako slovesno sprejeli. Še le v 18. dan svečana 1529. leta sta dospela sè Sulejmanovim odgovorom v Inšpruk h kralju. Zna se, da je bilo poslanstvo zamán; kajti vže jeseni ónega leta je stala Turška vojska pred Dunajem in oblegala glavno mesto cesarstva.

Žiga Višnjegorski je dobil za pot 3000 goldinarjev. Kupil si je pozneje graščino Sibenek in trg Rateče na Dolenjskem. Leta 1532. se je pokazal hrabrega vojščaka in branitelja Mariborskega. Po nesrečnih bojih po Ogrskem in Štirskem so se pridrvili Turki pred Maribor in ga oblegali. Mestu je bil poveljnik Žiga Višnjegorski, ki je srčno odbijal vse napade. Turki so se morali s krvavim nosom umakniti izpred mesta. Leta 1539. in 1540. mu je bila izročena bramba Hrvatske in Dalmatinske.

Tekom časa je imela Višnjagora razne gospodarje. V 15. stoletji se nahajajo gospodje Višnjegore Celjski

grofje. Ko je 1456. leta pri Belemgradu grof Ulrik, slednji iz te rodovine, izdihnil svojo dušo pod mečem Ogrov, pripadla je Višnjagora avstrijskim vojvodom. Ti so imeli v gradu svoje oskrbnike. Tak oskrbnik je bil 1465. l. Gašpar Melz. Leta 1549. se nahaja lastnik gradú Florijan Scharf. Koncem 16. stoletja so prišla Višnjegorska posestva z gradom vred v svojino rodovini Aueršpergov, katera jih ima še dandenes. Mesto starega gradú na hribu so sezidali 1787. leta nov grad na podnožji. Od starega gradú, ki je bil nekdanj posestnikom in Višnjegorčanom varno zavetje pred sovražnikom krščanstva, ostalo je do denašnjega dne le še nekoliko razvalin, ki kažejo potomcem, kako minljiva je vsa posvetna slava.

Za časa francoskih vojsk 1813. l. sredi meseca septembra so imeli cesarski vojaki hude praske s Francozi okolo Višnjegore. Avstrijski obrist Milutinovič in general Rebrovič sta tu z majheno četo avstrijskih vojakov dolgo zadržavala in motila Francoze ter jih slednjič od tod in iz Ljubljane zapodila. Za te zasluge sta prejela obrist Teodor pl. Milutinovič in stotnik Karol Rodiczky pl. Sipp red Marije Terezije in viteštvo s pristavkom „pl. Višnjegorski.“

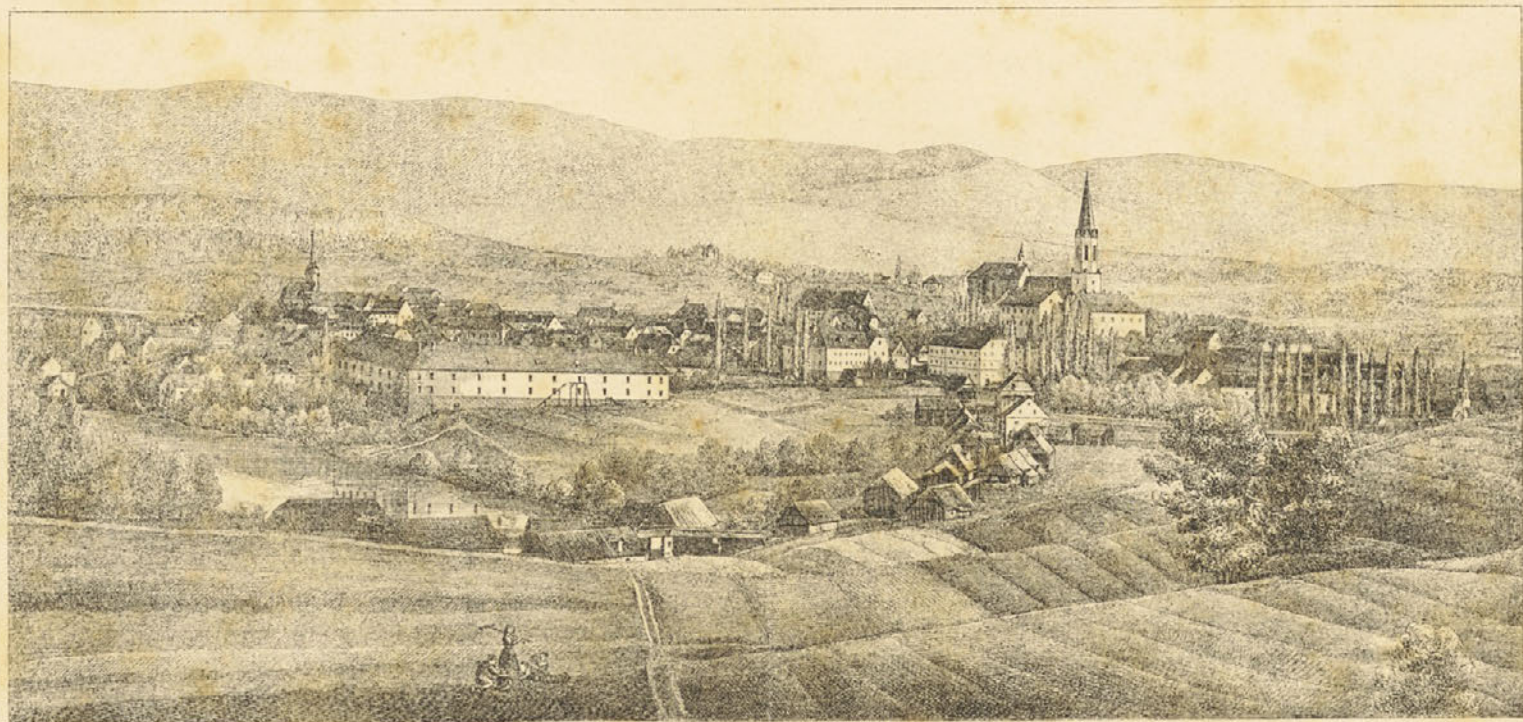
Sedanje mesto je jako neznatno ter ima podobo bolj kake vasi ali trga nego li mesta. Prebivalcev je v mestu 362, ki se živé nekoliko z obrtom, a večinomoma s poljedelstvom. V mestu je le majhena cerkev, župna (farna) cerkev stoji poleg mesta v Staremtrgu. Za naobraženost meščanov skrbi trirazredna ljudska šola.

Novomesto.

Rakih 70 kilom. proti jugovzhodu od Ljubljane stoji ob cesti, ki drži na Hrvatsko, največje mesto na Dolenjskem — **N o v o m e s t o** ali **R u d o l f o v o**. Sezidano je ob hólmei na levem bregu Krke, ki ga oblika v pólukrogu ter daje tako mestu podobno pólotoka. Mnogi rodovitni in s trtami obraščeni hólmei s prijaznimi seli in belimi cerkvami dajó kaj prijetno lice okolici, katero proti jugovzhodu oklepajo precej visoki Gorjanci znižujoč se polagoma proti Krki.

Kakor drugim mestom takó se tudi Novomestu prilastuje velika starodavnost. Valvazor pripoveduje, kakor so mu sporočili „mestni očetje“, sklicovaje se na neko staro Koroško kroniko, da je stalo tu vže za časa Rimljanov mogočno mesto „**N o v a**“ ali „**N e o s t a z i j i**.“ Za časa rimskega cesarja Decija je bila bajé tu rimska posadka, ki je napadla Gotskega kralja Kniva (Chnimhiaga), ki se je pomikal po Savskeji in Krškeji dolini proti Hrvatskeji, premagala ga ter podila preko Bosne do Nikopola.

NOVOMESTO.

Ko je drl 451. leta hunski kralj Atila preko Štirske proti Emoni, oblegal je njegov brat z manjšim krdelom Hunov to staro rimsko mesto ter ga hudo stiskal, a ni ga obvladal. Ko je pa Atila razrušil in pokončal Emono, združil se je z bratovo četo ter tudi to mesto pokončal. Tudi se pripoveduje, da je imel tu svoj dvor kralj vzhodnih Gotov Ditrih ali Teodorik Bernski, in da se je mesto razprostiralo do pogorja, kjer stoji Hmeljniški grad.

Razumé se, da je to le ljudska pravljica, kajti ne nahaja se nikakov sled, da bi bilo v tej okolici stalo kako staro rimsko mesto. Ker so pa imeli Rimljani vže za časa cesarja Avgusta sedanje Kranjsko v svojej oblasti ter so v 4. stoletji bolj nego kedaj utrjevali meje proti navalu selijočih se narodov, mogoče je, da so si na tem kraji kot prehodišči postavili kako neznatno trdnjavo.

V srednjem veku je stal tu vže gradiček, ki je bil last 1138. leta ustanovljenega Zatiškega samostana. Okolo tega gradiča so se tekom časa naselili ljudje in to tem raje, ker so imeli proti severu v ónih nevarnih časih varno zavetje v bližnjem vže 1223. leta jako utrjenem gradu Hmeljniškem, a proti jugozahodu jih je varovala globoka Krka in jako trdni Mehovski grad.

Da so bili posestniki Mehovskega gradu vže v 12. stoletji mogočni, razvidi se iz tega, da je napadel 1198. leta Albreht Mehovski Ogerskega kralja Belo, [premagal ga ter si prisvojil nekaj na meji ležečih posestev. Pozneje je bil grad Celjskih grofov.

Ko so se 1515. leta spuntali kmetje po Kranjskem in razrušili mnogo gradov, dobili so tudi ta grad v pest, pometali prebivalce raz zid v dan 15. avgusta in zapalili poslopje.

Avstrijski vojvodi iz Habsburške rodovine so si prizadevali, da združijo razkosano Kranjsko v jedno celoto ter južno marko utrdé. Nadvojvoda Rudolf IV. (1360—65) si je prvi stavil ta smoter, da si so še le njegovi nasledniki dosegli to. Zato je podpiral prošnjo Ortenburškega grofa Otona, ki je prosil cesarja Karola IV., naj mu pošlje nemških naselnikov na južno marko. Cesar je poslal 300 pregnanih, upornih družin Frankov in Tiringov. V svojej novej domovini so si postavili lesene kočé; sosedni prebivalci so jih zatorej zvali „kočarje“, od tod imé „Kočevarji.“ Rudolf IV. si je sam iz istega uzroka prizadeval, da si prisvoji kaj posestev v južnej marki ter sezida primerno trdnjavo. V ta namen je zaménil z Zatiškim opatom Petrom svojih 26 posestev v Stepanскеj vasi v Trebanskej župi (fari) in pa desetino od 81 kmetij v Šmárijí za vže omenjeni gradiček in pa nekaj posestev v Ločini in Bršljinu. Lega tega kraja se mu je zdela pripravna, da postavi tu primerno trdnjavo, ki bi mu varovala ne le vže pridobljena posestva nego tudi óna, katera si je mislil še pridobiti. Zategadel je postavil okolo gradiča ljudem po okolici raztrešenim bivališča ter novej naselbini podelil v dan 7. aprila 1365. leta — v ponedeljek po cvetnej nedelji — mestne pravice in zaukazal, naj se novo mesto po njem imenuje „R u d o l f s w e r t“

(R u d o l f o v o). A narod je zval novo naselbino le „N o v o m e s t o“; in to imé se bode v narodu tudi ohranilo, dokler bode mesto stalo.

S tem je nadvojvoda Rudolf pripomogel, da je Kranjska postala malo ne skozi celih 200 let močen jéz proti navalu Turčinov, in da so si naši pradedi v zgodovini turških vojská pridobili neminljivih zaslug za otetbo krščanske izobraženosti in vere. A N o v o m e s t o je bilo brambovcem središče in varno zavetje.

Ustanovitelj Rudolf IV. je podaril mestu raznih pravic, kakor: da je imelo glas pri stanovskih zborih, pravico sekati les v Mehovskem gozdu, pašo v kačjem Ertu ter pravico krvave sodbe in prognanstva dve uri hodá na okolo, od Krke do potokov Lešnice in Prečnice in do vasi Kamenic in Ždinjevasi. Pozneje so mestni očetje to pravico kazali s tem, da so objézdili okolico vsako leto ter streljali s topovi. Ta navada se je bila ohranila do 1808. leta. Tudi mestni grb in pečat imata podobo ustanovitelja Rudolfa IV. sedečega na žametastej blazinici, na desnej s tremi solnci in na levej s tremi pólumesci, držeč v desnej cesarsko jabolko s križem, v levej pa vihrajočo avstrijsko zastavo, in z vojvodskim klobukom na glavi. Imé svojega ustanovitelja je obdržalo mesto do 1783. leta. A tega leta je dobilo mesto vsled dvornega ukaza v dan 1. septembra uradno imé „Novo-mesto“ (Neustadt). Leta 1865. je godovalo mesto z ljudskimi veselicami svojo petstoletnico.

O tej priliki je presvitli cesar podelil mestu njegovo prvotno imé.

Kraj, kjer se zdaj razprostira prijazno mestice, zval se je pri „sv. Antonu v gozdu“, ali kakor drugi menijo „pri sv. Nikolaju“ v gozdu. Stala je namreč tu cerkva sv. Antona puščavnika. Ker jej je bila v 17. stoletju prizidana kapelica sv. Florijana, imenovala se je pozneje sploh cerkev sv. Florijana. Za časa Francozov je bila cerkev zaprta in je služila za shrambo soli; pozneje je bila v njej dekliška šola; a pred 3. leti so jo podrli, da se na tem kraji sezida nova dekliška šola. To poslopje je bilo jedno najstarejših.

Novoustanovljeno mesto se je kmalu zelo povzdignilo. Bilo je zelo obljudeno in imovito. Trdno, močno mestno obzidje, kakor tudi trdni gradovi po okolici so ga čuvali sovražnika. Zategadel so imeli trgovci tu svoje zaloge blagá in žita. Graničarji so dobivali tu svoje plače in druge potrebščine; zaradi tega so tudi vojaški poveljniki in uradi v mestu bivali, kar je dajalo mestu mnogo dobička. Še večji dobiček je dajala mestu trgovina z dolenjo Ogersko. Vse te in jednake okolnosti so pripomogle, da se je bilo mesto jako hitro povzdignilo in razcvetelo. A žalibog le kratek čas je mesto uživalo to blagostanje. Razne nezgode so bile vzrok, da je koncem 17. stoletja malo ne popolnem oubožalo.

Mesto je bila svojina avstrijskih nadvojvodov. A tudi Celjski grofi so imeli tu obširna posestva okolo mesta, takó med drugimi tudi Mehovo in posestvo, katero je pozneje cesar Maksimilijan I. podaril kot ustanovnino novomeškemu kapitelnu. Celjski

grof Herman II. jih je 1421. leta zapustil svojemu sinu Frideriku. Po njegovej smrti so pripadla avstrijskim vojvodom.

V slovenskeji marki so bili Celjski grofi najmočnejši; bali se niso niti avstrijskih vojvodov. Ko se je vnel prepir med avstrijskima vojvodoma Friderikom, poznejšim rimsko-nemškim cesarjem, in njegovim bratom Albrehtom zaradi razdelitve dednih dežel, vdeležila sta se tudi Celjska grofa Friderik in Ulrik prepirov. Ker ju je bil razžalil Friderik, ki ju ni bil pripoznal knezom, katero čast jima je bil podelil cesar Sigmund, pristopila sta k Albrehtovej stranki. Leta 1435. sta z vojsko napadla in oblegala mesto. A meščani so hrabro odbili vse napade in naskoke ter pomorili mnogo sovražnikov. Za to zvestobo in hrabrost je dobilo mesto pravico pečatiti uradne listine z rudečim pečatom, kar je bilo v ónih časih posebno odlikovanje.

Več nezgode nego v homatijah s Celjskimi grofi sta pa trpela mesto in okolica po krutem Turčinu osobito v letih 1429, 1469, 1492 in 1547, kakor poje pesnik:

*Pridrta je vojska iz turških krajin,
Tovarša nje smrt in razdjanje;
Naš Triglav je videl iz jasnih višin,
Veliko nadlog, pobijánje.*

*Sovražnikov štel ni junaški Sloven'c,
On hotel je smrt al' zmage le ven'c.*

*Krv so prelivali,
Turke pobijali,
Zadnjič zadobili zmage so ven'c.*

Leta 1431. ali 1429. kar je bolj verjetno, pri-
lomasti kacih 8000 turških roparjev, kaj predrznih

ptičev preko Metlike proti Novomestu. Kranjski deželni glavar Ulrik Šenk Ostrviški in koroški deželni glavar Stepan grof Montfort sta bila óni čas sè svojim izspremstvom ravno v Ljubljani. Ko zvé kranjski deželni glavar žalostno novico, skliče plemenitaše, da se posvetujejo, kako ustaviti se krutemu Turčinu in stiskano Novomesto rešiti iz njegovih rok. Sklenili so, da jo nemudoma udarijo na sovražnika. V naglici sta zbrala oba deželna glavarja 4000 mož, v treh dneh zagledata sovražnika pred Novomestom. Ljuto klanje se prične, zmaga omahuje, naposled vender opešajo Turki, ker so bili kristjani pogumnejši in so njih topovi naredili divjakom mnogo kvare. Polovica Turčinov je obležala na bojišči, plén in rop je prišel našim v oblast.

Leta 1492. so pridrli Turčini zopet pred mesto ter skušali na vsak način mesto v pest dobiti; zatogadel ga oblegajo in naskakujejo z vso silo; a hrabri brambovci odbijó vse napade. Turčin je moral s krvavim nosom odlaziti od mesta. Zato so po okolici toliko huje divjali: Grozne reči pripoveduje Valvazor o turškej krutosti. Požgali so trge in vasi, razrušili bivališča; morili brezorožne može in žene, nežne otroke in sivolase starčke so nabadali na kole ob plotih ali pa butali ž njimi ob zidovje, da so se možjani razlivali po tleh, pomorili so vse, kar jim je prišlo pred oči; zale in imenitnejše žene in može so pa kakor pse vezali in tirali sè seboj v sužnjost.

Leta 1547. so prilomastili Turki dvakrat pred mesto, morili, požgali in pustošili po okolici. Zad-

njič je bil Turčin pred mestom 1563. leta. Herbert Turjaški se je tu turškej vojski nasproti postavil ter jo zapodil proti Kostanjevici, kjer je bila popolnem končana.

Večjo nezgodo nego divji Turčini so naredili mestu štiri veliki požari. Leta 1574. je pustno noč ogenj vpepelil celo mesto; samo nekaj bolj oddaljenih poslopij je ostalo. Nekaj let pozneje (1583) so pogorela še ta poslopja z ónimi vred, ki so se bila novič postavila. Leta 1605. je zgorelo v mestu nad 60 hiš, in 1664. leta je mesto drugič do čistega pokončal ogenj. O tem požari je pogorel tudi frančiškanski samostan s cerkvijo, v kateri se je pokvarilo mnogo starinskih spomenikov.

Tudi kuga je mestu mnogo škode naredila. Leta 1578., posebno pa še 1590. leta je pobrala ta strašna šiba božja toliko meščanov, da je bilo po mestu videti, kakor bi bilo vse izmrlo; po trgu je vzrastla tako velika trava, da bi se bila lahko kosila. Vsaj tako poročajo stari kronisti. Tudi 1625. leta je pomorila kuga nad 400 ljudi.

Od začetka svojega ustanovljenja ni imelo mesto svoje duhovnije; pripadalo je k Mirnopoškej župi (fari). Ondotni kaplan je oskrboval božjo službo v mestu. To meščanom ni zadostovalo; zato mislijo, kako bi se dalo pomagati. Kmalu se jim ponudi prilika. Iz Bosne, Srbije in Bulgarije od Turkov pregnani redovniki sv. Frančiška so se naselili blizu Metlike pri tako zvanih „treh farah.“ Leta 1469. so Turki Metliko in samostan požgali. Redovnike so

sprejeli Novomeščani, da jim opravljajo službo božjo. Neka gospá iz Črnomlja, Elizabeta Sopčanova, sezidala jim je samostan poleg kapelice sv. Leonarda, katero jim je prepustil Kostanjeviški opat Egidij ter izročil v dan 7. januarja 1470. leta.

Leta 1494. je ustanovil papež Aleksander VI. na željo cesarja Friderika kapitel; cesar Maksimilijan mu je pa 1509. leta svoja posestva v dohodke izročil, zato sloví tudi ta vladar sploh kot ustanovitelj Novomeškega kapitelna.

Vzrok te ustanove so bili Turki. Ker niso bile sosedne župe (fare) varne pred divjimi Turčini, iskali so si župniki varnega zavetja za časa nevarnosti v dobro utrjenem mestu. Od tod tudi združenje sosednih fará s kapiteljsko. Umeščeni so bili kanoniki slovesno v dan 3. januarja 1496. leta. Bili so sledeči: Škocjanski župnik Jakop Auersperger, prošt; Jakop Nikolaj, župnik pri sv. Martinu v Ponikvah, dekan; potem Doberniški župnik, Kancijan Redel; župnik Šmiheljski, Janez Pagan; kaplana bratovščine sv. Rešnjega Telesa pri cerkvi sv. Nikolaja, Klement Skrbela in Jakop Kic; Jurij Skrile, Mihael Hipec, Jakop Zlatec, Primož Pinka, kaplani pri cerkvi sv. Antona; Pavel Zeitlich, kaplan oltarja sv. Jakopa v cerkvi sv. Nikolaja; Fabijan Parol, duhovni pomočnik Šentrupertski in Semiški župnik Leonard Weichselberger.

Bilo je toraj 13 kanonikov, ki so imeli skupno hrano in bivališče. Pozneje se je njih število skrčilo na 6. Za časa Francozov je bil kapitel zatrt; a z

dvornim dekretom 1818. leta zopet obnovljen. Vender so bili kanoniki še le 1831. l. zopet umeščeni.

<i>Bérdo vojvoda Rudolfa</i>	<i>Vodja! Korarji! vživajte</i>
<i>Avstrijskega slavim,</i>	<i>Dedov priliko darú!</i>
<i>Vladika Antona Volfa</i>	<i>Enoglasno prepevajte</i>
<i>S Francem, zopet zbor, večnim.</i>	<i>Jedutuni!*) lik**) Bogú!</i>

<i>Trideset pomlad minulo,</i>	<i>Lepega komún***) življenja</i>
<i>Kar žalujem Cirhejma;</i>	<i>Zopet gledal bo primir:</i>
<i>Društvo kora se razsulo</i>	<i>Milostin, dobot, učenja</i>
<i>O vremeni Marmona.</i>	<i>Naj nikdar ne vsahne vir.</i>

Dr. J. Zupan.

V cerkvenem oziru je bilo mesto podložno Oglejskim patrijarhom. Ti so imeli svoje namestnike v duhovnih stvaréh za Kranjsko, Štirska in Koroško. To častno službo so opravljali Novomeški prošti Polidor Montagnana 1587. leta, Marko Khun 1599. leta; proštje Nikolaj Mrav 1599. leta, Mihael pl. Kumberg 1650. leta, Janez Andrej pl. Stemberg 1653.—1666. leta in Jurij de Marotti 1716. leta pa kot titularni ali pravi škofje so toliko laže zastopali patrijarhe. Ko se je 1787. leta dovršila nova uravnava do tega časa jako neugodnih mej škofijskih, pripadale so Ljubljanskej škofiji vse duhovnije, ki so bile doslej pod Oglejskimi patrijarhi, torej tudi Novomesto.

Avstrijski nadvojvoda Karol je izpremenil 1680. leta Karlovec v mejno trdnjavo proti Turkom. Vojaki z uradi so se preselili v Karlovec. To je bil hud udarec za mesto. Turki so se polastili mesta Kaniže na dolnjem Ogrskem; s tem je bila kupčija ustavljena. Da je nesreča priklopela do vrhunca, vpepelil

*) Pevci psalmov. **) Slava. ***) Skupnega.

je požar 1664. leta mesto malo ne popolnoma. To je pripravilo mesto v neizrečeno nesrečo. Kdor je še kaj imel, užival je dobiček svojega truda brez upanja, da si pridobi novega. Takó je izginilo iz mesta prejšno blagostanje. Da bi se mesto vsaj nekoliko opomoglo, ustanovila je blaga cesarica Marija Terezija 1746. leta gimnazijo, a 1778. leta tako zvano 3 razredno normalno šolo ter poduk izročila redovnikom sv. Frančiška. Poduk na gimnaziji so oskrbovali frančiškani do 1870. leta. Tudi je postalo Novomesto „okrožno mesto,“ ko so bili vicedomi 1748. leta nadomesteni z okrožnimi glavarji.

Pred mestnimi vrati poleg ceste proti Ljubljani je stal 1672. leta sezidani samostan kapucinski, ki pa je bil zaprt 1786. leta. Tu je pisal slovenski pisatelj P. Hipolit. V mestnem obzidji, ki je bilo deloma 1786. leta porušeno, osem stolpov ob mestnem obzidji pa na očitni dražbi prodanih, bilo je pet cerkvâ z župno vred.

Za časa prvega prihoda Francozov na Kranjsko je bajè general Bernadotte, poveljnik francoske armadi na Kranjskem, poslal oddelek vojakov iz Ljubljane proti Novomestu, češ, naj zasede mesto. Bilo je meseca aprila 1797. leta. Francozi pridejo v mesto, ko se je ravno mračilo, ter napadejo hišo necega ubožnega meščana. Meščani, misleč, da so roparji, zaženó glas: „Róparji, róparji so v mestu!“ Pe cerkvah prične plat zvona bítí, a bobnar z bobnom meščane k orožji klicati. Meščani se hitro oborožé in hité nad razbojnike. Francozi, slišavši ropot

in zvonenje po mestu, mislijo, da je to znamenje po okolici razpostavljenim vojakom, naj mestu na pomoč prileté, hitro zapusté mesto in se še po noči umaknejo do Trebnjega. Bila je namreč raznesena govornica, da nad 60.000 cesarskih tu preži na Francoze, da jim zabrani odhod. Ta srčnost je za sedaj rešila mesto druge nadležnosti; kajti kmalu potem je bilo sklenjeno primirje v Ljubnem (Leoben) ter mejna črta zaznamovana od Trebnjega do Litije in Celja, v 19. dan meseca oktobra 1797. leta pa mir v Kampoformiji.

Leta 1809. so Francozi drugič zasedli mesto. Okolo mesta je bila zbrana črna vojska, ki je mnogo kvare naredila okolici ter mnogim življenje vzela. Iz Žuženperške, Hinjske in Višnjegorske okolice so se zbrali kmetje, zapeljani od neprevidne svetne in duhovske gosposke, oboroženi s kosami, vilami in jednacim orodjem okolo mesta čakajoč Francozov. V tem so pa plenili po mestu in okolici, dokler jih niso francoski vojaki razkropili in pomorili.

Vsak kmet, ki so ga zasačili v mestu, bil je umorjen brez milosti, a meščanom je bilo prepovedano pod smrtno kaznijo sprejeti kakega človeka pod streho. Za kazen so požgali Bršljin in druge vasi po okolici.

Naj pogine z letopisa

Krvotočnih dni spomin!

Mesto svetega Feliksa

Žaril palen si Beršljin!

Rijoveli so kanoni

V kmetiče razljutene:

D'narjov lakomni Frankoni

Spuntali Kočevarje.

Dr. J. Zupan.

Vsled Dunajskega miru v 14. dan oktobra 1809. leta je prišlo mesto pod francosko vlado in ostalo

do 1813. leta. V 15. dan avgusta tega leta se je še slovesno obhajal god cesarja Napoleona I., malo dni potem so francoski vojaki zapustili mesto ter ga cesarski zasedli.

Od leta 1814. do 1817. je trla ljudi najhujša lakota, ki se pomni. Mnogo ljudi je lakote pomrlo. Mernik turšice je stal nad 7 gld. Mnogi so si ohranili življenje z juho, katero je iznašel Rumfort, (roj. 1752. l. v Ameriki, umrl 1814. l. pri Parizu).

V letih 1836. 1850 in 1855 je kolera mnogo ljudi pomorila.

Sedanje mesto ima 2066 prebivalcev, ki se največ živé z obrtnijo in trgovstvom, a tudi z poljedeljstvom. Meščani imajo uniformiran meščanski kor z dobro izurjeno godbo, ki potrebščinam popolnoma zadostuje. Cesar Franjo Josip I. mu je daroval krasno zastavo, ki se je slovesno blagoslovila v 26. dan junija 1875. leta. V mestu je c. kr. okr. glavarstvo, deželna in mestno delegirana sodnija. Za naobraženost skrbi c. kr. višja gimnazija, čveterorazredna deška in dvorazredna dekliška ljudska šola.

Duhovno pastirstvo oskrbljuje infulirani prošt sè štirimi kanoniki in vikarjem. Sedanji prošt, v. č. g. Peter Urh je 29. v vrsti novomeških proštov.

Nad mestom na prijaznem hólmcu stoji farnakapitelska cerkev z lepim starinskim prezbiterijem. V cerkvi je sedem oltarjev; veliki v gotiškem zlogu izdelani oltar kinča prelepa podoba sv. Nikolaja, ki je delo slavnega umetelnika J. R. Tintoretta. Pod oltarjem so ostanki sv. Feliksa, katere je prinesel

iz Rima proš Grmanik 1775. leta o svetem letu. Tudi je v cerkvi mnogo starih grobnih in drugih napisov. Od zunaj pa lepša cerkev krasen zvonik z lepo ubranim zvonjenjem. Zlasti si je mnogo prizadeval v dan 4. novembra 1881. leta umrli proš Simon vitez pl. Wilfan za olepšavo cerkve. Tudi je skrbel, da se je uredil razmetani kapitelski arhiv, v katerem je mnogo za zgodovino jako važnih listin, med družimi tudi dva lista slovenskega pisatelja Matije Kastelca.

Razun farne je v mestu še frančiškanska cerkev z jako okusno izdelanim licem. Tu počivajo med drugimi tudi ostanki slov. pisatelja Matije Kastelca, bivšega kanonika, kakor svedoči za kake dva prsta iz tál moleča plošča s tem-le jako zanimivim grobnim napisom:

Hic Mathias Kastelz Canonicus jacet,

Qui etiam mortuus non tacet.

Loquitur hic in fornice et thurri,

Nec silent alibi muri.)*

Hic sciens architecturam

Fecit sibi hanc sepulturam,

et ut sit cum mundis.

Petit a singulis unum Pater noster, vel de profundis

Clamat, o viator, nec tace,

Saltem dic requiescat in pace.

Dic ut docet S. Sulpitius,

Deus sit ei propitius.

Obiit in Dmno Ao 1688. die XIX. Junii aetatis suae LXV.

Lux aeterna luceat ei Domine

Cum sanctis tuis in aeternum.

Soli Deo honor et gloria.

Quaeris, cur voluerit sepeliri hic intus?

Ait, causa fuit meus frater Hyacinthus.

*) Jedna največjih hiš v mestu, sedaj vlast Langerja pl. Podgoro, v kateri je gostilnica „zur Sonne“ in pa kazino, ima podobo Marije, v kamen vrezana z napisom: *svb potestate Mariana*
VIVet acDes CastleLana.

Njegov brat je bil namreč frančiškan v Novomestu; ker sta se v življenji ljubila, nista hotela tudi po smrti ločena biti. Tudi spomenik Janeza pl. Lenkoviča, predstavljajoč ga v pravi velikosti, je še ohranjen. Pokopan je mej kapelicama sv. Antona in sv. Frančiška.

Iz mej poslopij naj se omeni še „Prvi národní dom“, katerega so lansko leto čisto dodelali.

Ti pa, Novomesto, bodi središče národnega življenja na Dolenjskem, razcvétaj se k nekdanjemu blagostanju, ostani zvesto po izgledu svojih prádedov, cesarju in domovini; pokaži, da zaslužiš imeti „prvi národní dom,“ in da v tebi prebivajo zvesti in véрни sinovi Slovenije.

*Hvaležno se vnuk spominja deda,
Ki se je trudil za potomcev srečo,
Sezidal Romul Romo je slovečo,
Ponosno véčno mesto nanj'ga gleda.*

*Slovec, ko Rimljan, v malem se zaveda,
Da nehvaležnost pahne le v nesrečo,
Očetov hrabrost v slavo je narvečo,
Nabíra dela njih, kot b'čela meda.*

*Ozmani ljuti priča so srčnosti,
Rudolfovo je tabor bilo divji síli,
Obdaril je bogato Rudolf zvesto.*

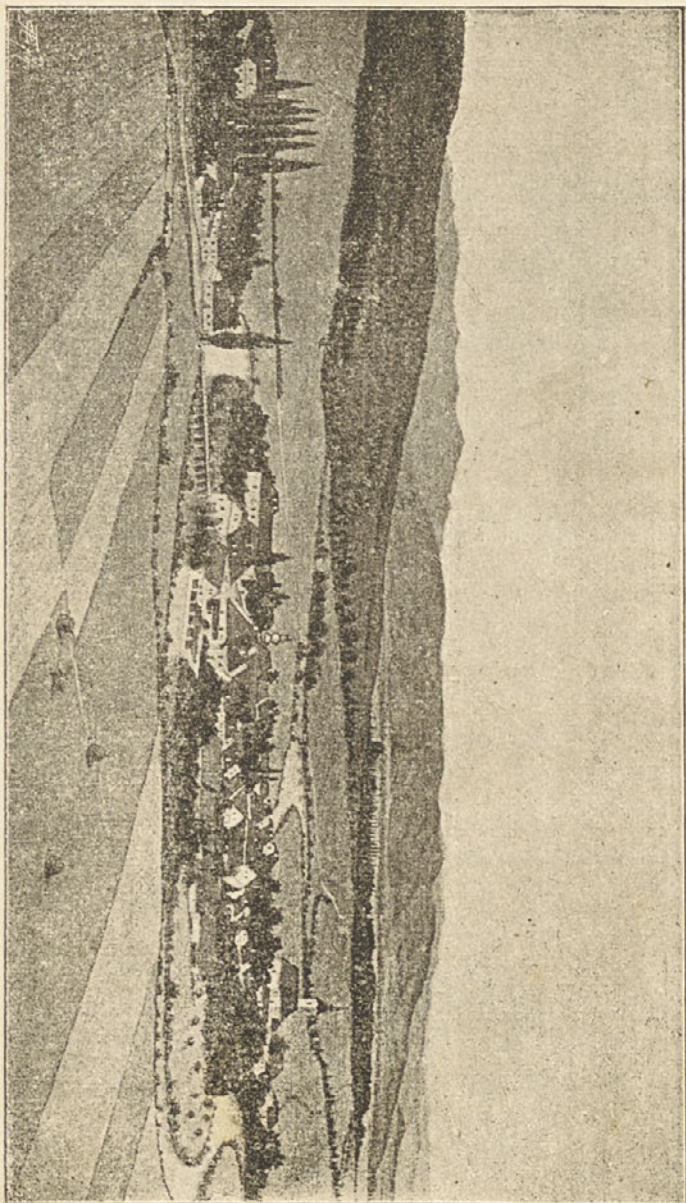
*Čez petstolet zavemo se dolžnosti
Ter kličemo: „Živi naj Rudolf mili,
Živi naj Rudolfovo „Novomesto.““*

(Spomin 5 stoletnice.)

КОСТАНЖЕВИЦА.

Kostanjevica.

Proti vzhódnej strani od Novomesta se razprostirajo brda, izrastki Gorjancev, znižujoč se polagoma v lepo raván. Hólmci so nasajeni večinoma z vinskimi trtami. Po teh klancih se vije cesta gori in doli proti Hrvatskej na Zagreb. Za kaki dve uri hodá se odprè popotniku čisto nov, neznan razgled po Šentjernejskej planjavi, katero oklepajo od jedne strani Gorjanci, od druge strani pa zabranjujejo daljni razgled štajerski hribje ónkraj reke Save. Na tej ravnici so bile nekđaj rimske naselbine, tudi rimska cesta je šla onód. Po njej se valí počasi lena Krka proti bistrej sestri Savi. Malo ne sredi te ravnice dela Krka majhen otok, na katerem stoji mestice **K o s t a n j e v i c a**.

O prvem začetku mesta nam je samó malo znana; ne vé se, kdaj je bilo sezidano, niti kdaj je dobilo mestne pravice. Skoraj gotovo si je v srednjem věku kaka vitežka rodbina postavila grad na

otoku, da bi imela tû varno zavetje. A tekom časa so si ljudjé okolo gradú postavili stanovanja, kakor so sploh mesta nastala. Otok, katerega obliva precej globoka in široka Krka, bil je varno zavetje tudi prebivalcem po okolici pred sovražnimi napadi. V srednjem věku je bilo običajno, da so se plemenite rodovine imenovalé po svojih posestvih. Tako se nahajajo okolo 1248. leta lastniki Kostanjevice „gospodje Kostanjeviški“. V ustanovnem listu Kostanjeviškega samostana se čitajo med drugimi pričami: Ulrik Henrik in Konrad Kostanjeviški (von Landestrost — kakor se je namreč zvala naselbina na otoku za tega časa), in pa Engelbert Oton in Ofon Kostanjeviški. V nekež listini iz 1251. leta se zóve Henrik kastelan Kostanjeviški, a ta beseda je značila za tega časa glavarja rodbini. Leta 1252. sta potrdila Henrik in Bertold neko daritev kostanjeviškemu samostanu. Leta 1256. se nahajajo tu trije bratje: Kastelan Fabo, Brnard in Rudiger Kostanjeviški in pa sestra Kunigunda; ta imena se čitajo na listini, zadevajočej neko ustanovo samostana. Leta 1265. so tu živeli bratje Oton, Ortolf in Ofon Kostanjeviški. Za tega časa je bila Kostanjevica vže najvažnejši kraj v slovenskej marki; tudi so se tu vže obdržavali sejmi, in ker so to pravico imela samó mesta, sme se trditi, da je imela Kostanjevica vže o tej dóbi mestne pravice.

V drugež polovici 13. stoletja je bila Kostanjevica svojina Koroških vojvodov. Če si jo je bil vže prisvojil vojvoda Brnard ali pa še le njegov sin

in naslednik Ulrik, to se ne dá določiti. Po Ulrikovej smrti si je prizadeval njegov brat Filip, Oglejski patrijarh, dobiti posestva po slovenskej marki in Koroškem, katera je bil Ulrik po oporoki zapustil Češkemu kralju Otokarju. Ta pride z vojsko na Kranjsko, zasede Ljubljano in Kostanjevico, vjame patrijarha Filipa in ga drži v Kremzu zaprtega kot jetnika. Umrl je 1278. leta v Pozenburgu. V tej dóbi so Koroški vojvode v Kostanjevici kovali takó imenovane „kostanjeviške novce.“ Novci kažejo na jedne strani podobi vojvode Brnarda in njegovega sina in sovladarja Ulrika III., a na drugej strani vojvodov grb, panterju podobno žival, ki drži križ v taci. V listinah se ti novci omenjajo do 1273. leta. Za tega časa je bilo Kostanjeviško mesto na vrhunci svoje slave in razcvita.

Začetkom 14. stoletja (1305.) je bil gospodar Kostanjevice goriški grof Majnhard, ki jo je pa zastavil avstrijskim vojvodam. Leta 1320. so jo imeli imenitni grofje Frangepani, za njim 1329. l. Hugon Svibenski. V poznejšej dóbi je prišla Kostanjevica v last Ortenburškim grofom; po teh jo je podedoval Celjski grof Herman. Celjski grofje so jo oskrbovali po svojih graščinskih grofih ali stotnikih. Leta 1430. je dal Celjski grof Herman poleg družih posestev tudi Kostanjeviški grad avstrijskim vojvodam. Avstrijski vojvoda Friderik starejši je potrdil v 22. dan meseca julija 1435. leta mestu pravice; istega leta je podelil Friderik mlajši mestu sejém na nedeljo po sv. Vidu.

Za časa prepira med avstrijskima vojvodoma Friderikom in Albrehtom, katerega so se udeležili tudi Celjski grofje, trpeli so Kostanjeviški podložniki mnogo kvare po oskrbnikih Celjskih grofov. Ko je bil 1443. leta poravnani prepir, dobili so Kostanjeviški grad zopet Celjski grofje. Ko je v dan 8. novembra 1456. leta poslednji Celjski grof Ulrik II. našel svojo smrt pod Belimgradom, podedovali so Celjskih grofov obširna posestva avstrijski vojvode, ki so imeli v Kostanjevici svoje oskrbnike. Leta 1570. si je grad prisvojil — menda le v zastavo — Janez K. Valvazor. Po njegovej smrti so ga podedovali gospodje Moskon. Od teh ga je kupil grof Brnardin Barbo, ki ga je pa zamenjal za grad „Zobelsperg“ z grofom Engelbertom Auerspergom. Ta poslednji je graščino prodal Petru Zriniju, in ta v 17. stoletju Kostanjeviškemu samostanu. Mesto je bilo vsled svojih pravic svobodno in samó deželnemu knezu podložno.

Mesto in okolico so zadele razne nezgode. Vže 1331. leta so tu pustošili Ogrji ter naredili veliko nesreče.

Leta 1469. meseca junija prideró turški konjiki, bilo jih je nad 10.000, preko Metlike v ta kraj. Jedna četa jo udari na Gorenjsko, a druga je razgrajala okolo Žumberka do Kostanjevice ter se ušotorila na Šentjernejskem polju. Kranjski stanovi so jeli naglo vojakov nabirati, ali Turčin jo je v tem popihal z bogatim plenom v Bosno. Ker je bila Kolpa vsled dežjá zeló narasla, niso mogli Turki

tako naglo prepeljati vjetnikov; zatorej so jih preko tisoč pomorili na mestu. Tega leta so Turki nad 30.000 ljudi sè seboj odgnali iz slovenskih pokrajin v strašno sužnjost.

Leta 1494. so Turki okolo sv. Mihéla novič prilomastili preko Hrvatskega na Kranjsko. Plénili in morili so okolo Kostanjevice, Pleterja in Mokric. Od tod so jo potem udrli preko Save na Štirsko. Po teh krajih je bila razpostavljena tropa vojakov cesarja Maksimilijana, kakih 3000 najetih vojakov, ki je pa bolj ljudi nadlegovala, nego da bi jih bila branila turškega nasilja.

Leta 1545. so Turki zopet pustošili vasí okolo Kostanjevice tjà do Krškega.

Za tega časa so stopili brambovcem na čelo domači vitezi, kakor Janez Lenkovič, ki se je često poskusil s Turki, in pa njegov učenec Herbert Turjaški. Ko je 1563. leta turška vojska zopet privihrala na Dolenjsko ter se je komaj dobro premikati začela proti Novomestu, stal je Herbert z hrabro četo brambovcv pred njo. Zdaj preneha napredovanje turške vojske. V divjem begu hiti Turek proti Kostanjevici. Tù mu je zaprt pot; za njim so Slovenci, pred njim pa teče globoka reka. Moral se je vneti hud boj, ki se je končal na slavo naših pradedov. Brezštevilna množica Turkov je bila pobita, mnogo jih je utonilo v globokej Krki, kamor so jih bili kristjani zapodili. Samó štiri nejeverci so bajè zdrave petè odnesli, da sporočé žalostno osodo svojim bratom v Bosni.

Kakor se vidi iz mestne kronike, napravil je tudi ogenj mestu mnogo kvare. Leta 1617. v 13. dan aprila je pogorelo 67 hiš in cerkvi sv. Nikolaja in Martina; leta 1663. v 17. dan aprila je pogorelo 38 hiš z občinsko hišo in cerkvijo sv. Nikolaja vred; 1674. leta pa je nek hudobnež zažgal mesto; pogorelo je 17 hiš in bilo je kvare nad 2000 gold.

Leta 1681. je Krka takó naglo narasla, da je meščanom tekla voda pri oknih vèn in noter, potopila mnogo živine in naredila na polji silno veliko kvare.

Koncem 17. stoletja (1686) je štelo mesto 81 majhenih lesenih hiš. Ni se toraj čuditi, da se je mesto po tolikih neizgodah popolnem posiromašilo, in da se je nameravalo, vzeti mu mestne pravice, kar pa deželni knez ní privolil. Leta 1786. je bilo mesto municipalizirano.

Četrtno ure od mesta v prijaznej dolini ob podnožji Gorjancev se vidi obširno samostansko poslopje. Tu je bil samostan Cistercijenzov. Ustanovitelj mu je bil 1234. leta vže omenjeni Koroški vojvoda Brnard in njegova supruga Juta, hči Češkega kralja Venceslaja. Leta 1249. je vojvoda ustanovo novič potrdil ter samostanu dodal še nekaj posestev. Ta kraj si je izvolil v svoj poslednji počitek ustanovitelj sam, ki je bil tu pokopan sè svojo suprugo Juto, kakor nam kaže grobni napis z gotiškimi črkami ob desnej strani velikega oltarja. „Leta Gospodovega MCCLII. je umrl presvitli knez Brnard, vojvoda Koroški na praznik razglašnja Gospodovega. V svetišče se je preneslo truplo tega kneza in njegove

sopruge v vtorek po prazniku sv. Martina škofa za časa nepremagljivega rimsko-nemškega cesarja Friderika 1468. leta.“ Za časa Jožefa II. je tudi ta samostan zadela osoda, kakor mnogo družih po Kranjskej. Bil je namreč 1786. leta rapuščen. Ves čas svojega obstanka je imel 64 opatov. Poslednji mu je bil Aleksander Haler pl. Halerstein. V 11. dan meseca januarja 1786. leta je Novomeški okrožni glavar grof Ursini Blagaj izvršil dvorni dekret.

Vže leta 1684. se toži v mestnej kroniki o kvari, katero so delali mestu in okolici roparski napadi sosednih Uskokov z Gorjancev; pustošili so meščanom polje in kradli vino. Ker so bila pota zelo nevarna, niso si upali trgovci v mesto na sejme, in takó je prenehala vsa kupčija. Delavci so se morali pred solnčnim zahodom vračati s polja, da jih niso Uskoki oropali ali pomorili. Tudi samostanu so roparji naredili mnogo kvare. Leta 1736. v 29. dan meseca julija je napadlo nenadoma 50 roparjev samostan o večernem mraku. Vodja jim je bil Hasan Bisič. V boji z roparji sta bila umorjena dva redovnika in dva samostanska služabnika, nad 12 osob je bilo smrtno ranjenih in mnogo drugih bolj ali menj pokvarjenih. V petih urah so samostan do čistega oropali; odnesli so novce (denarje) in druge dragocenosti. Kar se ni dalo odnesti, razbili so; tudi cerkvi niso prizanesli. Opat in drugi redovniki so se poskrili po skrivnih kotih ter si tako oteli življenje. V samostanu je bilo premalo oboroženih ljudi, da bi se bili mogli postaviti v bran. Od roparjev

sta bila samó dva umorjena, katera so tolovaji sè seboj odnesli in zagrebli.

Vodjo Bisiča so pozneje roparji samí zavrtno umorili.

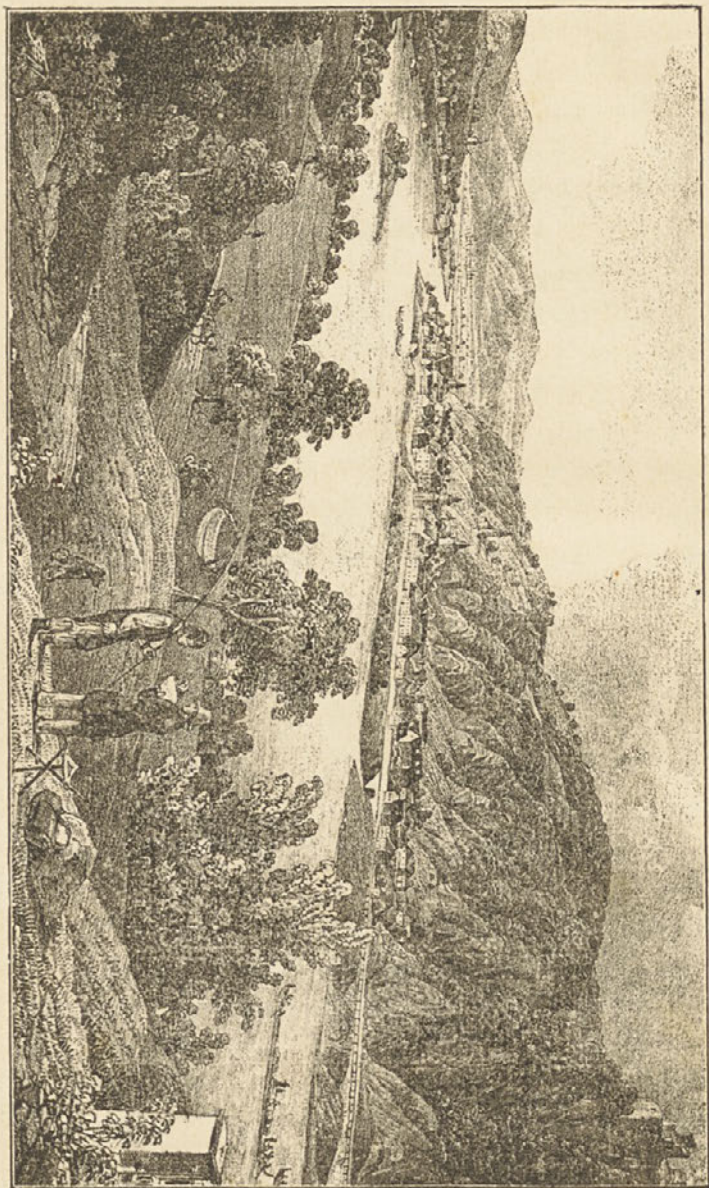
Nad mestom na prijaznem hólmei stoji lepa cerkvice Matere božje. Sezidali so jo 1778. leta Cistercijenzi.

Kostanjeviška župnija je jedna najstarejših na Kranjskem. Vže 1220. leta je bil tu župnik Adalbert. Ko je bil ustanovljen samostan, bila je župnija sè samostanom združena, ki je do časa cesarja Jožefa obsegala samó mesto. Ko je bil samostan zatrt, kupilo je mesto na očitnej dražbi 1793. leta za 562 gold. nekdanji Kostanjeviški grad, ki je zdaj župniku v bivališče.

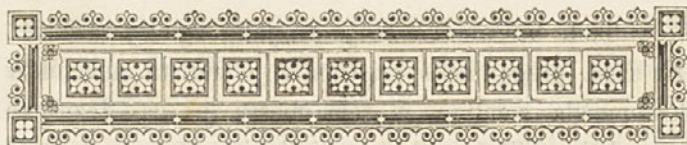
Sedanje mesto šteje 464 prebivalcev, ki se večinoma živé s poljedelstvom; tudi ribarstvo jim daje mnogo dobička. Krka tudi denes še dela mestu mnogo kvare. Ker je otok samó nekoliko višji od Krkine gladine (niveau), zatorej ni čudo, da voda večkrat preplaví mesto.

FRSRO.

K r š k o.

Kaki dve uri hoda proti severovzhodnej strani od Kostanjevice je prijazno mestice Kršk o. Razprostira se na podnožji s trsjem obrastnega hólmea po dolgoma ob Savi, ki urno vali svoje šumeče valove proti sosednej Hrvatskeji, trgajoč zemljo zdaj na levem zdaj na desnem bregu, delajoč sèm ter tjà peščene otoke po precej širokej strugi. Stopivšemu iz mesta izpremené se brda v krasno raván, in odprè se mu veličasten razgled po sosednej Štirskeji in Hrvatskeji.

Okolica je bila vže v starodavnih, prazgodovinskih časih obljudena. Stalo je blizu sedanjega mesta, med vaséma Drnovo in Vihre, keltsko-rimljansko mesto N o v i o d u n u m. Istinitost tega mnenja nam svedočijo razne starine iz keltske in rimljanske dôbe, recimo kameni z latinskimi napisi, razne posode, stebri in novci. Iz teh ostankov smemo sklepati, da je bilo mesto jako cvetoče; tod je šla tudi rimljanska cesta.

Tudi krščanstvo se je tú jako zgodaj razširilo. Za časa preganjanja kristjanov je tudi tú mučenikov kri močila zemljo. V tem mestu je za Jezusovo vero kri prelil junaški, petindvajset letni mladenič Pelagij, ki se je porodil v Emoni. Tudi sv. mučeniki Heradij, Pavel in Akvilin z dvema drugima tovarišema so v Noviodunumu za sveto vero svoje življenje dali. Njih spomin se v cerkvi goduje v 17. dan maja. Tudi se pripoveduje, da je v Noviodunumu dlje časa vladal Konstans, sin cesarja Konstantina. V četrtem stoletju je mesto izginilo iz povestnice; razdejali so ga o preseljevanji národov divji Huni ali kak drugi divji narod.

V srednjem veku je bila okolica pod oblastjo Oglejskih patrijarhov, in to v cerkvenem in političnem oziru. Svoja imetja so patrijarhi izročevali v fevd raznim plemenitim rodbinam, ki so si jih pa tekom časa prilastile. Takšen fevd Oglejskih patrijarhov je bil skoraj gotovo tudi Krški grad, ki se koncem dvanajstega stoletja v listinah vže omenja. V poznejših letih se nahajajo lastniki gradú Krški gospodje: Bertold 1248. leta, Ortolf 1262. l., Herman 1322. l. in Martin 1337. l. Ko je izumrla ta rodovina, prišlo je Krško v roke Celjskim grofom skoraj gotovo kot fevd Oglejskih patrijarhov. Leta 1373. je izročil patrijarh Janez grofu Hermanu tudi pravico patronata Leskovške župnije. Na tem gradu je živel grof Friderik sè svojo drugo ženo zalo Veroniko Deseniško. Po zavratnej smrti slednjega Celjskega grofa Ulrika II. v Belemgradu (1456. l.) so

pripadla obširna posestva deželnemu knezu cesarju Frideriku. Vsled pogodbe je prepustil cesar Friderik Krški grad Ulrikovej vdovi, ki je nekaj časa tu živel; a pozneje je bajè šla v svoj rojstni kraj Dubrovnik ter je Krški grad oskrbovala po oskrbniku. Po njenej smrti je pripadlo avstrijskim vojvodam tudi to imetje, katero so zastavljali raznim plemenitim rodbinam. Takó je bil zastavljen grofu Turnu; njegovi dediči so ga prodali Ivanu Valvazorju. Koncem 18. stoletja je grad kupil Jakop Auersperg ter združil to posestvo s turnsko graščino. Za časa Valvazorja je bil grad še dobro ohranjen, a zdaj vže skoraj razvalin znati ni.

Okolo gradú na podnožji hólmea so si tekom časa ljudjé postavili bivališča, ker so imeli ob nevarnih časih zavetje v utrjenem grádu. Kdo je prvo hišo postavil nam ni ohranila zgodovina. V drugej polovici 15. stoletja je morala naselbina biti vže precej znamenita; kajti da bi se laže utrdila ter branila proti turškim napadom, podelil jej je z raznimi pravicami jako radodarni cesar Friderik IV. v 5. dan marca 1477. leta mestne pravice. Iz istega vzroka je rečenega leta tudi trg Lož in Višnjogoro v mestu povzdignil.

S tem letom se toraj prav za prav še le prične zgodovinska dóba Krškega mesta. Mesto je dobilo tudi svoj grb, ki nam kaže na višnjavem polji v končnem delu zeleno gorovje, v sredi na jednej polovici podobo sv. Janeza evangelista v rudečej obleki, držečega v roci kelih s tremi kačami, a na drugej

polovici je videti podobo mesta. Vsled svoje lege ob Savi in glavnej cesti se je mesto hitro razcvitalo kljub raznim neizgodam. Za Friderikom so vsi drugi vladarji mestu potrdili njegove pravice ali mu pa še novih pridevali. Mesto je imelo tudi pravico sodstva; znamenje sodnikove časti je bila srebrna sodniška palica.

V letih 1469, 1475 in 1546 sta mesto in okolica mnogo hudega prestala po divjih Turkih. Tudi o družih neizgodah se poroča. Leta 1542. so kobilce — za naše kraje redka prikazen — polje popolnem pokončale; vsled tega je nastala grozovita lakota. Leta 1629. okolo kresa so bili takó grozoviti nalivi, da je voda cele vasi z ljudmi in živino vred odplavila. Nasledek povodnji je bila velika dragina in lakota naslednje leto. Več tisoč ljudi, — pripoveduje kronist — je pomrlo lakote, mnogo se jih je pa izselilo na Ogersko in Turško.

V letih 1578, 1626, 1634 in 1646 je po mestu in okolici davila kuga ljudi.

Tudi potresi so mestu mnogo kvare naredili. Leta 1628. — v soboto po binkoštih — je nastal med 6. in 7. uro zvečera zelo hud potres, ponavljajoč se vso noč do družega dne. Dotično sporočilo pristavlja, da so zvonovi cerkve „naše ljube Gospé“ v Leskovci sami zvonili. Porušilo se je mnogo gradov, cerkvá in poslopij. Štiri leta pozneje je jedno noč in dan ponavljajoči se potres napravil mestu zopet mnogo kvare. Ljudjé so kar omedlevali strahú.

V 14. dan junija 1639. leta je bil vložen temeljni kamen samostanu očetov kapucinov v navzoč-

nosti Novomeškega prošta Nikolaja Mraua, arhidijakona za Dolenjsko in ob enem župnika Cirkniškega, in mnogo drugih duhovskih in svetnih gospodov. Mesto je plačalo za stavbo potrebno zemljišče, darovalo še 400 gld. v denarjih, 1200 gld. pa posodilo. Redovniki so skrbeli za poduk mladine do 1803. l.

Za časa Lutrovih novotarij so se tudi Krščani gibali. Deželni stanovi so poslali v Krško Janeza Weikslerja, da naj jim oznanuje novo vero. Tedanji župnik in arhidijakon Polidor Montegnana, bil je pozneje prošt v Novomestu, zapodil je pridigarja iz lece. A meščani so se bili vže toliko navzeli novega duhá, da so se zanj potegnili. Bila bi se župniku slaba godila, ako bi je ne bil naglo popihal v Celje. Za meščane je imela ta gorečnost slabe nasledke. Deželni knez, nadvojvoda Karol, poklical je Krškega sodnika in nekaj meščanov v Gradec ter jih tu utaknil v ječo, kjer so imeli priliko premišljevati o novotarijah.

Tudi kmečkih uporov v 16. stoletji so se meščani udeležili.

Naj se tu nekoliko omenijo. Vže 1503. in 1513. leta so se vzdignili kmetje zoper samovoljno ravnanje graščakov in oskrbnikov, ali hitro je bil upor zadušen in uporniki so se povrnili zopet na svoja opravila. Dve leti pozneje (1515. l.) se zopet kmetje upró. Okolo Brežic se je bilo zbralo okolo 40.000 upornikov. Posvetujejo se, kako bi dobili zopet svoje stare pravice in svobodščine „staro pravdo.“ Sklenejo na postavnej poti zahtevati svojih

pravic. Zategadel odpošljejo poslance k cesarju Maksimilijanu v Avgsburg. Cesar jih odpravi z dobrimi obljubami. V tem so pa mislili uradniki in graščaki zatreti upor s tem, da so nekaj načelnikov zaprli in umorili. To silno razdraži zbrane uporneže, zatoorej planejo nad gradove in samostane. Zlasti v Mehovskem gradu poleg Novomesta so strašno divjali. Baltazarja in Nikolaja Mindorferja ter dva druga viteza so treščili preko zidovja v globočino; ženo in hčere Mindorferjeve so pa oblekli v kmečko obleko ter jih tirali na polje, češ, naj delajo in poskusijo, kaj trpi uborni kmet. V tem se zberó brambovci, združijo se s cesarsko vojsko pod poveljstvom Jurija Herbersteina ter udarijo na združene čete upornikov pri Brežicah meseca septembra 1516. leta. Ustajniki so bili premagani; kar jih ni obležalo na bojišči, razkropili so se na vse strani ali pa bili ujeti, in te je zadela strašna osoda.

A to ni izmodrilo kmetov niti graščakov.

Samovoljno in surovo obnašanje nekaterih graščakov, posebno v sosednej Hrvatskej Frana Tahija, ki je imel zastavno graščino Sused, bil je povod novemu puntu 1573. leta. Iz Hrvatske, Štirske in Kranjske se zbere zopet blizu 40.000 upornikov. Upor je bil zdaj s prevdarkom osnovan. Vrhovni poveljnik je bil Ilija Gregorič, domá iz Ribnika v Metliškej okolici. Ker je služboval več let pod Janezom Lenkovičem na slovenskej meji, bil je upornikom spreten vodja. Koncem januarja 1573. leta se upró kmetje v sosednej Hrvatskej; tem se pri-

družijo uporniki in postopači, katerih tudi takrat ni manjkalo, iz Kranjskega in Štirskega. Začetkom meseca svečana se je ušotoril oddelek puntarjev okraj Save z namenom, da si prisvoji Krško. To jim ni bilo ravno težavno, ker je bilo mnogo meščanov z uporniki jednih misli; zato jim izročé tudi brod. Zdaj se uporniki vsujejo nad mesto, razgrajajo po svoje ter umoré slehernega, ki se jim je stavil v bran. A vže tisti dan pride Jošt Turn s petsto brambovci in Uskoki. Vstopi se okolo Krškega, kamor so se bili umaknili uporniki — bilo jih je okolo 2000; od dveh strani jih zajáme in boj se prične. Bil je srdit hud boj; uporniki so premagani in kar jih ni zbežalo, posekali so jih Uskoki na mestu; mnogo jih je utonilo tudi v Savi. Za kazen so Uskoki mesto do vsega izplénili ter pomorili vse, kar jim je prišlo živega v pest, ne prizanašajoč ženam niti otrokom. Godilo se je to v 5. dan svečana. Ujete upornike so odvedli v Ljubljano, kjer jih je mnogo izmed njih doletela grozna, nečloveška kazen; bile so jim roke in ušesa odsekana v svarilen vzgled drugim.

Tri dni pozneje obkolijo Štirski in Koroški vojaki pri Kozjem tudi glavnega vodjo Ilija. Po hudem boji je bila razkropljena četa upornikov, deloma pa tudi pobita. Ilija je ušel, a pozneje so ga ujeli ter na Dunaji obsodili. Šest dni pozneje je bila razkropljena pri Stubiških toplicah tudi četa hrvatskih upornikov, broječa nad 10.000 mož pod poveljstvom Matije Góbca, katerega so mislili uporniki izklicati za kralja. Strašna smrt je zadela glavnega vodjo

Matijo Gobca. Posadili so ga v Zagrebu na železen prestol ter mu razbeljeno, z dolgimi žreblji obito krono zasadili v glavo. V groznih, neizrekljivih bolečinah je izdihnil svojo dušo podpihovalec kmečkega upora, ki je napravil toliko zlá krivim in nedolžnim.

Kmečkega upora 1665. leta se Krško ni udeležilo. Bila jim je v spominu še nesreča, ki je zadela mesto v poprejšnem stoletji. Meščani so prisegli vkupe živeti in umreti ter se v bran postaviti upornikom, katerih se je bilo zbralo nekoliko tisočev. Iz Karlovca na pomoč prišedši graničarji in Uskoki so jih dobro naklestili. „A Uskoki so — kamorkoli so prišli — izropali nedolžnega in krivičnega, da se Bogú usmili“, — pristavlja kronist.

Mesto ni imelo nikoli svoje župnije, pripadalo je k Leskovškej župniji, ki je jako stara; kdaj je bila ustanovljena, ne zna se. Leta 1274. se nahaja župnik Bertold. Bila je do konca 18. stoletja podložna Oglejskemu patrijarhatu. Pravico patronata je podelil patrijarh Janez Celjskim grofom. Po teh so posestva in pravice podedovali avstrijski vojvode. Sedanjo župniško cerkev v gotiškem slogu so postavili Kranjski stanovi 1500. leta v spomin dobljene zmage nad Turki. Večkrat — vzlasti o časih turških napadov — bivali so župniki v mestu. Vikarijat je bil ustanovljen še le 1768. leta.

Naj omenimo še nekaterih slavnih mož, ki so tú živeli ali pa bili tu rojeni. Iz 16. veka — časov Lutrovih homatij — opómneti nam je Jurija Dalmatina, ki se je porodil v Krškem. Napisal je več

knjig v slovenskem jeziku, preložil prvi sv. pismo na slovenski jezik, zna se, da v luteranskem duhu. Tudi Adam Bohorič je 1551. l. tu učil sinove dolenskih graščakov, prišel 1566. leta v Ljubljano za ravnatelja šolam in umrl 1598. leta. Napisal je več knjig.

V Krškem je umrl tudi najslávnejši zgodovinar Kranjske, Janez Vajkard Valvazor. Njegovi pradedje, prišedši iz Laškega, kupili so si Krško graščino. Porodil se je ta slavni mož v Ljubljani v 28. dan maja 1641. l.; bil je zeló učen, potoval mnogo po svetu, a ljubil svojo lepo domovino nad vse; njej je žrtoval življenje in imetje. Njegovo najslávnejše delo je knjiga: „die Ehre des Herzogthums Krain“, — domovinoslovje v pravem pomenu — obse-
zajoča 3320 strani s 533. podobami. V njej je na drobno naslikana Kranjska do njegove dôbe. Vse to je pa stalo mnogo novcev. Bil je prisiljen prodati vsa svoja obširna imetja. Kupil si je hišico v mestu, v katerej je sklenil v 19. dan septembra 1693. leta svoje delavno in za domovino prezaslúžno življenje.

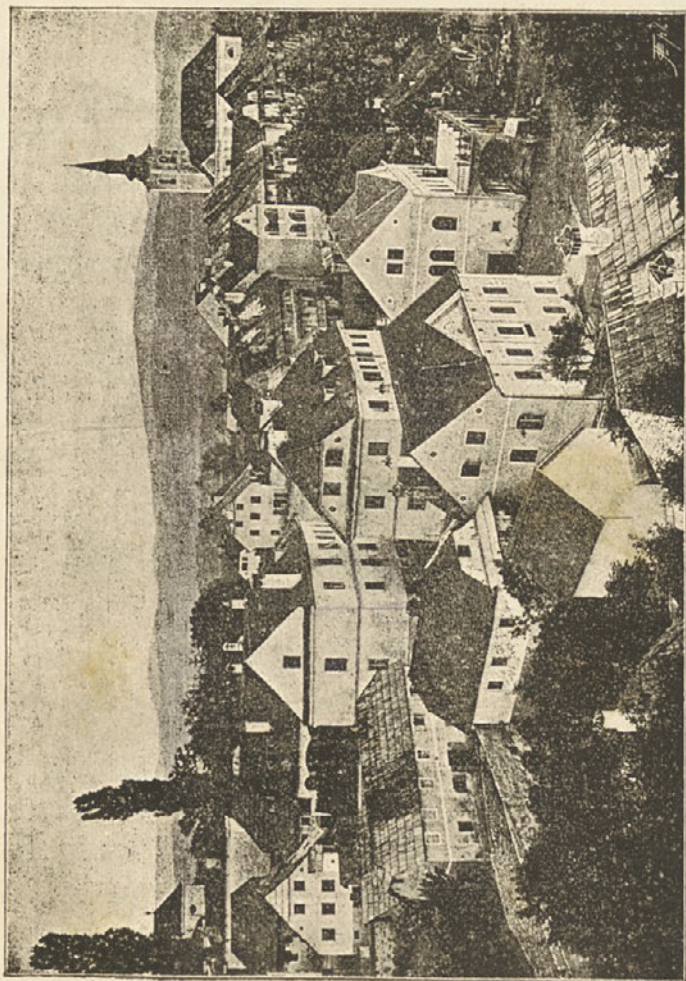
Sedanje mesto šteje okolo 878 prebivalcev, ki se živé ob trgovstvu, obrtu in poljedelstvu. Jako ugodna lega mesta ob železniškej progi „Zidanimost-Zagreb“ pospešuje blagostanje mesta, ker gre ves vinski in drugi promet Dolenjske preko Krškega. Nadejati se je, da se bode mesto bolj in bolj razcvetalo. Za naobraženost skrbi čveterorazredna ljudska in trirazredna meščanska šola.

Metlika.

Od Novomesta pelje cesta preko Gorjancev na Belokranjsko, in od ondot v Karlovec. Na prevalu, vrhu Gorjancev, odprè se popotniku nov svet. Globoko tam doli vidiš v meglenem ozračji Bosensko pogorje; na desnej vidiš stari Klek, ki se ti kaže iz daleč kakor kaka velika, stara pasja glava. Cesta se vije po klancih, góri in dóli — memo Suhora, ležečega na prijaznem hólmcu — po dolini mej gozdi in vinogradi tja do Metlike. Pri vходу je prijazna dolinica; pravijo jej „pungert.“ Tù se svetkujejo na velikonočni in binkoštni ponedeljek narodne veselice, ki je „kolo“ imenujejo. Ono stran mesta se vije počasna Kolpa, meječ Kranjsko od Hrvatske. Tù dóli ob krogu Kolpe je stala bajè stara Metlika, a zdaj so le travniki, njive in loze (gozdi); mesto se je skrčilo tjà góri na reber okolo gradú, ker sedanja Metlika je naslonjena na pogorje Gorjancev. Nekoliko dalje na obrežji so tri cerkve, katerim se „pri treh farah“ pravi. Tù só bivali v starih časih vitezi reda templarjev, ki je pa bil 1303. leta odpravljen.

METLIKA.

Javna knjižnica

SOKOLSKEGA DRUŠTVA

V NOVEM MESTU

Kdaj so se prvi ljudje naselili po teh krajih, tega nam ne pové zgodovina. Nekateri starinoslovci menijo, da je bila blizu Metlike — pri Hrastji — za časa Rimljanov rimska postaja „Crucio“. Vender niso vsi jednakega mnenja. Pač se najdejo še zdaj po okolici spomeniki iz rimljanske dóbe.

Začetkom srednjega veka je pripadala slovenska meja ali marka — takó se je namreč zvala ta pokrajina — k Ogerskej v političnem in cerkvenem obziru. Ko je 1091. leta ogerski kralj sv. Ladislav ustanovil Zagrebško škofijo, vtelesil jej je tudi pokrajine Žumberk, Metliko in Črnomelj. A tudi Oglejski patrijarhi so imeli nekako duhovno oblast po teh krajih, nastavljali so duhovnike ter skrbeli za novi naraščaj. A desetino so morale odrajtovati vse župnije ali fare Zagrebškemu kapitelnu.

Ker so imeli ogerski kralji v 12. stoletji domá dovolj posla, niso se brigali za to skrajno mejo, katera se je tekom časa oprostila Ogerskega gospodarstva. Novi boj za vrhovno cerkveno oblast je nastal zopet začetkom 14. stoletja. Leta 1336. je imenoval Oglejski patrijarh Bertrand Metliškim župnikom Henrika Opavskega, duhovnika nemškega reda. Za tega časa je prišel nemški red desetino pobirat, katero so cerkve dajale Zagrebškemu kapitelnu. Vsled tega se obrne Zagrebški nadškof s prošnjo na papeža Benedikta XII., ki je takrat bival v Avignonu. Papež je sicer odločil, naj se povrnejo Zagrebšej cerkvi stare pravice in v slučaji nepokorščine naj se motilci izobčijo. In res je papež Klement VI. izobčil

Henrika in nekatere druge. Ker je ljudstvo z njimi bilo, niso se dosti brigali za vse to. Bili so za te dōbe v Metliki zaporedoma župniki: Henrik, Ortolf in Jakop, a Gonzlav je bil v trgu. Po tem potu se je oprostila slovenska meja Zagrebške duhovne nadvlade ter prišla pod Oglejske patrijarhe.

Ravno takó se je oprostila slovenska marka svetne oblasti Ogerske. Okolo 1205—1213. leta je odstopila kraljeva hiša Ogerska slovensko mejo sorodnej rodovini istrskih grofov iz hiše Andehsov. Za časa Henrika IV. 1228. leta je bila Metlika njihova svojina. Po smrti mejnega grofa Henrika jo je podedovala njegova supruga Zofija, grofinja Višnjegorska. Umrla je 1256. leta kot nuna v Admontu. Po njej so podedovali Metliko grofje Sponheimski. Za temi so postali Metliški gospodje goriški grofje okolo 1268. leta.

V dan 6. junija 1364. leta je postavil goriški grof Albreht za dediče avstrijske vojvode, ako umrje brez otrok. Vsled te pogodbe je postala Metlika imovina avstrijskih vojvod. Avstrijski vojvoda Rudolf je obljubil na Albrehtovo prošnjo podložnikom pustiti óne pravice, katere so uživali pod gospodstvom goriških grofov (v dan 16. januarja 1365. l.). Ko je pa ónega leta bival Albreht v „Novemtrgu“ na Metliškem, obljubil je postaviti tacega stotnika slovenskej meji, ki bode prisegel, da pripozná samó avstrijskega vojvodo Rudolfa in pa njegove dediče za Metliške gospodarje. Leta 1374. je Metlika prisegla zvestobo vojvodama Albrehtu in Leopoldu. Avstrijski vojvode so imeli tu svoje stotnike, katerim so zastav-

ljali svojo imovino. Taki stotniki so bili: Sigfried pl. Galenberg (1424. l.), Janez Hohenwarth (1462. l.), Andrej Hohenwarth, ki je ustanovil meščansko bôlnico (1469. l.); od 1543.—1556. leta je bil Anton pl. Thurn. Leta 1578. so bili gospodarji Metliškega gradú grofje Alapi, kasneje grofje Frangepani, ki so ga zapustili Zagrebškemu kapitelnu, kateri ga je prodal 1792. leta rodovini Zavinšekovej.

Kdaj so se prve hiše postavile, to se ne dá zgodovinsko dokazati. Isto tako nam do sih dob ni znano, kdaj je Metlika dobila mestne pravice. Izvestno je, da je bila v 14. stoletji še trg, kakor tudi sosednje mesto Črnomelj. V 18. dan junija 1407. leta pa je vojvoda Albreht ukazal, da so prosti davka vojaki in vitezi, ki bivajo v mestih Metliki in Črnomlji. Tu se v listinah Metlika prvič zove mesto. Skoraj gotovo je postala mesto od 1377. do 1407. leta. Mesto je bilo neposredno podložno deželnim knezom, ki so mu češče potrdili pravice, tako med družimi nadvojvoda Karol, prišedši v Ljubljano k deželnemu zboru 1567. leta.

Nemški red, ki je bil ustanovljen v Jeruzalemu 1128. leta v namén, da streže ranjenim in onemoglim romarjem, imel je v Metliki vže 1223. leta svojo hišo. Župnija ali fara je tudi jako stara. Leta 1228. je bil župnik Henrik, 1295. leta pa Gerlah Hmeljniški. Farna cerkev je bila zunaj denašnje Metlike ter se je zvala „Bela“ (Alba) poleg trga. Pozneje je bila župnija premeščena k cerkvi sv. Nikolaja. Koroški vojvoda Ulrik III. je podaril župnijo

nemškemu redu 1268. leta. Oglejski patrijarh Peter je daritev potrdil. Goriški grof Ivan je 1337. l. vzel v varstvo vse cerkve in imetje nemškega reda po Metliškej grofiji. Ko so 1753. l. pridrli Turki na Metliško ter umorili Semiškega prošta in župnika Janeza Stariho, premestil je nemški red proštijo v Metliko. Župnijo in imovino nemškega reda so oskrbovali kompturi.

Grb slovenske marke je bil zvon s kembeljnom na polji; češ, naj skrajna meja zvoni, kadar se bliža sovražnik. Tega je bilo češče treba. Ne da se opisati niti dopovedati, kaj je trpela Metlika in nje okolica po krvoločnih Turkih. Vže jeseni 1408. l. je pridrla turška tolpa na slovensko mejo, ter plénila in razgrajala po Metliškej okolici. Podrla je hišo nemškega reda in Črnomaljsko župnijo. Še mnogo slabeje je bilo za Metliko 1431. leta ali kakor je bolj verjetno 1429. leta. Blizu do 8000 roparjev je pridrlo v okolico. Kakor divja zvér so planili na ubogo, slabo utrjeno Metliko. Iz lesá narejeno mesto so hitro obvladali, mlado in staro, moške in ženske pobili, cerkve razrušili, živino in sploh vse, kar je bilo kake vrednosti, pograbili in sè seboj odnesli. Od tod so udarili proti Novomestu, kjer jih premaga Ulrik Šenk Ostroviški. Leta 1464 je odpustil cesar Friderik IV. meščanom polovico davkov, a papež Pavel II. je podelil odpustekov vsem ónim, ki so se bojevali v Metliškej grofiji proti Turku. Ali malo je vse to pomagalo. Vže 1469. l. so Turki zopet prilomastili v slovenske kraje ter gospodarili, da se Bog usmili. Meseca junija so pridrli turški kónjiki preko Slavonije čez

Kolpo; bilo jih je kakih 10.000. Ušatorili so se pred Metliko. Ves teden so divjali po okolici, ter na novo sezidano mesto Metliško popolnem razdjali. Metličani brez strehe so se potem pomaknili bliže k trdnemu gradu ter okolo njega postavili hiše. V gradu je gospodaril tega časa Andrej Hohenwart. Ta je imel dosti posla, da je preživel uboge meščane. Od tod so se Turki razkropili požigajôč in morêč malo ne po vsem Kranjskem.

Leta 1547. so Turki zopet prišli na slovensko mejo ter so hudo pustošili na Metliškej zemlji in po okolici Semiškej in Novomeškej. Leta 1575. so divjaki zopet prilomastili pred Metliko, polastili se mesta, pomorili ali o sužnjost odpeljali, kar jim je prišlo živega pred oči; mesto so zapalili (zažgali), da ni ostalo drugzega nego pepel in razvaline. Tri leta pozneje so Turki zopet prišli pred mesto, oblegali ga od 28. marca do 1. aprila. Vrli Metličanje so pomorili nad 1000 Turkov; a naposled se je vender le moralo mesto udati. Strašno so divjali Turki po mestu. Mestnega sodnika so sè sulicami prebodli, a mestnim svetovalcem posekali glave; žene in dekleta so skrunili, zaprli jih v cerkev in jo potem zažgali. Okolo 900 mladeničev in mož so odpeljali v sužnjost. V tem so se zbrali brambovci iz Kranjske in Koroške — kakih 12.000 môž — ki so Turka zapodili v beg na 12. dan meseca aprila.

Zadnjič so plénili Turki po Metliškej okolici 1723. leta. Osobito mnogo kvare je trpela óni čas Semiška okolica.

Zaradi kvare, ki so jo naredili Turki mestu in pa zaradi kuge, ki je vzlasti 1646. leta mnogo ljudi pomorila, oubožalo je mesto takó, da si še koncem 17. stoletja ni opomoglo. V dveh letih je podavila kuga nad 1200 ljudi; mnogo hiš je ostalo brez gospodarjev in mestno obzidje je jelo razpadati. Mestni očetje so bili primorani prodati mestno imovino, da so poplačali davek. Vender to vse še ni bilo dosti; ostalo je še 1209 gld. dolgá.

Sredi šestnajstega stoletja so luteranske homatije novič razvnele Metličane. Leta 1561. je v mestu oznanoval novo vero nekov suknár Gregorij, ki ni umel niti nemškega niti latinskega jezika, a znal je Trubarjeve knjige na izust. Za njim sta to delo prevzela Janez Tulšak in Peter Vojmanicijus. Novomeški arhidijakon Jurij Graf je storil konec tem homatijam in zaprl oznanovalca na povelje Ljubljanskega škofa.

Tudi šolo je imelo mesto vže sredi 16. stoletja. Učitelji so bili: Sebastijan Schwarz (1582), Jurij Stauder, G. Grmek in Matija Kompare (1584 l.)

Sredi 16. stoletja so se naselili po Metliškej okolici Uskoki ali Vlahi. Meseca septembra 1530. leta je pribežalo ali uskočilo več družin iz Bosne na Avstrijsko. Njih vodja in harambaši so šli naravnost h kralju Ferdinandu, da si izprosijo bivališča svojim ljudém. Za boj pripravni možje so pa šli proti Bihaču, kjer so se v bitki neki prav dobro obnesli. S tem je izginil strah, da bi to bili kaki turški ogleduhi. Deželni stanovi so nasvetovali, naj se Vlahi naselé po Žumberku, Kostelu in Vinici;

odkaže naj se jim zemlja, ki bode prosta davka, samó neko desetino od živine in žita naj odrajtujejo; za glavarja in stotnika naj se jim dá kak hraber mož; služijo naj za oglédnike ter branijo mejo turških napadov. In res, v teku desetih let se je naselilo 3000 družin po Metliškej okolici, Žumberku in Kostelu do 1541. leta. Vender je trajalo še dokaj časa, da so se stvari uredile in pribeglim družinam zemljišča odkazala, ker ni bila volja graščinskih gospodarjev, dati jim zemljišča, a zemljišča deželnih knezov so bila zastavljena. V tem času so se preživeli s tem, da so plénili po Turškem. Jako mnogo zaslug je imel cesarski svetovalec Janez pl. Lenkovič, da se je stvar uredila. Bil je njih stotnik, in kot tacemu je pripadal Mehovski grad. To zemljišče se je razdelilo med Vlahe. Pozneje so bili po vojaško organizovani, imeli so svoje stotnike in dobivali plačo od vicedoma. Njih opravilo je bilo: braniti mejo proti Turkom. Takó je bila nastala vojaška granica.

Družinsko življenje Uskokov je čisto različno od sosednih Belokranjcev. Živelo je po več družin vkupe v jednej hiši; gospodar je bil najstarejši mož, a gospodinja žena najmlajšega sina. Vse v hiši se jima je moralo pokorávati. Vodila sta domače delo in vsa opravila, katera so izvrševali ostali družinski udje. V jednej hiši je bivalo po 10 do 12 môž za vojsko sposobnih, ki so morali biti vedno pripravljene za boj ter stražiti mejo. Sploh pa niso bili in še denes niso nič kaj prijetni sosedje. „Radi so segali in še segajo po tujem blágu, in znali so najti, kar ni nihče izgubil,

ter vzeti, predno se jim je dalo“, pripoveduje Valvazor. Ker so slabo gospodarili, pošló jim je kmalu vse, kar so si pridelali. Zdaj jim družega ni preostajalo, nego iti na plén. Poiskali so si ga deloma v sosednej sovražnej deželi, a deloma tudi pri svojih sosednih prijateljih. Sila težko jih je bilo zasačiti; bili so hitrejši nego najčilejši konj, med seboj jedini ter zvezani kakor železna veriga. Težko jim je bilo dokazati storjeno hudodelstvo. Obdržali so do denšnjega dné svoje šege in svojo nošo, po katerih se ločijo od sosednih Belokranjcev. Žene nosijo obleko iz bele tkanine in pisan zastor. Lasé si kitijo s tem, da si v kite vpletajo različno srebrnino in drug lišp. Dekleta nosijo čepice (kape), ki so pri imovitejših večkrat nakitene z zlatimi in srebrnimi cveticami. Moška noša je podobna hrvatskej. Po veri pripadajo deloma grško-katoliškej, deloma pravoslavnej cerkvi.

Denes šteje Metlika 1244 prepivalcev, ki se živé največ ob vinoreji in poljedelstvu. Obrtnikov in rokodelcev je malo. Hiše so videti dokaj lepe in snažne ter pričajo o blagostanji mesta.

Za dušni blagor meščanov skrbi prošt nemškega reda, kateremu pomagata dva duhovna pomočnika. Za naobraženost národa skrbi čveterorazredna ljudska šola. Sploh se Belokranjci še denes odlikujejo sè Slovanom prirojeno gostoljubnostjo.

Č r n o m e l j .

aki dobri dve uri hodá od Metlike proti jugo-zahodnej stráni je sosednje mestice Č r n o m e l j . Okolo mesta se vije Č r n o m a l j š i c a ali Vlahinja. Po okolici se razprostirajo vinogradi, ki dajejo dobro kapljico, in sim ter tja rodovitno polje.

Č r n o m a l j s k a okolica je bila obljudena vže v starodavnih časih. To nam svedočijo spomeniki iz rimljanske dóbe. Kako uro hodá ob cesti, ki drži proti Kočevji, nahaja se votlina, znamenita zaradi rimskih napisov in podob v natorno skalo vdolbljenih. Omenjena votlina je v nižini hólmea, samó nekaj korakov od stare cerkve sv. Jurija, sredi košatega kostanja. Narod zóve ta kraj Judovje. Podoba ob steni predstavlja daritev na čast frižiškemu, solnčnemu božanstvu Mitru. Napis nad podobo svedoči, da je bil ta kraj odločen za daritev temu božanstvu. Narod, to se zna, pripoveduje o tej votlini razne pravljice ter tolmači podobe po svoje. Ta spomenik

pripovedujejo, postavil je nek lovec v starodavnih časih v zahvalo, da se je rešil. Napadla ga je namreč neka huda divja zvér. Vše je mislil, da je po njem; ali v tem trenutku se mu posreči z nožem prebosti zvér.

Drugi zopet pripovedujejo, da je zakopano na tem kraji zlato tele. Ko so pred nekaj leti lehkoverni ljudje res na ónem kraji pred podobo kopali, češ, da najdejo zlato tele, izkopali so — same kosti; bile so bajè še iz časa daritev.

A nam je ta starodavni spomenik dokaz vérskih običajev prebivalcev te okolice v starih časih, in pa, da so bili ljudje naseljeni po okolici za časa Rimljanov.

Zgodovina Metlike je v tako ozkej zvezi s Črnomaljsko, da to, kar smo povedali o Metliki, stoji tudi o Črnomlji.

Valvazor pripoveduje, da je Črnomeljski grad sezidal v 12. stoletji Oton Kraški (von Karstberg) ter ga imenoval Č r n o m e l j. Njegovi potomci so se imenovali Črnomljanski gospodje. Opravljali so večkrat imenitne službe pri deželnih knezih ter bili dedni točaji slovenske meje in Kranjske. Brata Jurij in Kaspar iz te rodovine sta nameravala 1467. l. v Gradeci poleg Metlike ustanoviti frančiškanski samostan, ali pogosti napadi Turkov so to zabranili. Pozneje se je rodbina preselila na Avstrijsko, kjer je v 17. stoletju izumrla.

Tekom časa so si ljudje okolo grada pozidali bivališča ter ustanovili mesto. Kdaj so si postavili prve hiše, nam ne povedó sporočila. Leta 1228.

je bila fara ali župnija ustanovljena. Višnjegorska grofinja Sofija, soproga istriškega mejnega grofa Henrika IV., sezidala je cerkev. Oglejski patrijarh Bertold je onega leta imenoval prvega župnika Janeza. Koroški vojvoda Ulrik III. je župnijo podaril nemškemu redu. Leta 1300. je Oglejski patrijarh to odobril. Prvega župnika iz nemškega reda je imenoval patrijarh Bertrand 1336. leta Henrika Opavskega. Ta se je oprostil nadgospodstva Zagrebške škofije, kakor je bilo vže omenjeno. Naslednje leto — v 16. dan oktobra — sprejel je goriški grof Ivan v svoje varstvo imovino in cerkve nemškega reda. Te cerkve so bile: cerkev sv. Petra v Črnomlji s podružnicami sv. Marjete na Otoku pri Novemtrgu (poleg Metlike), sv. Martina ob Kolpi, sv. Križa na Vinici in sv. Štefana pod hribom Hijemom.

Črnomelj je imel toraj v političnem in cerkvenem oziru jedne in iste gospode. Tudi je verjetno, da je ob istem času zadobil mestne pravice. Saj takó je sklepati po listini, katero so dali Metliški mestni očetje Črnomljanskim v 27. dan augusta 1457. l. V tej listini potrjuje Metliško svetovalstvo, da je mesto Črnomelj imelo od starodavnih časov jednake pravice z Metliko. Te pravice so mestu potrdili vže goriški grofje, kakor pozneje tudi avstrijski vojvode. Dotične listine je pokončal ogenj.

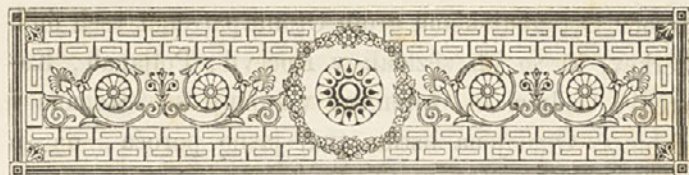
Avstrijski vojvode so grad in svoja imetja zastavljali raznim plemenitim rodbinam. Mesto pa je bilo neposredno podložno deželnim knezom. Po političnej razdelitvi je pripadalo k Notranjskej.

V sedemnajstem stoletju je bilo v mestu 7 sem-njev, na 4 kvatrne nedelje, na god sv. Petra in Pavla, v nedeljo pred vsemi svetniki in cvetno nedeljo.

Večkrat so tudi Turčini oblegali in napadali mesto. Vender se jim ni posrečilo obvladati ga. Iz tega je sklepati, da je imelo trdnejše obzidje nego Metlika. A toliko več je trpela pred krvoloki okolica. Veliko kvare je napravil mestu ogenj. V 17. stoletju je jednekrati pogorelo. Tudi so bili za tega časa mestno obzidje in stolpi zapuščeni in malo ne v razvalinah. Tudi hiše so bile jako slabe.

Sedanje mesto šteje 1055 prebivalcev, ki se žive največ ob vinoreji in poljedelstvu; obrtnija je na jako nizkej stopinji. Po hišah soditi, mesto ne kaže nikacega blagostanjanja. Za duševni blagor meščanov skrbi župnik iz nemškega reda in dva duhovna pomočnika. V mestu je štirirazredna ljudska šola, ki skrbi za naobraženost meščanov.

Kočevje.

edanji Kočevski svet je bil nekdam imovina po Kranjskem in Koroškem mogočnih grofov iz rodovine Ortenburške. Imeli so svoj glavni sedež v Ribnici. Oglejski patrijarh Bertold je vže 1247. leta podelil to zemljo Frideriku Ortenburškemu. A dežela je bila óni čas še neobljudena in zaraščena s temnimi gozdi.

V sredi 14. veka (1358. l.) je prosil Kranjski stotnik grof Oton Ortenburški svojega brata Friderika, naj posreduje pri cesarji Karolu IV., da mu pošlje naselnikov na svoja posestva v južnej meji. Ker je tudi avstrijski vojvoda Rudolf podpiral prošnjo svojega deželnega stotnika, poslal je cesar tristo družin upornih Frankov in Tiringov na slovensko mejo. V svojej novej domovini so si iztrebili gozde in postavili lesene kočje. Sosednji Slovenci so jih zvali kočarje; od tod je dobila vsa ta okolica svoje imé, kakor je bilo vže omenjeno.

V listinah se to imé najde prvič 1363. leta. V 1. dan meseca maja ónega leta je patrijarh Ljudevit

izročil Ortenburškemu grofu Otonu patronat vseh ónih cerkev, ki so jih sezidali v Kočevji, Poljanah, Kostelji, Osilnici in Gotenicah v župniji sv. Stepana v Ribnici. Omenjena listina tudi jasno poroča, da so se v ónih krajih naselili ljudje, posekali gozde in hosto ter si postavili bivališča in cerkve.

Naselbina se je hitro množila. Leta 1377. jo zóve grof Friderik vže „naš trg v Kočevji,“ Ortenburška grofica Neža je dohodke cerkve sv. Jarneja 1386. leta pomnožila. Za ónega časa je bila cerkev sv. Jarneja še podružnica Ribniškej fari. V zgoraj omenjenej listini oporoča Ortenburški grof Friderik svoja obširna imetja, če umrje brez otrok, svojim sórodnikom Celjskim grofom.

Po smrti Friderika Ortenburškega je okolo 1420. leta nastopil obširna posestva Celjski grof Herman II., a Oglejski patrijarh Ljudevit mu je izročil v fevd (1425. l.) vse nekdanje ortenburško-oglejske fevde, med družimi tudi Ortenek s Kočevjem. Njegov sin Friderik II. je bajè sezidal nad trgov grad Friderikštejn. Ko se je Friderik po smrti svoje prve žene Elizabete zaročil z zalo Veroniko Deseniško, hčerjo ubozega hrvatskega plemiča, nakopal si je jezo svojega na plemstvo oholega očeta. Vzel mu je vsa posestva ter njega samega zaprl v Celjski grad. Kadar Veronika poizvé o žalostnej osodi svojega sopruga, jela se je sama bati za svoje življenje. Begala je po Kočevskih gozdih ter se skrivala tú in tam. Naposled jo zasledé Hermanovi ogleduhi ter izročé grofu, kateri jo je ukazal skrivaj utopiti v kopelji. Po njenej

smrti se je oče zopet izprijaznil sè sinom. Friderik je razrušeni grad Friderikštein zopet sezidal ter tu bajè na stara leta prav pohlepno živel. V 17. stoletji so še v gradu bivali; o turških napadih je bil ta grad kristjanom često varno zavetje. Ker je stal na strmem skalovji, niso se ga neverniki nikoli polotili. Denes stoji v razvalinah.

Cesar Sigmund je Celjskega grofa Friderika II. poknežil v zboru v Pragi (1436. l.) Temu je nasprotoval avstrijski vojvoda Friderik, češ, da posestva Celjskih grofov ležé v njegovih deželah. To je bil povod vojski, ki je naredila dokaj kvare Kranjskeje deželi. Prepir se je končal s pogodbo (1443. l.), da avstrijski vojvode podedujejo Celjsko grofijo, ako Celjski rod izumrje. Ko je bil 1456. leta poslednji Celjski knez, mogočni in ošabni Ulrik II. v Belemgradu od Hunjadove stranke zavratno umorjen, pripadlo je njegovo imetje Avstrijskim vojvodom. Takó je prišlo Kočevje z okolico v njihovo last. Zastavljali so Kočevje raznim zvestim služabnikom.

Ob meji ležeče Kočevje je prestalo dokaj kvare po krvoločnih Turkih. Leta 1469. so Turki razdjali trg z ognjem in mečem. Kranjski vicedom Jurij Rajnar je poslal prebivalcem 200 centov solitarja, Viljelm Turjaški pa 175 gld. v podporo (1470. l.). A cesar Friderik IV. je kočevskemu trgu podelil naslednje leto mestne pravice (v petek po Velikej noči 1471. l.). Tudi je dal mestu ličen mestni grb. Na modrem ščitu se vidi s plotom ograjena trdnjava; pred njo stoji sv. Jarnej, držeč v desnej odprto knjigo, v levej pa

širok nož. Grbu podoben je tudi mestni pečat. V ustanovnem pismu je meščanom privolil, da si smejo voliti mestnega sodnika in svetovalce; tudi štiri sejme jim je dovolil.

Komaj si je mestice nekoliko opomoglo in se utrdilo, zadene ga vže druga nezgoda. Leta 1491. je ljuti Turek zopet jako žalostno gospodaril po Kočevskem. Komaj sezidano in za silo utrjeno mestice je zopet razdjal. Cesar je zaukazal naslednje leto vsem prebivalcem po okolici, naj pomagajo mestno obzidje pozidati. Tudi je cesar istega leta privolil Koševarjem, ki so mnogo kvare trpeli, da smejo kupčevati z živino, platnom in drugimi izdelki po Hrvatskem in drugod. To pravico so jim pozneje potrjevali tudi drugi deželni gospodje. Večina Koševarjev se še denes živi o kupčiji raznih izdelkov po avstrijskih in inostranskih deželah.

Friderikov naslednik Maksimilijan I. je potrdil mestu vse pravice, katere mu je dal njegov oče (1493. l.). A grad Friderikštejn in mesto je zastavil Juriju Turnu za 11.000 goldinarjev. A ta je zelo grdo delal sè svojimi podložniki. Ko se je leta 1515. vnel po Kranjskem tako imenovani kmetski punt, bil je on prva žrtva tega upora. Pozneje nahajamo Kočevskega lastnika Franja Ursinija grofa Blagaja, ki je sè svojim očetom pribežal pred Turki iz Slavonije (1547. l.). Za tega časa je privolil Ferdinand I. mestu, da sme vsak četrtek imeti trg, ker je mesto blizu sovražnika in na nerodovitem svetu ter sleherni dan izpostavljeno ropanju in napadom, in ker je bilo

vselej zvesto Avstrijskej hiši (v 24. dan jan. 1546. l.) Nadvojvoda Karol je dovolil meščanom pobirati mostnino po jeden vinar od vsake tovarne živine, da bodo laže ohranili mesto v dobrem stanu proti turškim napadom, ki se češče prigodé (1564. l.). Ker so se pa tovarniki znali izogniti sitnej mitnini, dovolil je deželni knez, da se pobira mitnina četrť milje na okolo. Tudi Ferdinand II. je te in jednake svobodščine potrdil mestu (v 17. dan febr. 1597. l.).

Leta 1596. je mesto zadela zopet huda nezgoda. Po nekej deklici je nastal v 12. dan avgusta strašen ogenj. Cerkev je zgorela, a grad je bil zeló poškodovan. Zvonovi in topovi so se raztopili, poškodovani stolpi, nasipi in obzidje se je jelo podirati. Vse mesto je bilo zeló razdjano. Zaradi te nesreče so se mestni svetovalci obrnili do Ferdinanda II., naj jim odpusti davek, in jim dá vojaškega orožja iz deželne orožnice. Po večletnih prošnjah so nekaj malega prejeli. Vender si je mestice skoraj opomoglo in deželni knez je dal mestne meje določiti po posebnej komisiji.

Ferdinand II. je prodal do sih dob zastavljeno graščino (1618. l.) Jakobu baronu Kizelnu. Ker si je še več po okolici in bližnjih krajih ležečih posestev prikupil, povzdignil ga je Ferdinand II. v grofovski stan. Kočevje je postalo vsled tega grofija. Njegov dedič je grofijo prodal Engelbertu Turjaškemu. Kočevje je tedáj prišlo Auerspergom v last. Še danes je prvorojeni iz te rodovine njegov gospodar.

Cesar Leopold je podaril novemu gospodarju in njegovim naslednikom patronat mestne fare in šeste-

rih fará po deželi. Zaradi njegovih mnogih zaslug kot deželni glavar v uradniških, vojnih in mejnih zadevah za avstrijsko hišo mu je podaril cesar Leopold Kočevsko mesto brez vsakeršne plače. Samó vojaško oblast je sebi in svojim potomcem pridržal. Takó je postal Vuk Engelbert Turjaški gospodar mesta in Kočevske dežele. Bil je dedni komornik in glavar Kranjske. Umrl je v Ljubljani 1673. l. Njegov čas ga je imenoval „očeta domovine.“

Ker ni bil oženjen, podedoval je njegova posestva njegov brat Janez Vajkard. Bil je jako nadarjen, in odgojitelj poznejšemu kralju Ferdinandu IV., tajni svetovalec, minister in dvorni knez. A ker se je zapletel z zvitim francoskim kraljem Ljudevitom XIV. v tajne obravnave, zameril se je pri cesarskem dvoru. Leopold I. je mogočnega ministra, ki je hrepenel tudi po kardinalskej časti, odpustil 1669. leta. Šel je v Wels, pozneje v svojo domačijo, kjer se je bavil na svojih posestvih z lovom, ribištvom in učenjem bogoslovnih in modroslovnih vednosti. Umrl je v Žuženperku v 62. letu svoje dóbe 1677. leta pozabljen od svetá. Njemu je sledil njegov sin in nemški knez Ferdinand. Za njegovega vladanja je napravil ogenj zopet mnogo kvare mestu (v 12. dan julija 1684. leta.). V jednej uri je bilo mesto in grad v pepelu. Tudi cerkve so mnogo trpele. Mnogo prebivalcev se je izselilo na Avstrijsko, kjer je bilo dokaj svetá praznega.

Ko je po sedemletnej vojski knez Karol odstopil šlezki Münsterberg in Frankenstein pruskemu kraljnu

Frideriku Viljelm, odškodoval ga je cesar Leopold II. s tem, da mu je dal naslov vojvode (1791. leta). Vsled tega je Kočevska dežela postala vojvodina, a vsak vladajoči knez vojvoda Kočevski. Prvi vojvoda Karol Jožef Turjaški je umrl v 2. dan okt. 1800. leta. Vojvodski klobuk je podedoval njegov drugorojeni sin Viljelm, oče sedanjemu vojvodu Kočevskemu, Karolu, ki je še slehernemu v spominu iz najnovejših časov avstrijske zgodovine. Od njega se nahajajo še tolarji od 1805. in 1806. leta.

Luteranske homatije, ki so po Kranjskem sploh vzbujale duhove, niso našle na Kočevskem podpore. Samó nekaj malo odpadnikov je bilo. Plemstvo je ostalo zvesto katoliškej veri. Leta 1761. in 1776. je po Kočevji hudo razsajala goveja kuga. Pa tudi ljudem je naredila kuga mnogo britkosti, vzlasti 1578., 1600. in 1601. leta, ko je podavila največjavnejše meščane, da je bilo mesto skoraj popolnem prazno in brez brambe.

Začetek tega stoletja je bil za našo deželo jako nevaren in žalosten. Vže 1797. leta je došlo povelje, da morajo med Kočevskim in Ribnico, na tako zvanem „Schweinbergu“, napraviti šance, ki se v razvalinah bajè še denes vidijo. Nad 4000 ljudi iz Kočevja in okolice je delalo in naredilo pet trdnjav, katere so zasedli vojaki. Ali vse to ni dosti pomagalo. Francozi zasedejo deželo 1809. leta in gospodarijo v njej do srede 1814. leta. Kočevarji so brž osnovali črno vojsko, da bi razpodili sovražnika iz dežele. Tudi so se ustavljali plačevati kontribucijo,

katero je Napoleon naložil deželi. Francoski vojaki so prišli nad upornike in dokaj kvare naredili deželi. V 16., 17. in 18. dan oktobra 1809. leta so plénili in požigali po mestu in okolici, in naredili nad 80.000 gld. kvare. Vender to še ni izpametovalo ljudi; še le vnelo jih je k večjej grozovitosti proti Lahom in Francozom. Pomorili so vse, kar jim je prišlo v pest. Slednjič so se duhovi vender pomirili in udali novemu gospodarju. Kočevska vojvodina je postala kanton Novomeškega okraja. Po odhodu Francozov je cesar Franc pohvalil Kočevarje zaradi njih zvestobe. V mirnih časih si je mesto zopet opomoglo, kupčija se je razvila in oživéla.

Sedanje mesto šteje 1332 prebivalcev, ki se večinoma živé ob obrtu in kupčiji. V mestu je c. kr. okr. glavarstvo, dekanija in kneževo logarstvo. Za naobraženost skrbi niža gimnazija in čveterorazredna ljudska šola.

Kazalo.

	Stran
Vvod	III
Ljubljana	1
Kámenik	28
Krauj	37
Loka	46
Radovljica	53
Idrija	61
Lož	70
Višnjagora	77
Novomesto	84
Kostanjevica	99
Krško	107
Metlika	116
Črnomelj	125
Kočevje	129

Javna knji
SOKOLSKEGA I
V NOVEM I

Študijski oddelek

SKL

HROVAT F.
Kranjska

4114

949.712-21(091)

019473417

KNJIZNICA M. JARCA, NOVO MESTO

COBISS *